

La vida jueva a Cervera a l'edat mitjana

Jewish life in Cervera in the Middle Ages

Jaume Riera i Sans

Barcelona

RESUM

L'objectiu de l'article és exposar i comentar diferents aspectes relacionats amb la vida dels jueus que residiren a Cervera des de mitjan segle XIII fins a l'expulsió de 1492, durant els dos segles i mig en què es documenta l'existència de la comunitat hebrea a la vila. Els episodis escollits per fer aquest repàs no són exclusius o més pintorescos que els documentats coetàniament en altres indrets del Principat, com ara Tortosa, Vilafranca o Montblanc. Probablement, els discursos que en resultarien serien molt similars, però no pas idèntics, si més no els noms d'aquells que els protagonitzaren. Tenint en compte aquest fet, l'exposició està repartida per matèries, agrupades segons tres àmbits principals, que són els àmbits social, familiar i religiós. L'àmbit social comprèn dades sobre la mobilitat, els oficis alts i baixos, la delinqüència i la violència. Després, s'exposen detalls sobre l'estructura familiar. En darrer terme, dins l'àmbit religiós, s'aborda el tema de la formació personal, la solidaritat, l'emulació religiosa i les defeccions.

PARAULES CLAU

Cervera, jueus, societat, família, religió, baixa edat mitjana

ABSTRACT

The aim of this article is to present and comment on different aspects regarding the life of the Jews who resided in Cervera from mid-thirteenth century until their expulsion in 1492, during the two and a half centuries in which the existence of the Hebrew community in the town is documented. The episodes chosen to conduct this review are not exclusive or quainter than others chronicled coetaneously in other places in the Principality of Catalonia, such as Tortosa, Vilafranca or Montblanc. Probably, the resulting accounts would be very similar but in no case identical, at least when considering the names of those featured in them. Bearing this in mind, the exposition is organised in terms of topics, grouped according to three main scopes, which are the social, the family and the religious ones. The social sphere comprises data about mobility, qualified or manual jobs, crime and violence. After that, details about family structure are provided. Finally, as far as the religious scope is concerned, the topics of personal development, solidarity, religious emulation and defections are approached.

KEYWORDS

Cervera, Jews, society, family, religion, Late Middle Ages

1. Introducció

La comunitat de jueus de Cervera durà dos segles i mig escassos. S'hi formà lentament a la segona meitat del segle XIII, al mateix temps que a les altres viles i centres comarcals de la Catalunya interior. S'extingí el darrer dia de juliol de 1492, com arreu dels dominis peninsulars de la monarquia.

La menció genèrica més antiga de jueus a Cervera que fins avui s'ha trobat és de l'any 1261. Les primeres famílies que s'hi establiren procedien immediatament de la ciutat de Barcelona. No és per atzar que el primer jueu cerverí, l'any 1281, tingui el nom de Samuel del Forn i sigui membre d'un llinatge destacat de la capital.

Durant el primer segle de la seva existència, o quasi, les comunitats de Manresa, Cervera, Vilafranca del Penedès, Montblanc i Tarragona, i les dels nuclis menors de llur àmbit (l'Arboç, Prades, Valls, etc.), depengueren de Barcelona. En qüestions fiscals no formaven aljames per si. La cort reial no solia adreçar-s'hi en particular. Tant les demandes de subvenció que els exigia com els privilegis que els atorgava tenien per destinataris, conjuntament, l'aljama de jueus de Barcelona i les comunitats de la seva col·lecta.

La dependència contributiva durà fins a 1341. Aquell any, el rei Pere va tenir per bé dissoldre la gran aljama de Barcelona i crear-ne sis al seu lloc. Les noves aljames prengueren el nom dels caps de vegueria respectius: Manresa, Cervera, Vilafranca del Penedès, Montblanc i Tarragona, a més de Barcelona, reduïda, com les altres, als límits de la seva vegueria. S'extingí aleshores l'antiga dependència, i aquelles cinc comunitats adquiriren una personalitat pública plena. A partir de 1341, quan la cort reial es refereix a l'aljama de jueus de Cervera, hi comprèn els jueus residents a la vila i, ocasionalment, els establerts en poblacions de la seva vegueria, com Copons, Tarroja, Calaf, Prats de Segarra i Castellfollit de Riubregós.

Les aljames de jueus creades l'any 1341 heretaren el conjunt de privilegis concedits pels reis a l'aljama de Barcelona, tant els de caire organitzatiu com els d'altra mena. Eren privilegis generosos, suficients per cobrir les necessitats ordinàries del quefer quotidià. Entrat el segle XV, les comunitats de Manresa i Vilafranca desaparegueren sense haver obtingut privilegis propis. Quant a la de Cervera, fins a 1453 no tenim notícia que els seus dirigents volguessin i poguessin reformar-ne l'organització.

La situació de la vila en un camí reial de primer ordre i la seva qualitat de centre comarcal sembla que havien de propiciar-hi una notable afluença de jueus. No fou així. Demogràficament, durant el segle XIV, Cervera es troba al mateix nivell que Balaguer i Agramunt. Cal abandonar la idea que la distribució dels assentaments jueus a Catalunya fos uniforme. Si els respectius nivells de població responien a criteris objectius, no s'han descobert.

El fet és que les històries generals dels jueus no poden omplir pàgines parlant de Cervera. La història més solvent publicada fins avui la menciona en quatre ocasions, de passada, dins el text, i quatre més a les notes.¹ Fins ben entrat el segle XIV la documentació conservada no hi enregistra personatges dignes de menció.

És inútil declamar sobre la importància dels jueus de Cervera. No hi ha dades que permetin conjecturar que la comunitat fou populosa en cap moment. No s'ha recuperat cap relació de contribuents que superi els 55 individus. Els propietaris d'immobles no arriben a la vintena. La vila a penes compta en la història literària. El diccionari més recent d'escriptors jueus peninsulars n'hi col·loca tan sols tres, un dels quals pròpiament correspon a Tàrraga i un altre només hi estigué de passada.²

Les coses són com són i convé prendre-les tal com són. La documentació pròpia de la comunitat ha desaparegut. Localment resta la produïda pel municipi i pels notaris. Per desgràcia, els protocols notariais anteriors a 1325 són inexistents; no comencen a tenir gruix fins a final del segle XIV.³ La documentació municipal, que tampoc no és completa, il·lustra aspectes externs del viure dels jueus, però en desconeix les interioritats.

Aquestes pinzellades intenten posar les coses al seu lloc i prevenir falses il·lusions, però no s'han de prendre com a valor absolut. No volen significar que la història dels jueus de Cervera manqui de capítols propis i específics plens d'interès. N'hi ha bastants que presenten un interès supralocal. El més vistós, potser, és la problemàtica derivada de la creació d'un segon call judaïc fora dels murs i l'existència de dues sinagogues públiques. Dins els dominis dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, Cervera és l'únic cas en

¹ Baer, 1929.

² Roth, 2007, núm. 260, 342 i 385.

³ Canela, Garrabou, 1985.

què la peita dels jueus fou traspassada, per venda, al municipi. D'altra banda, l'arxiu notarial ha conservat peces úniques, sense parió a tot Catalunya: les ordinacions de la clavaria per a l'any 1455, per exemple, escrites en català i en lletres hebrees; dos contractes matrimonials en hebreu (més un de Bellpuig); el protocol de l'adjudicació dels seients de la nova sinagoga, l'any 1385; una sentència arbitral sobre la distribució dels deutes comuns, l'any 1446, i una sentència d'excomunió, en català, dictada pels jutges de l'aljama. Ja voldríem que la resta d'arxius notariais del país conservessin peces documentals d'aquesta categoria.

Algun dia, doncs, convindrà recopilar tot el que sabem de la comunitat de jueus de Cervera i escriure'n la història completa i detallada. Fins avui, la documentació local ha estat gairebé l'única exhumada. Caldrà explorar a fons la produïda per la Cancelleria Reial, conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona.

L'objectiu d'ara no és tan ambiciós. Es limita a exposar i comentar alguns caires de la vida dels jueus que residiren a la vila. No hem triat els episodis perquè creguem que són exclusius o més pintorescos que els d'altres indrets. Els fets que comentem són comuns i corrents. Podríem fer el mateix, poc més o menys, amb dades referents a jueus de Tortosa, Vilafranca o Montblanc. Els discursos que en resultarien serien molt similars, però no pas idèntics. Els noms propis, si més no, serien uns altres.

L'exposició està repartida per matèries, agrupades segons tres àmbits principals, que són els àmbits social, familiar i religiós. L'àmbit social comprèn dades sobre la mobilitat, els oficis alts i baixos, la delinqüència i la violència. Després, exposem detalls sobre l'estructura familiar. En darrer terme, dins l'àmbit religiós, abordem el tema de la formació personal, la solidaritat, l'emulació religiosa i les defeccions.

2. Mobilitat

Les primeres famílies que s'establiren a Cervera, avançat el segle XIII, no hi plogueren del cel. Tal com hem anunciat a la introducció, la comunitat es formà com una filial de Barcelona. Els vincles familiars amb la capital eren tan estrets que la comunitat trigà anys a procurar-se un fossar propi. Els primitius jueus cerverins, en les seves darreres voluntats, disposaven ser enterrats al Montjuïc de Barcelona, al costat dels seus progenitors i parents pròxims. Ho

certifica rabí Salamó ben Adret en un dels seus *responsa*.⁴

L'intercanvi humà entre ambdues comunitats fou continuat. Durà fins a l'any 1423, quan la comunitat de Barcelona s'extingí definitivament. Són nombrosos els individus que passen temporades en una i altra localitat, alternativament. N'hi ha exemples representatius.

Bonnín Adret, l'any 1351, consta casat a Cervera amb una cosina seva. Anys després traslladà el domicili a Barcelona, on el trobem documentat a partir de 1380, i cedí la seva casa del carrer del Vent a la comunitat local per habilitar-hi la segona sinagoga, inaugurada el 1385. Tres anys més tard, però, demostrà que no havia cancel·lat els seus interessos a la vila. Elevà una queixa a la Cancelleria Reial al·legant que, en vendre la casa, els secretaris li havien promès que li adjudicarien un seient honorable de la nova sinagoga, cosa que no havien complert. Els secretaris li n'havien adjudicat un, però no el considerava prou digne.⁵

Samuel Rossell presenta uns trets similars. L'any 1361 està documentat com a jueu de Barcelona; entre 1364 i 1376 com a jueu de Cervera, i a partir de 1383 compaginà l'adscripció a totes dues comunitats, ocupant-hi càrrecs d'alt nivell. Era secretari de la de Cervera, l'any 1385, quan en nom de la comunitat adquirí la casa on s'habilitaria la nova sinagoga, però tres anys més tard era nomenat conseller de l'aljama de Barcelona.⁶

L'any 1354, Perfet Ravalla i Vidal Ferrer, qualificats com a jueus de Cervera, foren nomenats curadors dels béns de Bonastruch Zabarra, un dels jueus més rics de la localitat.⁷ Poc després, però, abandonaren la vila. Perfet Ravalla, l'any 1361, després d'haver venut la casa que hi tenia, havia traslladat el domicili a Tàrrega,⁸ mentre que Vidal Ferrer l'any 1356 ja havia traslladat el domicili a Barcelona, on era nomenat tutor dels fills menors de

⁴ Epstein, 1925, p. 68.

⁵ Riera, 2006, doc. 259; Duran, 1924, p. 38.

⁶ Llobet, 2004, p. 82; Arxiu Comarcal de la Segarra (ACSG), Manuscrits «Jueus», paper del 13.11.1366; ACA, Cancelleria (C.) registre (reg.) 1649, f. 66v, amb data Barcelona, 05.02.1372; Riera, 2006, doc. 259; Rich, 1999, p. 424-426.

⁷ Bertran, 1983, p. 197.

⁸ ACA, C. reg. 1676, f. 12r, amb data Barcelona, 15.08.1361.

Cresques Salamó, que també havia estat el jueu més ric de la ciutat.⁹ Aquest Vidal Ferrer, tanmateix, tampoc no va trencar els lligams amb la comunitat d'origen. Qualificat com a jueu de Barcelona, l'any 1361 apareix a Cervera fent de testimoni documental, i encara el 1385 adquiria un seient de la segona sinagoga. Com a persona molt digna, li fou confiada l'adjudicació de la resta de seients d'aquella nova sinagoga.¹⁰

Seria un error imaginar els jueus de Cervera formant un bloc compacte i perdurable al llarg de les generacions. D'acord amb la mobilitat proverbial dels jueus, les altes i les baixes són constants a totes les comunitats de Catalunya. La documentació municipal adesiara es fa ressò d'augment de població, i també de disminució, avui difícilment computable.

Un cas singular de jueu immigrant a Cervera és Menahem de Quercí, francès, argenter d'ofici. No deixa de ser un poc desconcertant que, a la segona meitat del segle XIV, un francès del nord decidís establir-se als territoris del rei d'Aragó i comte de Barcelona, i triés la vila de Cervera. No es veu tan estrany, però, quan se sap que era gendre de rabí Peres Issach, un famós talmudista que vers l'any 1349 fou contractat pels dirigents de l'aljama de Barcelona per impartir-hi doctrina.

Menahem de Quercí apareix a Cervera, l'any 1364, actuant de testimoni en la venda de la casa que havia pertangut a Bonastruch Zabarra.¹¹ Un document de 1369, però, el qualifica de jueu de Barcelona,¹² i no deu haver-hi error, perquè s'hi demostra que, a més de residir a la ciutat, hi tenia interessos. Tots els altres documents coneguts, però, el situen a Cervera. Hi morí l'any 1375, i hi deixà una llarga descendència.

Tenim proves indirectes que Menahem de Quercí no era pobre. L'aljama local considerà beneficiós que s'hi establís i el declarà franc de contribució a les pensions dels censals.¹³ Ja mort, l'any 1385 o 1386, la seva viuda, Sara, i el seu fill Jacob traslladaren el domicili a Barcelona, la qual cosa disgustà els regidors de l'aljama, que pretengueren que continuessin contribuint amb

⁹ Bertran, 1983, p. 201; Pagarolas, 1991, p. 64.

¹⁰ Llobet, 2004, p. 83; Riera, 2011, p. 21-22.

¹¹ ACSG, Manuscrits «Jueus», paper del 14.08.1364.

¹² ACA, C. reg. 1222, f. 157v, amb data Cervera, 05.01.1369.

¹³ ACA, C. reg. 1799, f. 162r, amb data Cervera, 07.11.1385.

ells.¹⁴ La prova més clara de la potència econòmica d'aquest matrimoni francès, però, rau en la quantitat de monedes d'or que posaren en joc en els successius matrimonis del primogènit, Jacob de Quercí. Ho explicarem en l'apartat corresponent a la vida familiar.

La difusió dels cognoms dels jueus constitueix un mirall fidel de la seva mobilitat. A cada generació, un mateix cognom es troba repartit per molts indrets. Al llarg dels segles XIV i XV, entre els jueus de Cervera hi ha cognoms que es repeteixen sovint, com *Samarell*, *Quercí*, *Sullam* i *Adret* (els dos darrers, funcionant també com a prenom), però cap no és exclusiu de la vila, ni tan sols el de *Quercí*, corresponent a una família d'implantació relativament tardana. Com acabem d'assenyalar, Jacob de Quercí residí a Barcelona des de 1385 fins al final de l'existència de jueus a la ciutat, l'any 1423, i Issach de Quercí residí un temps a Saragossa.¹⁵

La mobilitat dels jueus dins els límits de Catalunya està profusament documentada, sobretot en els personatges que exerciren de metges. Prou que n'hauem de retreure mostres en aquest treball. Tanmateix, els viatges també s'estenien a terres llunyanes. N'hi ha exemples cerverins.

David Adret estava prou ben establert a la vila. Tenia pactada la seva contribució a la comunitat; posseïa una casa fora dels límits del call Nou, i hi vivia amb la seva muller, Astruga, i dos fills, de nom Saltell Adret i Adret Daviu.¹⁶ Documents de l'any 1341 ens assabenten que feia uns deu anys havia viatjat a les parts d'Orient, amb la muller i el fill Saltell, i hi havia mort. Tots tres havien sortit del país sense llicència reial. La viuda i el fill, a canvi de 500 sous, obtingueren del rei Pere una remissió del delictes i una llicència per regressar.¹⁷ De l'altre fill, Adret Daviu, es diu que havia viatjat igualment a Orient, feia només quatre anys. També obtingué una remissió del seu delictes i una llicència per tornar-hi a viatjar, segons deia, per recuperar els béns del seu pare que hi havien romàs.¹⁸ Anys més tard, Adret Daviu continuava vivint a

¹⁴ ACA, C. reg. 1829, f. 79r-v, amb data Barcelona, 25.10.1387; ACA, C. reg. 2082, f. 61r-v, amb data Barcelona, 24.10.1390.

¹⁵ Blasco, Romano, 1991, p. 8.

¹⁶ ACA, C. reg. 175, f. 24r-v, amb data Montblanc, 27.04.1322; ACA, C. reg. 431, f. 113v-114r, amb data Lleida, 24.06.1328.

¹⁷ ACA, C. reg. 872, f. 1v, amb data Barcelona, 28.04.1341; Baer, 1929, núm. 212.

¹⁸ ACA, C. reg. 865, f. 198v, amb data València, 25.02.1339 (Enc. 1338); ACA, C. reg. 872, f. 42r-v, amb data Poblet, 18.07.1341.

Cervera. Com veurem més endavant, un fill seu hi morí violentament.

D'emigracions sense retorn també en consten. De l'any 1383 s'ha conservat una carta de l'infant Joan, primogènit reial, adreçada al duc de Càndia, a l'illa de Creta. A petició de Jucef Ferrer, resident a Barcelona, l'infant li exposa que, estant aquest jueu a Sicília, prestà o lliurà en comanda vint florins d'or de Florença a Vidal Gracià, oriünd de Cervera, i per més que l'ha instat a tornarlos-hi no ha volgut fer-ho. L'infant prega al duc, doncs, que per mitjà dels seus oficials l'hi obligui.¹⁹

3. Oficis públics

Als primers temps, l'organització de l'exigua comunitat de jueus de Cervera fou informal. El ritme de creixement no devia ser espectacular. Fins a l'any 1322 el poder polític superior no va concedir als jueus residents a la vila un principi d'organització pròpia.

Les necessitats fiscals en foren el motiu. Aquell any, amb privilegi solemne, Jaume II va tenir per bé concedir als dirigents nats de la comunitat, amb el nom de secretaris o nuncis, la facultat d'obligar els singulars a satisfer la quèstia que els era assenyalada. Els concedia fer-ho *vestra propria auctoritate*. Per tant, autoritzava que empreessin mitjans físics contra els morosos, si convenia, multant-los i penyorant-los, i també mitjans religiosos i socials, excomunicant-los.²⁰ Amb aquest privilegi, doncs, es creava a Cervera una nova entitat de dret públic. Servia de model el privilegi amb què Jaume I, l'any 1241, havia creat l'aljama de jueus de Barcelona.

En aquells primers temps, no sabem quants eren els secretaris ni com s'elegien. Després que la comunitat fou segregada de Barcelona i n'heretà els privilegis, sembla que els secretaris foren tres. Eren elegits cada tres anys per un consell amb prerrogatives vinculants, i en acabar l'exercici havien de presentar els seus comptes a l'aprovació d'uns revisors. Consta que l'any 1348 el consell estava format per disset individus.²¹

¹⁹ ACA, C. reg. 1641, f. 43r-v, amb data Barcelona, 07.07.1383. Vint anys abans consta un Vidal Gracià resident a Cervera: Llobet, 2004, p. 82-83.

²⁰ ACA, C. reg. 222, f. 103v, amb data Barcelona, 18.10.1322.

²¹ Riera, 2006, p. 331.

Els buits de la documentació no permeten dreçar la nòmina completa dels dirigents que foren col·locats al capdavant de la comunitat cerverina. Tanmateix, les dades esparses que en tenim no manquen d'interès.

Sabem, per exemple, que el setembre de 1350 nou prohoms foren encarregats de redactar unes noves ordinacions per a la manifestació de béns. La manifestació de béns servia de base per a la contribució personal i arrossegava molts problemes. Els nou prohoms eren aquests: Adret Daviu, Issach Mossé Bendit, Jafià Ravalla, Jucef Samarell, Lobell Malet, Perfet Ravalla, Rovén Asser, Salamó (Bonafós) Adret i Vidal Ferrer. Val la pena consignar-ne els noms perquè és probable que alguns, o potser la majoria, fossin experts en dret hebreu, per bé que no és possible individuar-los ni distingir-los dels que formaven part de la comissió per preeminència personal, és a dir, per potència econòmica.²²

Hom no pot sostreure's a la sensació que els dirigents de les comunitats mitjanes de Catalunya, com ara Cervera, formaven una casta. Uns mateixos noms es repeteixen en diversos càrrecs. Rovén Asser, per exemple, l'any 1351 era secretari,²³ i el 1366, rebedor de comptes.²⁴ Lobell Malet, Perfet Ravalla i Vidal Ferrer l'any 1352 eren secretaris.²⁵ Lobell Malet, l'any 1356, tornava a ser-ho, i Jucef Samarell era secretari els anys 1356 i 1366.²⁶

Un dirigent de l'àljava de Cervera que destaca durant la segona meitat del segle XIV és Bonanasch Alfaquim. Ens cal parlar-ne ara, com a dirigent de la comunitat, i ens caldrà enllistar-lo també entre els metges, i encara entre els familiars reials.

Bonanasch Alfaquim era fill de Cresques Alfaquim, de família molt principal amb branques distribuïdes entre Perpinyà, Barcelona i Mallorca. Probablement havia nascut a Perpinyà. Molt jove, l'any 1356, hagué de fer-se càrrec de la curadoria dels béns que el seu pare tenia a Cervera. No sabem si se n'havia absentat forçosament o es trobava incapacitat per malaltia.²⁷

²² ACSG, Fons Dalmases, «Jueus», paper del 09.1350.

²³ ACSG, Fons Dalmases, «Jueus», paper sense data, però de 1351.

²⁴ Llobet, 2004, p. 99-100.

²⁵ Graells, 1997a, p. 190.

²⁶ Bertran, 1983, p. 200; Llobet, 2004, p. 97.

²⁷ Bertran, 1983, p. 200.

Decidit a establir-se a la vila, l'any 1364 adquirí una casa del carrer del Vent, amb terreny annex. La hi vengué Bonastruch Zabarra per seixanta lliures. Era aquella mateixa casa que l'any 1347 havia estat habilitada com a segona sinagoga, confiscada per decret del bisbe de Vic i després recuperada pel seu antic propietari.²⁸

Tal com corresponia al seu poder econòmic, l'any 1366 Bonanasch Alfaquim apareix com a secretari de l'aljama. Pel seu ascendent social, l'infant Joan el designà àrbitre per a les reclamacions que podien suscitar-se en la mutació de domicilis que dictà l'any 1369.²⁹

De tarannà autocràtic, Bonanasch no va permetre que es fiscalitzés la seva fortuna. Pactà una contribució vitalícia fixa amb l'aljama, i elevà queixes a la Cancelleria Reial quan creia que no li era observada.³⁰

Exercí també de físic. El rei Pere no va tenir inconvenient a condecorar-lo amb el títol de metge familiar seu.³¹ Els paers i el Consell de la vila, pel seu cantó, atenent les bones cures que hi practicava, li condonaren una part de la seva contribució al municipi.³²

L'any 1368 va tenir la satisfacció de casar el seu fill Cresques Alfaquim amb Bonafilla, filla d'Issach Perfet, de Barcelona. Quant a prestigi, no podia «picar» més alt. Issach Perfet ja tenia fama consolidada de mestre de la llei; fama que induí l'infant Joan a qualificar-lo com el jueu més erudit dels dominis reials.³³ Sabent el costum o tendència dels mestres jueus a casar les filles amb deixebles avantatjats, és lícit suposar que Cresques Alfaquim era un deixeble predilecte del rabí de Barcelona. Les noces, celebrades a Barcelona, devien constituir tot un esdeveniment. A fi de garantir la tranquil·litat dels convidats, i en previsió d'incidents desagradables, el batlle de Barcelona concedí guiatge per quinze dies a tots els qui hi assistissin.³⁴

²⁸ ACSG, Manuscrits «Jueus», paper del 14.08.1364; Riera, 2006, p. 118 i 330-332.

²⁹ Llobet, 2004, p. 97-98; Baer, 1929, p. 427.

³⁰ ACA, C. reg. 1789, f. 103v-104r, amb data Barcelona, 12.01.1367; ACA, C. reg. 1788, f. 194r, amb data Barcelona, 21.06.1370; ACA, C. reg. 1797, f. 102v-103r, amb data Girona, 14.02.1382.

³¹ ACA, C. reg. 920, f. 147v-148r, amb data València, 02.05.1371.

³² Duran, 1924, p. 42-43; Llobet, 1990, p. 128.

³³ Rodrigo, 2013, núm. 719.

³⁴ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Notari Pere Pujol 33/1, f. 90r, amb data Barcelona, 18.02.1368.

Amb motiu de les noces, Bonanasch Alfaquim va fer donació al seu fill de la casa major que posseïa al carrer del Vent, de Cervera. Infortunadament, Cresques morí jove, a final de 1377 o principi de 1378, i deixà una filla menor d'edat. Bonanasch pretengué que la donació estava condicionada a la constància del matrimoni, de manera que, amb la mort del fill, la propietat de l'immoble li revertí. Llogà la casa, rescindí els contractes que tenia amb l'aljama de Cervera, i traslladà la residència a Perpinyà.³⁵

Issach Perfet i la seva filla, nora de Bonanasch, li mogueren plet sobre la propietat de la casa major de Cervera. El primer, com a tutor de la seva neta, hereva legal del difunt Cresques, donatari de la casa, i Bonafilla, per raó del dot que volia recuperar. El plet, presentat primer a la cort del batlle de Cervera i després a la Cancelleria Reial, s'hi encallà. Es resolgué el desembre de 1378 amb una sentència dictada per Salamies Nascí, jueu de València, com a àrbitre elegit per les parts. La sentència acollí les demandes del rabí natural de Barcelona i de la seva filla: obligà Bonanasch a restituir el dot aportat per la seva nora, i adjudicà la propietat de la casa de Cervera a la seva neta.³⁶

No ens ha d'estranyar que, traslladat a Perpinyà, Bonanasch Alfaquim hi ocupés igualment oficis públics. L'any 1380 formava part del consell de l'aljama i actuava com a nunci.³⁷ Malgrat dir-se jueu de Perpinyà, no abandonà els seus interessos a Cervera. Hi conservà la propietat d'una segona casa, i l'any 1385 li fou adjudicat un seient de la nova sinagoga.³⁸ És la darrera dada que en tenim.

Vers la fi del segle XIV, hi ha un altre personatge cerverí que destaca dins la comunitat. És Astruch Issach Adret o Astruch Adret. L'esplèndid exemplar bíblic que encarregà al copista Vidal Sahul Satorre constitueix una prova evident de la seva potència social i econòmica. Venturosament, l'exemplar s'ha conservat. Està datat l'any 1383. Arribà al segle XX formant part de la

³⁵ Dels anys anteriors ja consta que Bonanasch tenia plets amb Bonafös Alfaquim, de Perpinyà, és a dir, que hi mantenien interessos familiars: ACA, C. reg. 771, f. 169r, amb data Barcelona, 22.01.1374; ACA, C. reg. 769, f. 184r-v, amb data Barcelona, 12.04.1374.

³⁶ ACA, C. reg. 1628, f. 240v-241r, amb data Saragossa, 29.03.1378; ACA, C. reg. 1793, f. 224v, amb data Saragossa, 14.07.1378; ACA, C. reg. 800, f. 66r-v, amb data Barcelona, 16.08.1378; ACA, C. reg. 802, f. 78r-v, amb data Barcelona, 09.09.1378; Rich, 1999, p. 401-406.

³⁷ ACA, C. reg. 1685, f. 28r-v, amb data Perpinyà, 01.03.1380; ACA, C. reg. 810, f. 96r, amb data Barcelona, 06.04.1380.

³⁸ Duran, 1924, p. 35.

col·lecció Sassoon, núm. 16; sortí a subhasta l'any 1989 i avui continua en mans privades.³⁹

Una altra prova de la potència econòmica d'Astruch Adret la tenim en l'actuació dels funcionaris corruptes de les corts del rei Joan i de la seva muller. Posaren els ulls en ell i en els seus familiars. Els inculparen voluntàriament de crims greus, com el de *malsín*, per obligar-los a redimir-se establint composicions de diners.⁴⁰ No ho haurien fet si fos un pelacanyes.

Com era previsible, Astruch Adret també ocupà càrrecs públics. Com a secretari, juntament amb Samuel Rossell, agencià l'adquisició de l'edifici del call Sobirà que l'any 1385 seria habilitat com a segona sinagoga. L'edifici limitava, justament, amb el seu domicili. Un cop habilitada la sinagoga, hi adquirí tres seients, dos dels quals eren dels més honorables.⁴¹

Deduïm que era a Barcelona l'estiu de 1391, quan ocorregueren els cruels avalots populars que posaren els jueus davant el dilema de conversió o mort. Fos a Barcelona o a Cervera, el fet és que Astruch Adret es batejà aquell estiu i prengué el nom de Francesc Miró. En continuarem la biografia al capítol dedicat als conversos jueus.

Força anys més tard, entre 1446 i 1485, sobresurt a Cervera un darrer personatge eminent i influent: Cresques Adret.

Molt jove, l'any 1446 ja apareix com a secretari de l'aljama.⁴² L'any 1453, juntament amb el seu germà Issach Adret, viatjà a Nàpols, on residia el rei Alfons. En nom de les aljames reials de Catalunya lliurà al monarca un substanciós donatiu de 1.500 ducats d'or i n'obtingué un lot de privilegis i provisions favorables, entre les quals unes noves ordinacions per a les aljames de Girona i de Cervera.⁴³ Per a ell mateix obtingué la llicència d'exercir la medicina. Els dos germans regressaren amb salconduit reial expedit el 8 de novembre de 1453.⁴⁴

³⁹ Blasco, Romano, 1991.

⁴⁰ Riera, 2011, p. 13-14.

⁴¹ Duran, 1924, p. 35; Riera, 2006, núm. 259; Riera, 2011, p. 22-23.

⁴² Llobet, 2011.

⁴³ Les noves ordinacions per a l'aljama de Girona estan publicades per Riera, 2012, doc. 88.

⁴⁴ Les concessions reials a canvi del donatiu es troben a ACA, C. reg. 2622, entre els folis 23 i 99, amb dates compreses entre 01.09.1453 i 11.12.1453.

Cresques Adret ocupà diversos oficis públics, a més de la secretaria. Fou jutge de l'aljama i repetidament conseller.⁴⁵ La seva sortida de la conselleria, l'any 1485, és la darrera dada que en tenim.⁴⁶

Igual que Bonanasch Alfaquim, a més de dirigent comunitari, Cresques Adret fou metge de molta fama i tingué relacions personals amb la monarquia, aspectes que esgranarem més endavant.

4. Oficis privats

No es pot negar que l'activitat en què els jueus de Catalunya s'implicaren majoritàriament fou el préstec de diner. No constituïa un ofici pròpiament dit, però no sabríem tractar-ne en un altre apartat.

Disposats a minorar la trista fama que pesa sobre els jueus com a usurers, hi ha historiadors que asseguren que la fama té molt de calumniosa. Diuen haver trobat jueus exercint tota mena d'oficis.

Aplaudim les bones intencions de tals historiadors, però convé aplicar correctius a la seva presumpta tesi, que no està pas demostrada. No tenen en compte que la dedicació al préstec era compatible amb qualsevol ofici mecànic i artístic. Quan un jueu apareix amb l'ofici de draper, per exemple, la qualificació social no exclou que es dediqués igualment al préstec. Més aviat cal pensar el contrari. L'ofici de draper servia d'excel·lent cobertura per dissimular els préstecs usuaris fets sota la forma de vendes de draps a terminis. El mateix es pot dir dels argenters, sastres, sabaters i de qualsevol altre ofici artesà amb botiga oberta a vista dels vianants.

La pretesa tesi de la presència de jueus en qualsevol ofici és apriorística i voluntària. No reposa sobre un inventari exhaustiu de les dades disponibles. Hi ha oficis, especialment els que s'exercien a camp descobert, que no s'han documentat entre jueus. A les poblacions marítimes, en concret, no s'han documentat jueus mariners o calafats, ni carboners en paratges boscosos, ni barbers o manescals enlloc.

⁴⁵ Llobet, 2004, p. 166; Duran, 1924, p. 51; ACSG, Fons Dalmases, «Jueus», paper del 18.01.1384; Llobet, 1993, doc. 25.

⁴⁶ Llobet, 2006-2007.

D'altra banda, hi havia jueus que s'implicaven en negocis que no constituïen pròpiament oficis. L'any 1353, per exemple, Salamó Bonafós Adret i Jacob Issach negociaven pells escorxades. Les adquirien dels particulars, les feien assaonar per un cristià amb qui estaven associats, i les venien com a matèria primera de sabateria.⁴⁷

En realitat, la varietat d'oficis mecànics i artesans practicats pels jueus és reduïda. Pel que fa a Cervera, els oficis més sovint citats són els del ram de l'agulla.

Així, com a *sastres* trobem Abraham Dangor (1356); Sentou Jafudà (1395); Ramon de Lúria, convers (1409); Salamó Terí i Astruch Chivillí (1460); Benvenist Sullam, i Mossé Sullam (1492).

Entre els *giponers* hi figuren Abraham Natronay, Vidal Leví i Jucef Samarell (1436), Benvenist Cohén (1459) i Bonjuha Adret (1490).

Pel que fa als *pellers*, se citen Issach Mossé Cohén (1436), Bonjuha de Besalú (1459) i Jucef Adret (1479).

Els *sabaters* devien ser pocs. De fet, n'hem trobat només un: Salamó Arutg (1481).

Dels *argenters*, per bé que solament en tenim documentats tres, es pot suposar que n'hi hagué almenys un a cada generació. El primer és Menahem de Quercí, mencionat entre els jueus immigrants. Ha estat publicat l'inventari de les eines que posseïa al moment de morir, l'any 1375.⁴⁸ D'un altre, Vidal Bonsenyor, es diu que s'havia establert temporalment a la vila i que el comanador de la Casa de Sant Antoni li havia lliurat plata i joies per a la confecció d'objectes litúrgics. Informal, Vidal Bonsenyor s'absentà sense complir l'encàrrec. Aleshores, però, l'agost de 1392, quan el comanador el denuncià, ja s'havia convertit amb el nom de Pere Roqueta.⁴⁹ El tercer argenter és Benvenist Abraham, documentat poc abans de l'expulsió.⁵⁰

⁴⁷ Graells, 1997a, p. 195-196.

⁴⁸ Duran, 1914, p. 168.

⁴⁹ ACA, Governació, vol. 1, f. 13r-v, amb data Barcelona, 03.08.1392.

⁵⁰ Llobet, 2004, p. 185.

Consta un *llibreter*, Jucef Gracià, l'any 1448.⁵¹ Com la majoria de llibreters, devia compaginar la compravenda de llibres amb la seva relligadura, i qui sap si també amb l'escriptura.

Excepcionalment trobem mencionats un *mestre d'obres* i dos *manobres*, tots tres innominats. Hi al·ludeix un document de 1354.⁵²

Un ofici bastant singular, relacionat amb la construcció, és el de *guixer*. En l'adjudicació dels seients de la nova sinagoga, l'any 1385, Çadia Abenamies hi apareix qualificat de guixer.⁵³ Sembla que cal excloure que fos propietari d'un forn de guix; més aviat sembla que devia comerciar guix a la menuda. Molt afortunat, no devia ser-ho. Dos anys més tard col·locava el seu fill Abraham Abenamies com a aprenent de sastre al costat d'Issach Leví, de Santa Coloma.⁵⁴

En viles mitjanes com ara Cervera és rar que un jueu sigui qualificat de *mercader*. Els mercaders implicaven els cabals en la compravenda de productes de comerç a l'engròs. Tanmateix, Mossé Saporta, resident a la vila entre 1443 i 1458, és qualificat de mercader.⁵⁵

Els *corredors* s'inclouen dins la categoria d'oficis no manuals. La mala fama dels jueus com a corredors era molt difosa, i el Consell Municipal, que controlava aquest ofici, els en vetà l'accés, de manera que calia una provisió particular del rei perquè fossin admesos a la nòmina oficial. A Cervera, tanmateix, els jueus corredors no podien ser gaires. A mitjan segle xv ho era Mossé Sullam, amb patent concedida pel rei.⁵⁶ L'any 1473 ho era Jucef Adret,⁵⁷ i a final del segle n'apareixen dos més: Jucef Sarruch i Vidal Andalí.⁵⁸

⁵¹ Llobet, 2004, p. 148.

⁵² Bertran, 1983, p. 198-199.

⁵³ Duran, 1924, p. 38.

⁵⁴ Arxiu Històric de la Conca de Barberà, Fons Notarial, Santa Coloma, Manual 4013, f. 58r, amb data 22.09.1387.

⁵⁵ ACA, Governació General de Catalunya, vol. 19, f. 97v-98r, amb data Barcelona, 28.08.1458.

⁵⁶ ACA, C. reg. 2622, f. 32v-33r, amb data Castell de Fontana, 08.10.1453. Aquest Mossé Sullam és diferent del que era sastre.

⁵⁷ Llobet, 2000-2001, p. 60.

⁵⁸ Llobet, 1991, p. 353.

Un ofici marginal practicat per alguns jueus era el de *crupier*. El nom és modern, però l'activitat, molt antiga. Recordem-ne la definició: «En una casa de joc, empleat que mena el joc pel compte de l'amo de l'establiment». A Cervera, a mitjan segle XIV, Jucef Marroquí fou contractat en exclusiva per fer de crupier a la tafureria o casa de joc local. Ho deduïm d'un document capciós. El primer de febrer de 1353, Jucef Marroquí prometia al batlle, absent d'aquell acte, i en nom seu al notari davant de qui es trobava, que en l'espai de vuit anys a partir d'aquell dia no jugaria a cap joc de daus en què es poguessin perdre diners, en tota la batllia i la vegueria. En cas de contravenir a la promesa, acceptava una penalització de cent sous per cada vegada, els quals es partien la meitat al batlle, en nom del rei, i l'altra meitat al denunciador de la falta.⁵⁹

Documents d'aquest tenor són corrents. L'historiador de la vila de Santa Coloma se'n trobà nou, de jueus i no jueus.⁶⁰ Presos al peu de la lletra, fent-ne una lectura superficial, hom els interpreta com un correctiu que l'interessat posava a la mala inclinació que patia. El que fan aquests homes, diuen, és prometre que deixaran temporalment el joc i no es posaran en situació de perdre diners.

Aquesta interpretació no és tan òbvia com sembla, i, en tot cas, no és l'única. El compromís firmat per Jucef Marroquí conté elements que la invaliden. Només cal observar que no es priva pas de jugar absolutament. Posa límits de temps i espai a la interdicció que formula: vuit anys i dins la batllia i la vegueria. L'endemà mateix, doncs, traspasant els confins de la vegueria, Jucef Marroquí podia jugar als daus arriscant-hi diners sense incomplir la promesa i sense temor de ser denunciats ni multats. Es privava de jugar amb diners durant vuit anys, certament, però tan sols a la demarcació jurisdiccional del veguer i del batlle.

La interpretació correcta de les promeses d'aquest tenor no pot ser benèvola. Sota la forma externa d'un compromís de bona conducta, s'hi camufla un contracte de crupier estipulat entre el responsable de la tafureria local i el jueu. El tafurer, que molt probablement era un dependent del batlle, no hi és mencionat, ni podia ser-ho. Un contracte directe de crupier, versant sobre una activitat immoral, fora invàlid. Per assegurar que Jucef Marroquí

⁵⁹ Graells, 1997a, p. 187.

⁶⁰ Segura, 1885, p. 244-246.

seria el crupier exclusiu de la timba local, el tafurer el fa anar a la notaria i li fa prometre espontàniament que durant vuit anys, dins l'àmbit jurisdiccional del batlle i el veguer, no jugarà a cap joc *en què pugui perdre diners*. El crupier, efectivament, condueix el joc però no hi pot perdre diners perquè no n'hi aposta. Fora de la vegueria, el jeu continuava amb llibertat per jugar i perdre diners.⁶¹

Com s'indica al principi d'aquest apartat, la dedicació lucrativa més comuna entre els jueus de Cervera era la de prestador, activitat que mai no és qualificada d'ofici. El munt de documents que parlen de préstecs és incommensurable. La relació dels jueus cerverins de qui consta que s'hi dedicaren és inabastable, i la casuística viscuda, amplíssima.

Considerar-los banquers seria una exageració. Els seus préstecs a homes i dones de la vila i de la comarca eren a la menuda, per quantitats modestes, i generalment sota penyora. Els clients més habituals no estaven en condicions d'assumir interessos gaire elevats.

No ens entretindrem a reproduir discursos sabuts sobre la usura dels jueus. Limitarem el comentari a un aspecte que sol passar desapercebut als estudiosos, especialment a aquells que s'atenen únicament a la documentació notarial. És el caràcter col·lectiu i solidari del préstec.

Més sovint que no semblaria, el jeu prestador que apareix actuant a títol individual en realitat ho fa en nom d'una societat d'inversió. Aquestes societats de lucre rarament s'estipulaven davant de notari, amb capítols. Es constituïen de paraula, sense papers, dins un àmbit familiar ampli. Com es comprèn fàcilment, mentre els titulars «treballaven» amb transparència, les societats rutllaven sense gaires entrebancs. Els litigis sorgien al moment de dissoldre la societat, a la mort d'un dels seus components, especialment si era sobtada, i també, és clar, quan un membre actuava contravenint als pactes inicials.

Aquest caire ocult de l'exercici del préstec, tèrbol i confús, no sol aparèixer als documents notariais. El trobem explícit a les provisions de justícia expedides per la Cancelleria Reial quan s'hi presentaven complantes. Dels anys setanta i vuitanta del segle XIV, en concret, disposem d'unes provisions

⁶¹ Un document similar d'un jeu de Manresa, de l'any 1292, fou publicat per Sarret, 1917, p. 40.

reials que revelen l'existència de societats d'inversió en préstecs de jueus. Estan centrades en Vidal Bonastruch, de Cervera, amb socis destacats a Barcelona i a Montblanc.

L'agost de 1376, Mossé Brunell, de Montblanc, com a procurador de les hereves de Saltell Zarch, de Barcelona, presentà a la Cancelleria de l'infant Joan una querella contra Vidal Bonastruch. Exposava sense rubor que el difunt Saltell Zarch havia fet préstecs, amb diners propis, obligant els prestataris a firmar-los a nom de Vidal Bonastruch. Passava en silenci les avinences particulars que els dos socis podien haver establert sobre la seva activitat lucrativa. Es limitava a manifestar que el fet era notori, i que no era just que Vidal, emparant-se en el que expressaven els deutors, pretengués ser creditor de préstecs aliens. L'infant Joan comanava al veguer i al batlle de Montblanc que resolguessin la demanda com fos de justícia, però podem dubtar que n'aclarissin gran cosa.⁶²

Vuit anys més tard, era l'aljama de Montblanc la que presentava querella pels tripijocs manegats pel difunt Mossé Bonastruch, que hi estava incardinat. Deia haver descobert que, per rebaixar la seva contribució a la comunitat, feia escriure préstecs a nom d'aquell mateix Vidal Bonastruch, i un de concret a nom de Samuel Sullam, el qual més tard n'havia fet cessió a Bonjuha Astruch, també de Cervera. L'infant reial encarregava al veguer i al batlle de Montblanc que aclarissin a qui corresponia en realitat aquell préstec i resolguessin el cas com fos de justícia.⁶³

Els jueus prestadors no tenien fama de sincers i honestos. Unes altres provisions reials ens assabenten que el mencionat Bonjuha Astruch dissimulava l'abast de la seva activitat contractual mudant el nom. Tant es feia dir Bonjuha Astruch com Bonjuha Leó, segons li convenia. L'any 1384, Vidal Albar, de Balaguer, i l'any següent Vidal Cap, de Montblanc, es veieren obligats a presentar demandes de justícia a la Cancelleria de l'infant Joan. L'un i l'altre confessaven que havien establert una societat de préstecs amb el jueu de Cervera, i havent fet escriure deutors a nom de Bonjuha Leó, es negava a cedir-los-els al·legant que no hi constava al seu nom veritable.⁶⁴

⁶² ACA, C. reg. 1629, f. 102v, amb data Barcelona, 11.08.1376.

⁶³ ACA, C. reg. 1642, f. 200v-201v, amb data Girona, 02.03.1384.

⁶⁴ ACA, C. reg. 1798, f. 49v-50r, amb data l'Almúnia de Sant Joan, 27.01.1384; f. 168r-v, amb data Cervera, 06.11.1385.

L'activitat social més digna i respectable a què es dedicaren alguns jueus de Cervera fou la medicina humana. Diem «alguns» per bé que, proporcionalment, caldria parlar de «molts». Abans de passar a exposar notícies recollides sobre els metges i cirurgians jueus que practicaren a Cervera, tanmateix, convé advertir que no estem disposats a avalar les exageracions del discurs habitual sobre la transcendència de la medicina practicada per jueus. No creiem que s'hagi demostrat, com sol dir-se, que els jueus eren més bons metges o que en tenien el monopoli.

És molt probable que des de l'inici del seu establiment als principals centres comarcals de Catalunya, alguns jueus versats en estudis cultivessin la medicina humana. La branca en què s'especialitzaren fou la física teòrica, que conferia expertesa en complexions, humors, febres, colors dels orins, etc. La cirurgia o medicina pràctica s'aprenia al costat d'un expert i no requeria tantes hores d'estudi. Els jueus que s'hi dedicaren no foren tan nombrosos com els físics i apareixen més tardanament, així com els que foren autoritzats per practicar les dues branques de la física i la cirurgia. Sobre això cal posar en relleu el document, ja publicat, que expressa que la ferida enfistulada que Jucef Bonastruch tenia a l'espatlla, l'any 1352, no era curada per un jueu cirurgià sinó per dos de cristians.⁶⁵

Des de les corts generals celebrades a Montsó, l'any 1289, l'accés a l'exercici públic de l'advocacia i de la medicina restà regulat. Fou sancionat que abans de practicar ambdós oficis els candidats havien de passar un examen davant els prohoms de la vila o ciutat, assistits per dos «savis» en dret o en medicina, i jurar, en poder del veguer o del batlle, que s'hi captindrien lleialment.

Vers l'any 1330 la cort reial començà a afavorir alguns metges jueus, evitant l'escull de la llei general i estalviant-los l'examen públic. Usant el seu poder superior, el rei ordenava sotmetre el jueu a un examen particular de suficiència per part d'un metge de la casa reial, i en vista del resultat de l'examen, eventualment positiu, expedia una patent que autoritzava el candidat per practicar lliurement la medicina o la cirurgia, segons els casos, en un àmbit determinat, que tant podia ser una localitat, una vegueria, tot el territori de Catalunya, o el conjunt dels dominis reials.

⁶⁵ Graells, 1997a, p. 198. A principi del segle, a Besalú, també eren cristians els cirurgians que curaven una ferida mortal de la mare d'Astruch Bondavid: Riera, 2000, p. 58, 62, i 92-93.

Els dos primers metges jueus documentats a la vegueria de Cervera seguiren aquest tràmit. Foren mestre David Abraham i mestre Vidal de Castellfollit, els anys 1333 i 1334, respectivament. La patent per poder exercir els fou concedida per l'infant Pere, primogènit i lloctinent reial.

La patent expedida a favor de mestre David Abraham està datada a Barcelona el 3 d'octubre de 1333. S'hi expressa que el jueu estava en possessió del títol de metge de l'infant Pere i que, a instància dels paers de Cervera, constant que havia estat examinat i trobat suficient pe mestre Pere Gavet, professor en medicina resident a Barcelona, l'infant l'autoritzava per exercir lliurement la seva art.⁶⁶ Mestre David Abraham morí abans de 1351. Deduïm que va mantenir el domicili a la vila perquè aquell any la seva viuda hi conservava la propietat d'una casa.⁶⁷

La patent a favor de mestre Vidal de Castellfollit fou expedida el 26 d'octubre de 1334, també des de Barcelona. L'infant Pere hi diu que el jueu ja exercia a la vegueria de Cervera, referint-se, segurament, a Castellfollit de Riubregós, d'on el jueu havia pres l'apel·latiu. En aquest cas, la patent fou expedida a petició pròpia, sense examen previ, avalat per la suficiència que es donava per demostrada. L'infant Pere es limitava a autoritzar que continués exercint.⁶⁸ No en tenim més notícies.

De mestre David Abraham consta, com hem vist, que els paers intercediren perquè pogués exercir a la vila. El fenomen de la conducta de metges, tant jueus com cristians, per part dels regidors municipals es reproduí sovint a moltes viles i poblacions de Catalunya. Pel que fa a Cervera, s'ha publicat una curta relació de metges jueus aconductats oficialment, construïda a partir de la documentació municipal.⁶⁹ La relació pot induir a engany per tal com omet aquells altres jueus residents a la vila, amb títol de metge, que hi actuaren sense contracte. Són molts més que els aconductats. A la segona meitat del segle XV, a la vila es comptaven fins a cinc metges jueus alhora.

No estem en condicions, ara com ara, d'oferir una relació completa dels metges jueus que residiren a la vila. Hi ha parcel·les de documentació que

⁶⁶ Rius, 1928, p. 140.

⁶⁷ Graells, 1997a, p. 186-189.

⁶⁸ Rius, 1952, p. 344-345.

⁶⁹ Llobet, 1990, p. 132.

encara no han estat examinades, i sabem que alguns s'hi estigueren molt poc de temps. Hem de limitar-nos a aquells de qui tenim notícia. Són 23.

La relació comença amb mestre David Abraham, ja mencionat, que n'obtingué patent l'any 1333. Continua amb un tal mestre Bendit, ja difunt l'any 1352,⁷⁰ i amb mestre Issach Bonanasch, els anys 1363 i 1364.⁷¹ Anteriorment, els anys 1355-1359, aquest havia estat aconduït pels consellers d'Igualada, i a partir de 1366 apareix com a jueu de Barcelona.

A continuació, tan sols durant tres anys, trobem a Cervera mestre Abraham Astruch Satorra. Era jueu de Montblanc quan obtingué del rei Pere, l'any 1353, la llicència per exercir la medicina, després d'haver estat examinat per dos metges de Saragossa, l'un cristià i l'altre jueu.⁷² El 1363, amb els seus dos fills emancipats, decidí passar a residir a Cervera. Al marge de l'aljama, pactà directament amb el sots-expensor de l'infant Joan, senyor de Cervera, la seva contribució anual, consistent en vuitanta sous.⁷³ No devia encaixar bé amb la comunitat, perquè dos anys més tard, i fins al final de la seva vida, se'l documenta a Barcelona.⁷⁴

A continuació trobem a Cervera mestre Jafudà Bonsenyor Descortal. Aquest metge, al llarg de la seva vida, residí almenys en set poblacions, i hi ha la sospita que, a més de metge, era mestre en la llei mosaica. Era originari de Vilafranca del Penedès. L'any 1357 se'l troba a Manresa, on es casà amb una filla d'Astruch Jucef Baró, que només li donà un fill. Devia regressar a Vilafranca, on es trobava encara l'any 1365.

L'estada a Cervera es contrau als anys 1366 i 1370. Hi tingué activitats públiques. Com a nunci de l'aljama, es desplaçà a la cort de l'infant Joan per resoldre qüestions referents a la contribució interna i a la responsabilitat en la satisfacció dels censals.⁷⁵ El març de 1370 impetrà del mateix infant la

⁷⁰ Graells, 1997b, p. 51 i 54.

⁷¹ Se'l troba a Cervera fent de testimoni documental: Llobet, 2004, p. 92; ACSG, Manuscrits «Jueus», paper del 13.11.1366.

⁷² ACA, C. reg. 1143, f. 151r, amb data Tarragona, 15.04.1353.

⁷³ ACA, C. reg. 1608, f. 30v-31v, amb data Lleida, 20.02.1363.

⁷⁴ ACA, C. reg. 911, f. 230v, amb data Barcelona, 31.10.1365.

⁷⁵ ACA, C. reg. 1789, f. 102v, amb data Barcelona, 08.01.1367.

llicència per anar a les parts de Bascònia, del regne de França, acompanyat d'un vailet de quinze anys, per un temps no superior a dos anys.⁷⁶ No devia exhaurir el temps previst d'estada a l'estranger, perquè l'octubre del mateix any el rei Pere, qualificant-lo de físic resident a Cervera, el distingí amb el títol de metge familiar seu.⁷⁷ Tampoc no devia continuar vivint a Cervera, perquè l'any següent, qualificant-lo de físic resident a Bellpuig, el rei Pere li reiterava el títol de familiar.⁷⁸ No perllongà gaire la seva estada a la vila de l'Urgell, perquè els anys 1373 i 1374 se'l troba establert a Barcelona, i encara, l'any 1378, a Agramunt.

Coetàniament a Jafudà Descortall, trobem a Cervera mestre Bonanasch Alfaquim, de qui hem exposat dades biogràfiques a l'apartat dels jueus notables. Recordem que l'any 1371 fou distingit pel rei Pere amb el títol de metge familiar seu, i que els paers de la vila reconeixien les bones cures que hi practicava.

De mestre Sullam Deuslogar, al contrari, consta que visqué a Cervera, de manera permanent, des de la seva joventut.⁷⁹ Pertanyia sens dubte a la classe alta. L'any 1369, quan encara no tenia 25 anys, fou inclòs en una obligació col·lectiva de 400 florins, que explicarem a l'apartat dels delictes.

Examinat per mestre Pere d'Isavals, l'any 1379 mestre Sullam va obtenir de l'infant Joan la llicència per exercir de físic.⁸⁰ Més tard, el 1386, fou autoritzat a viure fora del call, atès que el call es tancava de nit i ell era demanat per assistir malalts a qualsevol hora.⁸¹

Com tants altres metges jueus, tingué activitats públiques. L'any 1385 era secretari de l'aljama. Per a aquesta qualitat fou encarregat d'encetar les adjudicacions dels seients de la nova sinagoga. A ell li'n correspongué un, i tres anys més tard n'adquiria un altre.⁸²

⁷⁶ ACA, C. reg. 1679, f. 9r, amb data Saragossa, 14.03.1370.

⁷⁷ ACA, C. reg. 1227, f. 116r, amb data Montblanc, 13.10.1370.

⁷⁸ ACA, C. reg. 920, f. 148r, amb data Tortosa, 08.04.1371.

⁷⁹ Llobet, 1990, p. 128 i 132, només l'hi documenta els anys 1385-1389.

⁸⁰ ACA, C. reg. 1683, f. 154r, amb data Barcelona, 10.01.1379.

⁸¹ Rubió, 1909, p. 496.

⁸² Duran, 1924, p. 34; Riera, 2011, p. 21.

Poc després dels avalots populars de 1391, mestre Sullam fou vexat per l'inquisidor general, que l'acusà de blasfem. Ho expliquem a l'apartat de les agressions sofertes pels jueus. La darrera dada que en tenim és de 1392, quan formulà reclamacions a través del governador general de Catalunya.⁸³

Coetàniament a l'anterior trobem a la vila mestre Bellshom Vidal, fill de mestre Vidal Bellshom, documentat a Girona. També adquirí un seient de la nova sinagoga.⁸⁴ No sabem des de quan residia a Cervera, però aviat l'abandonà. L'any 1392, al moment d'obtenir la llicència reial per esposar una segona muller, exercia de metge a Vilafranca de Conflent.⁸⁵

Al mateix temps que els anteriors, hi havia a Cervera Bonjuha Caravida, qualificat de cirurgià. Consta a la vila els anys 1389 i 1390,⁸⁶ però havia voltat molt. Havia exercit el seu ofici a Anglesola, Valls, l'Arboç i Manresa. Després de 1390, fins a 1396, se'l troba a Barcelona.

A continuació hi ha documentat el físic Abraham Saporta, els anys 1397-1399,⁸⁷ seguit de mestre Abraham del Portell.

El pare d'aquest, mestre Astruch del Portell, s'havia establert a Sarral i hi morí violentament l'any 1385. L'any següent mestre Abraham traslladà el domicili a Santa Coloma de Queralt, i encara després fou aconducat per la universitat de Cubelles. Recalà a Cervera al final de la seva vida. Se l'hi ha documentat entre 1399 i desembre de 1407, data de la seva mort.⁸⁸

Fins a 1420 no trobem un altre metge jueu a la vila; de nom Bonafós Abraham, cinc anys abans tenim documentat a la Seu d'Urgell. Aquell any establí un conveni sobre l'ocupació compartida d'una casa del call de la vila. Sembla que hi visqué fins a 1430.⁸⁹

Mestre Issach Bonafós, després d'haver residit un temps a Solsona, Organyà i Cardona, abans de 1421 s'havia establert a Cervera amb el seu fill,

⁸³ ACA, Governació General de Catalunya, vol. 1, f. 14v, amb data Barcelona, 16.09.1392.

⁸⁴ Duran, 1924, p. 38.

⁸⁵ ACA, C. reg. 1881, f. 73r, amb data València, 28.11.1392.

⁸⁶ Llobet, 1990, p. 132.

⁸⁷ Llobet, 1990, p. 132.

⁸⁸ Duran, 1924, p. 43-46.

⁸⁹ Duran, 1924, p. 48; Llobet, 1990, p. 132.

Saltell Bonafós. Tots dos pretenien aprofitar-se de les franquícies concedides als nous pobladors de l'aljama.⁹⁰ Ignorem quant de temps hi perseverà. Se n'han conservat unes poques respostes a qüestions de dret hebreu, barrejades amb les de rabí Issach Perfet. No porten data i no es pot saber quan les va escriure. De totes maneres, semblen anteriors a 1391, quan encara no vivia a Cervera.⁹¹

El mencionat Saltell Bonafós, fill d'Issach, no adquirí la llicència per practicar la cirurgia fins a 1429, quan residia a Agramunt.⁹² Els anys 1419 i 1432, però, està documentat a Cervera.⁹³ Aquest Saltell és el destinatari d'una coneguda carta del convers Francesc de Sant Jordi, anteriorment dit Astruch Rimoch, invitant-lo a passar-se al cristianisme. Se sap que hi respongué refusant-ho, però la carta de resposta no s'ha conservat.⁹⁴

Samuel de Lunell ja era adult l'any 1416 quan mudà el domicili de Ponts a Cervera, amb el seu germà Salamies, pels maltractaments que hi rebia.⁹⁵ L'any 1427 casava la seva filla Goig amb Samuel Astruch Cavaller, de Falset, que passà a residir a Cervera.⁹⁶

Bastant més tard, l'any 1444, Samuel de Lunell apareix amb la denominació singular d'aprobat en medicina.⁹⁷ Després, fins a la seva mort, l'any 1464, se'l denomina metge. L'any 1451 era tutor dels seus nets, fills de Samuel Astruch Cavaller. Al·legant que ja era vell, obtingué el privilegi d'administrar-se-li justícia expedita.⁹⁸ L'any 1452 encara casava una altra filla amb Issach Jacob de Quercí.⁹⁹

⁹⁰ Duran, 1924, p. 21.

⁹¹ Roth, 2007, núm. 260.

⁹² Baer, 1929, p. 861.

⁹³ ACA, C. reg. 2588, f. 184v, amb data Barcelona, 29.12.1419 (nat. 1420); ACSG, Fons Dalmases, «Jueus», document del 27.02.1432.

⁹⁴ Talmage, 1979.

⁹⁵ ACA, C. reg. 2747, f. 75r-v, amb data l'Espluga de Francolí, 20.05.1416; Llobet, 1988, p. 341.

⁹⁶ Llobet, 2013, p. 68-71.

⁹⁷ ACA, C. reg. 3039, f. 44v, amb data València, 22.08.1444. No sembla acceptable, doncs, que estigui documentat com a metge entre els anys 1417-1433, com indica Llobet, 1990, p. 132.

⁹⁸ ACA, C. reg. 3156, f. 45v, amb data Barcelona, 20.07.1451.

⁹⁹ Llobet, 2013, p. 73.

Un metge jueu que en certa manera pot ser considerat cerverí és mestre Mahir Alatzar. Procedia de la prolífica família dels Alatzar o Benalatzar, de Saragossa, d'antiga prosàpia. Passà a viure a Cervera quan es casà, l'any 1442, amb Bonosa, filla d'Issach Orabona. Fins deu anys més tard, però, el 1452, no obtingué de la reina Maria, lloctinenta reial, la llicència per practicar la medicina i la cirurgia.¹⁰⁰ Mantenint casa a Cervera, tot seguit passà a residir a Santa Coloma de Queralt, i a partir de 1460, a Balaguer. L'any següent, després d'haver atorgat procuració per vendre la casa de Santa Coloma, desapareix de la documentació.¹⁰¹

Mestre Cresques Adret era cunyat de Mahir Alatzar, tots dos casats amb les filles i hereves d'Issach Orabona. Aconseguí del rei Alfons el títol de metge aprofitant la seva estada a la cort reial de Nàpols.¹⁰² A més de metge, entenia en astrologia i en aparells de trigonometria. L'any 1458 aconsellà la nova conducció d'aigua potable a la vila.¹⁰³ N'hem parlat abans, entre els jueus amb projecció pública, i haurem de tornar a parlar-ne quan ens referim als que tractaren personalment amb monarques.

Els cunyats Mahir Alatzar i Cresques Adret enceten una època de proliferació de metges jueus a Cervera. Com hem indicat, ells n'obtingueren llicència els anys 1452 i 1453, respectivament. Els anys 1466, 1468 i 1469 n'obtenien els germans Samuel, Salamó i Jucef Cavaller, fills de Samuel Astruch Cavaller, i nets, per part de mare, de mestre Samuel de Lunell.¹⁰⁴

Dels tres germans, Jucef Cavaller és el que més destacà. Fou repetidament conseller de l'aljama i secretari, almenys, els anys 1480, 1482 i 1485.¹⁰⁵ També tingué una forta projecció pública. Consta que li fou encomanat el dictat d'almenys dues sentències arbitrals.¹⁰⁶ Li coneixem dos matrimonis: el primer, l'any 1460, amb Sara, filla de Jacob de Quercí, i un segon, l'any 1484,

¹⁰⁰ ACA, C. reg. 3158, f. 13r, amb data Barcelona, 06.06.1452.

¹⁰¹ Secall, 1986, p. 92.

¹⁰² ACA, C. reg. 2622, f. 36r-v, amb data Castello Fontana, 20.10.1453.

¹⁰³ Duran, 1924, p. 52.

¹⁰⁴ ACA, C. reg. 3446, f. 158r-v, amb data Prats de Rei, 16.09.1466; ACA, C. reg. 3449, f. 2v-3r, amb data Cervera, 09.05.1468; ACA, C. reg. 3450, f. 39r, amb data Tàrraga, 07.10.1469.

¹⁰⁵ Duran, 1924, p. 48; Llobet, 2006-2007.

¹⁰⁶ Llobet, 2004, p. 164; ACSG, Fons Dalmases, «Jueus», paper del 07.09.1479.

amb Bonadona, filla de Saltell de Piera, d'Agramunt.¹⁰⁷

Samuel Cavaller residia a Lleida quan obtingué la llicència de medicina, però a partir de 1472, i fins a l'expulsió dels jueus, se'l troba a Cervera, sense gaires activitats públiques.

De Salamó Cavaller tals activitats públiques ja no consten. Sabem que l'any 1480 traslladà el domicili a Agramunt, però l'any 1490 encara figura al padró del manifest de la vila de Cervera.¹⁰⁸ Dos anys més tard, abans de la publicació del decret d'expulsió, ja era mort.¹⁰⁹

A la quarta generació de residir a Cervera, alguns membres del clan Quercí decidiren dedicar-se a la medicina. El primer que podem assenyalar és Issach Jacob de Quercí. L'any 1452 es casà amb Sobredona, filla de mestre Samuel de Lunell,¹¹⁰ de manera que esdevingué oncle dels tres germans Cavaller metges. No n'hem localitzat la llicència per practicar, però l'any 1467 ja és designat metge.¹¹¹ Consta que l'any 1485 fou elegit secretari.¹¹² En publicar-se el decret d'expulsió, l'any 1492, decidí convertir-se i romandre a Cervera amb el nom cristià de Joan de Pau.

El seu fill Jacob Issach de Quercí també fou metge. La seva llicència data de 1481.¹¹³ L'any 1488 era secretari de l'aljama.¹¹⁴ No fou afortunat en el seu matrimoni amb Regina, filla de Salamó de Tolosa, de Girona. Ja era morta l'any 1481, després d'haver-se convertit i casat amb el convers Bernat Desplà, de Barcelona.¹¹⁵ Tampoc no tingué sort amb la segona muller, de nom Blanquina, filla de mestre David Abnaçaya, que era de Tàrraga, malgrat tenir

¹⁰⁷ Llobet, 2013, p. 75-76; Duran, 1920, p. 133.

¹⁰⁸ Llobet, 1993, doc. 23; Sanmartí, 1982-1983, p. 89.

¹⁰⁹ Llobet, 1991, p. 355.

¹¹⁰ Llobet, 2013, p. 72.

¹¹¹ Baer, 1929, p. 880.

¹¹² Llobet, 2006-2007.

¹¹³ ACA, C. reg. 3636, f. 99r-v, amb data Barcelona, 16.02.1481.

¹¹⁴ Llobet, 1993, doc. 28.

¹¹⁵ Baer, 1929, núm. 556.

casa a Cervera. El mateix any 1481 mantenia un plet amb tots dos.¹¹⁶ L'any 1492, seguint l'exemple del seu pare, es convertí i prengué el nom de Jaume de Pau. Alhora rescindí el contracte que tenia com a metge aconducat per la universitat de la vila.¹¹⁷

Tancant la relació, coetani dels darrers que hem mencionat, hi ha mestre Jucef Cohén. Sembla que era originari de Lleida. L'any 1479 s'encarregà del panegíric de Joan II en els seus funerals.¹¹⁸ Probablement era el rabí estipendiat per la comunitat.

No podem tancar l'apartat dels oficis del col·lectiu jueu de Cervera sense al·ludir als que exerciren algunes dones. Són escassos. Sabem d'alguna que feia de corredora, però fou castigada perquè no en tenia llicència. D'ofici com a tal, només hem pogut documentar una ginecòloga sense títol oficial.

Des dels temps bíblics, les dones jueves tenien fama de bones llevadores d'infants. A Cervera, tanmateix, es dona el cas d'Astrugona, muller d'Abraham Abizmel, que l'any 1353 fou contractada per un cristià, no solament per assistir la seva muller en el part, sinó també en la gestació precedent. El contracte expressa que la jueva havia tingut i tenia cura de la muller de l'atorgant («tenuistis et tenetis sub cura medicine vestre»), i li prometia abonar-li 120 sous quan el part arribés a bona fi.¹¹⁹ No era solament llevadora, doncs, sinó pròpiament ginecòloga.

5. Acostament a la monarquia

En l'àmbit de la projecció social dels jueus, un capítol molt valorat per la historiografia és el d'aquells que foren distingits amb el títol de familiar reial.

És un fenomen típic i exclusiu del segle XIV. La concessió del títol a jueus obeïa a motius diversos. El més ordinari era emprar-lo com a succedani de la remuneració deguda pels serveis que prestaven. Crònicament mancats de numerari, els monarques del segle XIV optaren per «pagar» els serveis prestats

¹¹⁶ ACSG, Fons Dalmaes, «Jueus», paper del 04.01.1481.

¹¹⁷ Duran, 1924, p. 52.

¹¹⁸ Llobet, 1998-1999, p. 79.

¹¹⁹ Graells, 1997a, p. 194-195.

per alguns súbdits destacats, fossin cristians, jueus o moros, atorgant-los el títol de familiars. Hi ha la sospita, però, que en algunes ocasions era el mateix interessat qui sol·licitava el títol, i potser el pagava i tot, per poder desmarcar-se del comú, prestigiar-se, i obtenir un tracte de favor davant les autoritats subalternes. El títol no servia per a gaires coses més.

La relació dels jueus certerins que obtingueren el títol de familiar reial comprèn vuit individus, tots del segle XIV. Probablement la relació és completa. Tres eren metges. Aquests és possible que en algun moment fossin cridats per assistir personatges de la cort que havien emmalaltit. Tanmateix, és massa arriscat assegurar-ho de tots i de cadascun. No es veu gaire probable, però tampoc no es pot negar per endavant.

Els tres familiars reials que eren metges estan enllistats a l'apartat anterior. Recordem que el primer documentat és David Abraham, que ja era familiar de l'infant Pere abans de 1333; després vindria Jafudà Bonsenyor Descortal, distingit dues vegades com a familiar del rei Pere, els anys 1370 i 1371, al mateix temps que Bonanasch Alfaquim. De cap d'ells no consten relacions personals amb personatges de la cort o amb els respectius monarques. Tampoc no consten en referència a Samuel Rossell, de qui ignorem a què es dedicava. L'any 1371 aquest jueu de Cervera era agraciat pel rei Pere amb la dispensa de portar el signe distintiu de la seva condició de jueu i amb una llicència per dur espasa i altres armes prohibides.¹²⁰

D'Astruch Daviu de Piera, en canvi, es pot sospitar que havia fet algun favor a la reina Sibília, però no tenim fonaments clars per assegurar-ho. El que en sabem és que l'any 1380, a prec de la seva muller, el rei Pere Terç el nomenà familiar seu, amb les prerrogatives usuales, afegint-hi la dispensa de portar el signe distintiu i una franquícia de lleuda, passatge i peatge, per a ell i un acompanyant.¹²¹

El mateix any 1380, Bonnín Salamó Adret era nomenat familiar de l'infant Joan, primogènit reial. Era originari de Cervera, però hi és designat com a jueu de Barcelona perquè en aquell moment ja hi havia traslladat el domicili.¹²²

¹²⁰ ACA, C. reg. 920, f. 146r-v, amb data Tortosa, 19.04.1371.

¹²¹ ACA, C. reg. 937, f. 196v, amb data Saragossa, 08.11.1380.

¹²² ACA, C. reg. 1685, f. 35v-36r, amb data Perpinyà, 24.04.1380.

Issach Samarell, l'any 1371, obtingué del rei Pere l'exempció de portar la roda o signe distintiu, juntament amb el seu fill Jucef Samarell.¹²³ Ací és dit jueu de Fraga. Anys més tard, però, designat com a familiar de l'infant Joan i resident a Cervera, obtingué una franquícia d'impostos sobre qualsevol vitualla que introduís a la vila per al consum domèstic.¹²⁴ Simultaniejà casa a Fraga i a Cervera, amb els conflictes normals derivats de la seva doble contribució, els quals intentà resoldre fent recurs a l'autoritat reial.¹²⁵

Amb ell fineix la relació de jueus de Cervera nomenats familiars reials. El rei Martí (1396-1410) no va tenir l'ocasió de concedir títols d'aquest caire a un jueu de Cervera. Els reis de la dinastia Trastàmara, tampoc, ni se sentien inclinats a concedir-ne. Per això dèiem que la concessió de la familiaritat reial a jueus és un fenomen típic i exclusiu del segle XIV.

Al segle XV, tanmateix, hi ha un jueu cerverí que tingué tractes personals amb el rei Alfons IV, amb la seva muller, la reina Maria, i especialment amb Joan II, sense que se'l trobi mai designat com a familiar reial. És mestre Cresques Adret.

Una provisió de la reina Maria, de l'any 1449, ordenava a l'aljama de Cervera que no el nomenessin conseller, al·legant, com a motiu, que estava encarregat, a través d'ella, d'uns afers particulars que es veurien impeditos.¹²⁶ No deia de quina naturalesa eren, aquests afers. Podria ser que ja estigués preparant el viatge a Nàpols, a la cort del rei Alfons, on en nom de les aljames reials de Catalunya posà 1.500 ducats d'or a les seves mans.

No cal dir que el jueu i el donatiu foren molt ben rebuts a la cort del rei Alfons quan s'hi presentà, l'any 1453. Com hem indicat abans, n'obtingué un plec de privilegis i provisions presumptament favorables a les aljames reials de Catalunya i, per a ell, la llicència de practicar la medicina. Cinc anys més tard, a la mort del monarca, fou encarregat de fer-ne el panegíric en els funerals celebrats a la vila, on no deixà de glossar que l'havia tractat personalment.¹²⁷

¹²³ ACA, C. reg. 921, f. 186r, amb data Casp, 15.12.1371.

¹²⁴ ACA, C. reg. 1690, f. 18v, amb data Tortosa, 31.05.1384.

¹²⁵ ACA, C. reg. 1644, f. 147r-v, amb data Barcelona, 04.07.1384; ACA, C. reg. 853, f. 149v-150r, amb data Barcelona, 12.10.1386.

¹²⁶ ACA, C. reg. 3150, f. 37r-v, amb data Perpinyà, 14.03.1449.

¹²⁷ Llobet, 1998-1999, p. 77-78.

Les relacions de Cresques Adret amb Joan II (1458-1479) foren més personals i continuades. Al principi de la guerra, el juliol de 1462, afalagà el monarca pronosticant, per art d'astrologia, la victòria de la seva host en la batalla de Rubinat. Més tard, el novembre de 1471, quan la Guerra Civil s'encaminava a la fi, va predir la victòria del rei sobre la Generalitat a partir d'un eclipsi de lluna. Ho explicà el bisbe de Girona, Joan Margarit, en una carta al seu vicari general: al mateix moment de produir-se l'eclipsi, a les vuit del vespre del dia 27 de novembre, arribava al rei la notícia de la desfeta de l'exèrcit de Barcelona.¹²⁸

Mort Joan II, a les primeres corts catalanes que celebrà el rei Ferrando, l'any 1481, es destinaren moltes lliures per rescabalar els partidaris del seu pare dels damnatges soferts en aquella guerra. L'aljama de Cervera sol·licità una indemnització de 100.000 florins. Mestre Cresques hi presentà un greuge particular. Al·legà que la seva casa «fonch donade a sacho e presos e robats tots los béns mobles, argent, or, peccúnies, ioyells, libres», i que els vilatans el volien matar «per lo pronòstich que havia fet de la victòria de Rabinat». Sol·licità una indemnització de 2.000 florins.¹²⁹

Des de 1874 és coneguda una carta, famosa com poques, adreçada a Joan II per un metge de la seva confiança.¹³⁰ Hi acusa recepció d'una que li ha fet arribar en què li comunica que hi veu bé, amb l'ull dret, després de l'operació del dia 11 de setembre, i li demana que cerqui el millor dia per operar l'ull esquerre. El metge atribueix l'èxit de l'operació a la gràcia de Déu i a la conjunció astral que es produí aquell dia. No veu una jornada tan apropiada en les properes setmanes, «car aquella —li diu— era molt singular, que de aquest gran temps no serà semblant, e passarà més de XII anys». Ell li recomanaria esperar, però vista la pressa que li dona, determina que el dia 12 d'octubre, «tres hores e miga après mitg jorn», serà un bon moment per «agullar» el segon ull.

La carta és datada a Lleida un 28 de setembre, sense any. El nom de qui la firma, segons el transcriptor, no presenta una lectura clara. Creu poder-hi llegir «Cresquas Abnar». L'historiador Zurita, que tingué la carta a mà quan escrivia els fets de Joan II, col·loca l'episodi l'any 1468 i atribueix la carta a

¹²⁸ Villanueva, 1850, p. 273; Fita, 1873, p. 19.

¹²⁹ ACA, Cancelleria, Greuges, vol. 1, f. antics 14v i 49r, moderns 148v i 183r.

¹³⁰ V[ignau], 1874, p. 135-137 i 230-231.

«un judío que era muy sabio en el arte de astrología llamado Crexcas Abiabar, rabí de Lérida».

Si la carta no s'hagués extraviat després de publicada, potser podríem desentrellar el cognom del jueu que la firma. Les lectures «Abnar» i «Abiabar» semblen equivocades perquè no corresponen a cognoms usats per jueus. Un oftalmòleg erudit, el doctor Josep M. Simon de Guilleuma, trobà un metge jueu, de prenom Cresques i cognom Abnarrabí, resident a Saragossa, que en la seva joventut havia tingut una certa relació amb Lleida. No dubtà a fer-lo expert oculista i autor de la carta.¹³¹

No sembla que ho encertés. La presumpció és que el metge i astròleg que operà les cataractes del rei deu ser Cresques Adret. Aquella tardor de 1468 el rei era a Saragossa. El fet que la carta estigui datada a Lleida no solament no ho dificulta, sinó que es pot tenir com una prova a favor, perquè sabem que durant la guerra mestre Cresques estava amenaçat de mort pels cerverins per la seva adhesió a la causa de Joan II.

6. Delinqüència

Fins avui no s'han documentat jueus de Cervera condemnats a mort per delictes comuns. Tampoc no són nombroses les notícies sobre delictes menors; en aquest cas, però, clarament per manca de documentació. Si disposéssim de la sèrie completa dels llibres de comptes dels batlles locals, de ben segur que hi trobaríem consignades moltes misèries de la vida quotidiana.

Per dissort, només se n'han conservat uns pocs, d'aquells llibres.¹³² En els corresponents als anys 1354-1356 hi consta un bon nombre de bregues i insults de què els jueus foren inculpats, amb les multes que el batlle imposà en cada cas. No són baralles unidireccionals. Tant són amb cristians com entre els mateixos jueus.

El batlle hi consigna, per exemple, que cobrà 100 sous de Lobell Malet, «encolpat que avia aguda brega ab en Jacme Rosset, texidor, e que li avia dat ab lo puny e'l pits, e moltes paraules iniurioses li avia dites». Multà amb 10

¹³¹ Simon, 1958.

¹³² En fa la relació Bertran, 2009.

sous Vidal Mercadell, «encolpat que avia aguda baraylla ab Juceff Roitg [...], e moltes paraules injurioses li avia dites»; amb 20 sous Cresques Bendit, fill d'Issach Bendit, «encolpat que avie naffrat un fadrí juheu de la dita vila ab una pedra e'l cap»; amb 25 sous Jucef Malguyr, «encolpat que s'ere contès ab en Mossé Çellef e ab 11 fiylls d'en Izach Calot», i alhora amb 15 sous els dos fills d'Issach Calot, i amb 10 sous el mencionat Mossé Cellem, i novament amb 6 sous i 6 diners el mateix Jucef Malguyr, per una baralla amb Vidal Gracià. Algunes vegades, com veiem, la violència és només verbal. Issach Mossé Bendit fou multat en 50 sous per haver proferit «paraules injurioses» contra l'aljama.¹³³

La Cancelleria Reial no s'ocupava de castigar delictes menors, llevat de quan en rebia complantes concretes o els inculpats disposaven de «possibles» i s'albiraven multes substancials. L'any 1352, per exemple, Rovén Asser i el seu fill Asser Rovén foren acusats d'haver agredit dos altres jueus de Cervera. L'agressió no devia ser menor, perquè la remissió els costà la suma de 5.000 sous.¹³⁴ Més endavant, entrat el segle xv, Astruch Leví, Issach Leví i Mossé Leví foren inculpats de ferides infligides al convers Lluís de Queralt. La Cancelleria del rei Martí es mostrà indignada del fet, «majorment que juheus presumesquen ne-s gosen atrevir a nafrar christians». Lamentablement, no consta la quantitat de la multa que els fou imposada.¹³⁵

Bellshom Efrahim, fill de mestre Issach Bonanasch, protagonitzà uns delictes que devien ser considerats molt greus. L'home havia nascut probablement a Igualada. Hi vivia l'any 1361, quan el seu pare hi exercia de metge, aconduït per la universitat de la vila. Des de 1364, ja casat amb una tal Mireta, el trobem residint a Cervera.

La seva conducta no era tinguda per exemplar. Aquest any 1364 fou acusat d'un robatori de joies i béns de Salamó Adret. La denúncia el comprenia a ell; Bonanasch Efrahim, probable germà seu; la seva muller Mireta, i Benet, fill del mateix Salamó Adret afectat pel robatori. Tots ells obtingueren una remissió reial del delicte per una suma de diners que no s'expressa.¹³⁶

¹³³ Bertran, 1983, p. 197, 198, 200 i 201.

¹³⁴ ACA, C. reg. 895, f. 89v-90r, amb data Saragossa, 05.10.1352.

¹³⁵ ACA, C. reg. 2175, f. 129r, amb data València, 19.09.1402; ACA, C. reg. 2174, f. 118r, amb data València, 26.09.1402.

¹³⁶ ACA, C. reg. 909, f. 212v-213r, amb data Barcelona, 10.10.1364.

Ja és sabut que en el terreny delictiu acostuma a ploure sobre mullat. Cinc anys més tard, el 1369, estant la cort de l'infant Joan a Cervera, Bellshom Efrahim fou denunciat d'haver comès uns «excessos» que desconeixem. Aquesta vegada, en solitari. Se n'obrí enquesta, però abans que s'hi dictés sentència l'inculpat s'avingué a una composició amb l'expensor de l'infant Joan. Redimí els excessos de que se l'acusava a canvi de 500 florins d'or.

Bellshom Efrahim no disposava d'una quantitat de diners tan elevada, ni de bon tros. Es va comprometre a abonar 100 florins, i encara avalat pel seu pare, Issach Bonanasc, aleshores resident a Barcelona, i per la seva muller. Els altres 400 s'obligaren a pagar-los, conjuntament, el seu pare i vint personatges de la comunitat de Cervera.

És dubtós que la solidaritat en la composició fos espontània. El context porta a creure que l'expensor de l'infant Joan els hi obligà per la seva capacitat econòmica. Els responsables solidaris de la composició firmada per Bellshom Efrahim, posats ara per ordre alfabètic, foren aquests: Abraham Dangor; Adret Daviu; Astruch Daviu; Astruch Mahir; Astruch Salom (o Cellem?); Benet Adret; Bonanasc Alfaquim; Bondia Saporta; Dulcich, viuda de Cresques Alfaquim; Falcona, viuda d'Abraham Castellà; Issach Adret; Issach Bonanasc Efrahim (jueu de Barcelona); Jafudà Leó; Jucef Abez; Jucef Marroquí; Jucef Samarell; Salamó Astruch Adret; Samuel Adret; Samuel Rossell; Samuel Sullam, i Sullam Deuslogar.¹³⁷

La voracitat dels funcionaris de la cort de l'infant Joan no tenia fre. A part de la composició amb l'expensor, Bellshom Efrahim; el seu pare mestre Issach Bonanasc, i la seva muller, Mireta, foren obligats a prometre que abonarien 100 florins a Bernat Despont, doctor en lleis i conseller de l'infant Joan, per les despeses del procés, tècnicament dites «avaries». Bernat Despont havia de compartir els 100 florins d'aquesta manera: 50 entre ell mateix i el jurisperit Pere Tallada, 25 entre els dos escrivans i 25 entre els fiscals.¹³⁸

La naturalesa dels «excessos» comesos per Bellshom Efrahim ens és

¹³⁷ ACA, C. reg. 1709, f. 93v, amb data Cervera, 03.06.1369, reproduïda, amb variants, a ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 581, f. 25r.

¹³⁸ ACA, C. reg. 1709, f. 93r, 93v i 94r, amb data Cervera, 07.06.1369 i 08.06.1369. La meitat dels quatre-cents florins foren posats en rebuda per l'expensor de l'infant Joan: ACA, RP, MR, vol. 581, f. 25r. També posà en rebuda trenta florins per una remissió particular atorgada a Issach Bonanasc, tant en nom propi com a fermaça del seu fill: vol. 582, f. 16v.

desconeguda. És inútil fer-ne elucubracions, sobretot perquè documents immediatament posteriors ens informen sobre dues circumstàncies sorprenents que acompanyaren el cas.

Per una banda, som informats que els secretaris i el consell de l'aljama acordaren rellevar aquells 21 personatges de l'obligació de satisfer els 400 florins restants de la composició de Bellshom, i abonar-los del comú. Ho manifestà Bonanasch Alfaquim a la cort de l'infant Joan, en nom propi i d'altres jueus de la vila, reclamant que l'acord es fes efectiu i aquella part de la composició es pagués entre tots.¹³⁹

La segona circumstància és encara més enigmàtica. Tot seguit d'acordada la composició amb l'expensor de l'infant Joan, Bellshom Efrahim abandonà el judaisme i es passà al cristianisme. Dos documents de juliol de 1369 anuncien que el mes anterior era jueu i llavors ja no ho era.¹⁴⁰

Els delictes dels jueus que la cort reial ordenava perseguir no sempre eren reals. Molt sovint, especialment les corts corruptes de Pere Terç i Joan I, fingien tenir-ne constància o haver-ne rebut denúncies, i els exageraven, amb l'objectiu de pressionar els jueus, especialment els que tenien «possibles», a avenir-se a una composició de diners i veure's lliures de procediments enutjosos. Tals foren, segons tota versemblança, les inculpacions greus formulades contra Issach Adret i el seu pare, Astruch Issach Adret, relatades en un treball ja publicat.¹⁴¹

7. Agressions

La convivència entre cristians i jueus no era harmoniosa ni pacífica. Estant en minoria marginada, el col·lectiu jueu era objecte constant d'agressions. En aquest apartat prendrem en compte solament les físiques.

N'hi havia de diversos tipus, impossibles de classificar. L'agressió més antiga i inveterada eren els apedrecs del Divendres Sant. Constituïen un ritual folklòric que es complia cada any arreu on vivien jueus. S'hi dedicaven

¹³⁹ ACA, C. reg. 1789, f. 180r, amb data Barcelona, 04.07.1369.

¹⁴⁰ «Tunc judeum» diu el document citat en la nota precedent, i «olim jueu» diu la nota d'ACA, RP, MR, vol. 582, f. 16v.

¹⁴¹ Riera, 2011-2012, p. 13-14.

especialment els joves. Amb el pretext de venjar la mort de Jesucrist, que es commemorava aquell dia, atribuïda als jueus, els devots cristians passaven l'estona apedregant les cases dels jueus.

Només les cases, no directament les persones, que tenien prohibit de deixar-se veure. Per llei eclesiàstica, ordenada pel Quart Concili del Laterà (1215), des del vespre del Dijous Sant fins al matí del Dissabte Sant els jueus no podien anar per vila. Deixar-se veure aquells dies es considerava una ofensa als sentiments cristians.

El fet era tan comú que les comunitats jueves, com a despesa ordinària, reservaven una partida del pressupost anual per pagar les guardes de la Setmana Santa. No passava any, tanmateix, que des de la cort reial no s'expedissin provisions a favor de comunitats de jueus que sol·licitaven una protecció més efectiva. Any rere any, calia ordenar als oficials reials que defensessin els jueus de les apedregades indiscriminades que ja se sabia que es produïrien el Divendres Sant. Ordres bastant inútils, d'altra banda. La tradició del ritual era molt viva, i el «festival» col·lectiu, força divertit. Es feien crides locals que ordenaven abstenir-se de llençar pedres als domicilis dels jueus, però els transgressors rarament eren enxampats i multats.

Referents als jueus de Cervera, tenim localitzades tres provisions reials ordenant defensar-los dels apedrecs de Setmana Santa. Com es comprèn, estan adreçades als oficials locals, que eren el veguer, el batlle i els paers. Una d'aquestes ordres reials és de l'any 1338; una altra, de 1392, i la tercera, de 1445.¹⁴² Totes estan tallades amb el mateix patró, i difereixen només en retòrica i en detalls de formulari.

Algun batlle, alguna vegada, actuava amb rigor contra els transgressors de la crida que havia fet publicar. L'any 1339, un jove de la vila, Ramon Rabinat, llençà una pedrota contra la finestra de la casa d'un jueu amb tanta força que l'esbotzà. El batlle detingué el noi i el tenia en presó fins que pagués la multa imposada. Quatre mesos més tard, el seu pare es presentà davant del rei implorant pietat. El rei Pere accedí a la petició paterna. Atenent que amb el temps de presó el noi ja havia satisfet prou la seva culpa, concedí la remissió

¹⁴² ACA, C. reg. 1111, f. 88r-v, amb data Vilafranca del Penedès, 27.03.1338; ACA, C. reg. 1852, f. 72r-v, amb data Barcelona, 27.02.1392; ACA, C. reg. 3043, fol. 63v-64r, amb data València, 18.11.1445.

de la multa i ordenà al batlle que l'alliberés de la presó.¹⁴³

En altres ocasions, però, el zel dels oficials reials s'excedia. L'any 1441, la reina Maria, lloctinenta reial, recriminava els de Cervera perquè el Divendres Sant, reclosos els jueus a les seves cases, impediéssin als cristians que els procuressin aliments i els castigaven si ho feien. No havien de fer-ho. Deia que la reclusió dels jueus, aquella diada, era una espècie de presó. No podent procurar-se aliments per ells mateixos, no era humà que impediessin que els cristians els en servissin.¹⁴⁴

Pel que fa a les agressions ocorregudes en el viure quotidià, hem de lamentar novament la pèrdua dels llibre de comptes dels batlles. Ens n'explicarien a dolls. Els dos llibres dels anys 1354-1356, per exemple, ens en procuren un elenc prou notable.

El batlle consigna haver multat en vint sous el propietari d'un esclau, «encolpat que avie ferit un juheu de la dita vila»; en cinquanta sous un mercer, «encolpat que per manera d'avalotament, cridant en la plaza, avie dites alcunes paraules eniurioses contra un juheu»; en deu sous Ramon Buydasitges, «encolpat que avie aguda barayla ab un juheu de la dita vila e que l'avia arampelat»; en vint sous un carnisser, «encolpat que avie arrampelat un juheu»; en deu sous la muller de Ramon d'Aguades, «encolpada que havie ferida una juhia», i en deu sous la muller d'un notari, «encolpada que havie haguda contesa ab sa muyller d'en Abraham Dangor, sartre, e que li havie dites algunes paraules iniurioses».¹⁴⁵

El panorama social que es desprèn d'aquest seguit de multes és que la crispació estava a l'ordre del dia i qualsevol fricció lleu feia proferir insults, endinyar cops de puny i tenir rampells. Malgrat els contactes a què obligava la vida ordinària o, més ben dit, a causa d'aquests contactes quotidians, l'odi mutu covat per part de les dues societats trobava motius de manifestar-se. Certament, uns i altres no es volien bé i el recel excitava la imaginació. Un dia era un boig furiós que, sense raó, agredia un jueu.¹⁴⁶ Una nit de febrer de 1367,

¹⁴³ ACA, C. reg. 1112, f. 51r-v, amb data Poblet, 13.09.1339.

¹⁴⁴ ACA, C. reg. 3138, f. 40v-41r, amb data València, 02.01.1441.

¹⁴⁵ Bertran, 1983, p. 197, 198, 199 i 200.

¹⁴⁶ En un primer moment, el rei Pere ordenà al batlle que soltés el boig de la presó i l'expulsés de la vila, però la provisió no fou expedida i es troba encara a l'Arxiu Reial: ACA, Cartes Reials de Pere III, núm. 1684 (caixa 13); ACA, C. reg. 623, f. 8r, amb data Barcelona, 03.03.1343 (Enc. 1342).

Pere Boxó, manescal de la vila, irrompé al call amb l'espasa a la mà cridant que els jueus li havien mort el fill i se n'havien menjat el cor i el fetge.¹⁴⁷

De final de l'any 1352 hi ha la notícia que Jucef Bonastruch fou greument ferit estant al seu domicili. Ell mateix ho denuncià a la cort reial, que ordenà obrir-ne enquesta.¹⁴⁸ Les ferides rebudes no devien ser lleus perquè, el mes següent, Jucef Bonastruch estava sota la cura de dos cirurgians cristians.¹⁴⁹

No gaire més tard, el 1357, David Adret, fill d'Adret Daviu, fou assassinat. Consta a bastament. L'homicida era un home de Granyanella, lloc propietat de l'abadia de Poblet. S'absentà per temor de la justícia, i no havent comparegut a les citacions, fou bandejat de pau i treva, de manera que restà impossibilitat de regressar al seu domicili. Vint-i-tres anys més tard sol·licità a la Cancelleria Reial una remissió del seu delictes. Rebuda la petició i reclamada l'enquesta oberta pels oficials de l'abat de Poblet, el rei Pere Terç va tenir per bé concedir la remissió sol·licitada per l'homicida. Com a motius per concedir la gràcia, el rei remarcava que els anys de bandejament havien constituït una mena d'exili, i que l'abat de Poblet havia intercedit a favor del seu vassall. Cal observar, però, que la remissió no al·ludia al perdó obtingut dels familiars de la víctima, com era usual, ni encara menys estipulava que havia d'abonar-los una indemnització.¹⁵⁰

Per desgràcia, la tònica de les agressions contra els jueus no la donen els atacs individuals, sinó els col·lectius. Aquells no la donen, per manca d'informació, i solen interpretar-se com a anècdotes. Les agressions col·lectives, en canvi, més vistoses, es presten a un tractament historiogràfic i acaparen l'atenció preferent dels investigadors.

La primera de què tenim notícia ocorregué amb motiu de l'epidèmia de 1348. Se sap que es registraren disturbis contra comunitats jueves de Catalunya, amb assassinats i assalts als calls de Barcelona, Solsona, Cervera i Tàrraga.

¹⁴⁷ ACA, C. reg. 2014, f. 152v-153r; ACA, C. reg. 1217, f. 111r, amb data Lleida, 22.02.1367; citat per Riera, 2011-2012, p. 21.

¹⁴⁸ ACA, C. reg. 675, f. 33r, amb data València, 03.01.1353; citat per López, 1959, p. 112.

¹⁴⁹ Graells, 1997a, p. 198.

¹⁵⁰ ACA, C. reg. 809, f. 129r-v, amb data Lleida, 01.09.1380; ACA, C. reg. 937, f. 147r-v, amb data Lleida, 15.10.1380.

L'avalot contra els calls de Cervera no registrà tantes víctimes com els de Tàrraga i Barcelona. No per altra raó, sinó perquè el batlle i els paers disposaren que els jueus i les jueves fossin reclosos al castell. Tanmateix, quan, un d'aquells dies, n'eixia Jucef Falaquera amb d'altres, fou atacat amb un punyal per un home de Granyena. El jueu morí de les ferides al cap de pocs dies. L'home fou detingut per l'autoritat, però quatre anys més tard el seu judici per assassinat encara estava pendent.¹⁵¹

Segons la crònica hebrea de Yosef Hacoén, escrita al segle XVI, en aquella ocasió divuit jueus i jueves de Cervera moriren violentament, tres dies abans que a Tàrraga en fossin assassinats més de tres-cents.¹⁵² Pel que fa a Cervera, la notícia sembla concordar amb un document reial coetani, expedit a instància de l'aljama, que diu que molts (*plures*) jueus foren morts i moltes (*plures*) cases de jueus, saquejades.¹⁵³

Fa de mal concretar el nombre de baixes humanes i la magnitud del saqueig. Aquest també consta per documentació hebrea. L'escriptor Moshé ben Yehoshu'a Narboní, natural de Perpinyà, al pròleg d'una de les seves obres explica que es trobava aleshores a Cervera i en el barreig hi perdé els seus llibres.

Després de 1348 vingué 1391. L'estiu d'aquell any, en l'esclat general del furor antijueu, els habitants dels calls de Cervera en resultaren indemnes. Preveient el que podia succeir-hi segons el que ja havia succeït en moltes altres localitats, el batlle i els paers reclogueren els jueus i les jueves al castell reial, amb guardes especials pagades pels jueus.

Les autoritats locals s'avançaren, així, als esdeveniments. Trameteren un missatge exprés al rei Joan, que es trobava a Saragossa, comunicant-li les provisions que havien disposat. Amb data del 17 d'agost, el rei responia agraïnt-los la bona guarda dels jueus,¹⁵⁴ tot i que, per a més seguretat, expedí el nomenament del donzell Ramon d'Oluja com a custodi especial dels jueus de

¹⁵¹ López, 1959, p. 328 i 353. Dedicat als fets de Cervera les p. 106-115 —en realitat, 110-115—, amb el subtítol «El pogrom de Cervera».

¹⁵² León, 1964, p. 148.

¹⁵³ Baer, 1929, p. 327.

¹⁵⁴ ACA, C. reg.1878, f. 119v, amb data Saragossa, 17.08.1391.

la vila, amb despeses a càrrec dels mateixos jueus.¹⁵⁵ Encara el mes següent el rei tornava a agrair al batlle i als paers el propòsit de mantenir la guarda.¹⁵⁶ La reclusió s'allargà fins al 25 de novembre, quan el rei ordenà que abandonessin el castell i regressessin als seus domicilis habituals.¹⁵⁷

Les dades coetànies de què disposem, doncs, no avalen escenes d'agressions a les persones. Un parell de documents expressen que aleshores es convertiren «molts» jueus,¹⁵⁸ però sembla que exageren. El que consta del cert és que, a partir del gener de 1392, tenim documentada mitja dotzena d'homes, més algun matrimoni, convertits al cristianisme. Es tracta de jueus de Cervera, certament, però ignorem on foren induïts o coaccionats a batejar-se. No es pot descartar que es bategessin fora de la vila, en alguna localitat on es trobessin ocasionalment aquell estiu, com ara Barcelona, on les conversions foren massives.

Tal com havia succeït en l'epidèmia de 1348, passada la foguerada dels avalots de l'estiu de 1391, les brases no es refredaren immediatament. Ni a Cervera, ni enlloc. A final de 1393, Abraham Adret apareixia assassinat al camí públic en circumstàncies que el document que ens n'informa no explica.¹⁵⁹

El segle xv registrà les sòlites agressions. A l'inici de la Guerra Civil de 1462-1472 el call Sobirà de Cervera fou saquejat per tercera vegada. Tot just iniciades les hostilitats, la vila es decantà a seguir la causa de la Diputació del General i el Consell de Barcelona, mentre que els jueus no dissimulaven que prenien partit a favor del rei Joan II. Fou motiu suficient perquè les tropes acantonades a la localitat, el 21 de juny de 1462, es llancesin a saquejar el call Sobirà.

Ja uns mesos abans, el secretari Issach Adret havia advertit al diputat local el perill que aquella soldadesca representava per als jueus. Deia que entraven a la vila amb actitud de disparar les armes, «ab grans crits e avalot cridant “Al call!, Al call!, A foch!, A foch!”», i alguns manifestaven obertament el

¹⁵⁵ ACA, C. reg. 1878, f. 118v-119r, amb data 09.08.1391 (en realitat, 17.08.1391).

¹⁵⁶ ACA, C. reg. 1961, f. 101v-102r, amb data Saragossa, 15.09.1391.

¹⁵⁷ ACA, C. reg. 1962, f. 8v, amb data Vilafranca del Penedès, 25.11.1391; publicada per Girona, 1929, p. 119-120.

¹⁵⁸ ACA, Governació General de Catalunya, vol. 1, f. 12v-13r, amb data Barcelona, 16.07.1392; ACA, C. reg. 1853, f. 152r-v, amb data Alzira, 11.02.1393.

¹⁵⁹ ACA, C. reg. 1859, f. 54r, amb data València, 04.01.1394.

propòsit de matar-los i robar-los.¹⁶⁰

L'endemà del saqueig, els paers el comunicaren als diputats de Barcelona com a cosa que no havien pogut impedir. Ho atribuïen al fet que aquelles tropes estaven sense capità. Si n'haguessin tingut, deien,

no-s fore seguit lo barreig del call de aquesta vila, la qual cosa és stat molt gran càrrech axí de la vila com del Principat, car alguns dels cinquanteners del exèrcit, ab los conestables, foren primers de barrejar e robar lo dit call, menaçant de mort a nosaltres e als oficials reyals de aquesta vila, tirant-nos colobrines; e axí no gosam fer-los contrast, ans ab bones paraules haguem goïtx de sosegar.¹⁶¹

Baixes per homicidis no consta que se'n produïssin, per bé que sembla que els jueus hagueren de dispersar-se. Més tard, el capità de la vila, per tal de reforçar l'element humà, hi reconduí alguns dels que s'havien traslladat a Tàrrega. El conestable de Portugal, rei Pere IV, li ho desaprovà. Opinava que era millor expulsar-los «com a inútils».¹⁶²

Bastant després d'acabada la guerra, Joan II recompensà els seus fidels jueus de Cervera amb un seguit de provisions favorables,¹⁶³ però els béns dissipats ja no es recuperaren. Com hem indicat en parlar de Cresques Adret, a les corts de 1481 l'aljama encara reclamà una indemnització de 100.000 florins d'or.

El panorama general de les agressions exercides contra els jueus des del camp cristià no seria complet si ometéssim al·ludir els procediments empresos pels inquisidors dels heretges. Hi havia inquisidors que deixaven els jueus en pau, tenint-los per irreductibles, però d'altres no els treien els ulls del damunt i cercaven pretextos per incriminar-los i molestar-los.

El desembre de 1391, el degà de la vila i fra Pere de Matabous, de l'orde de predicadors, delegat de l'inquisidor general, iniciaren accions contra dos jueus de Cervera i ordenaren al batlle que els empresonés. Eren mestre Sullam Deuslogar i Biona Sullam, acusats de blasfèmia. Tot seguit, l'inquisidor

¹⁶⁰ CODOIN, 1858, p. 171-174.

¹⁶¹ CODOIN, 1861, p. 484-485.

¹⁶² Carreras, 1907, p. 123.

¹⁶³ Baer, 1929, núm. 550; en publica algunes i n'indica d'altres.

general, fra Nicolau Eimeric, n'assumí la causa.

Instat pels dos acusats, el governador general de Catalunya s'adreçà a l'inquisidor. Li manifestà que els dos jueus havien estat denunciats per odi, i li pregava que els tractés benignament. També va escriure al batlle local ordenant-li que no permetés que els jueus fossin vexats injustament. No s'estava de dir-li que les denúncies eren malèvoles i procedien de cristians i de novells conversos.¹⁶⁴

La cort del rei Joan en fou informada per carta del sotsbatlle. Gelosa per conservar la jurisdicció sobre els jueus, fins quan delinquen contra la religió cristiana, la cort reial s'apressà a intervenir-hi. Va escriure al vicari general de Vic i a l'inquisidor exigint-los que deixessin de reclamar els dos presos. Alhora ordenà al sotsbatlle que no fes cas de les amenaces d'excomunió que havia rebut ni lliurés els presos a l'inquisidor. Al contrari. Li ordenava que els soltés de la presó, dipositant fiances, i trametés a la cort la informació rebuda sobre els presumptes delictes religiosos que haurien comès.¹⁶⁵

Mentre el sotsbatlle, indecís, trametia consultes a la cort sol·licitant que li aclarís les instruccions, l'inquisidor ordenà la presó d'un tercer jueu de Cervera, Issach de Quercí, igualment inculpat de blasfèmia.

Els procediments contra els tres incriminats es diversificaren. Pel que fa a Biona Sullam, el rei ordenà al batlle que convoqués el fiscal i procedís per ell mateix a condemnar-lo o absoldre'l.¹⁶⁶ Un any més tard, però, el procés encara no s'havia resolt perquè el batlle l'entretenia enviant consultes a la cort. Finalment, el rei li ordenà que administrés justícia expedita de manera que el pres es veiés lliure de les manlleutes que havia hagut de lliurar.¹⁶⁷

Mestre Sullam Deuslogar, el febrer de 1392, continuava a la presó. El mes següent, però, el governador, a qui el rei havia comanat la resolució del seu procés, l'absolgué de les inculpacions.¹⁶⁸

¹⁶⁴ ACA, Governació General de Catalunya, vol. 1, f. 5v-6r i 6r, amb data Barcelona, 09.12.1391.

¹⁶⁵ ACA, C. reg. 1949, f. 30v, 31r i 31v-32r, amb data Barcelona, 19.12.1391; Vincke, 1941, p. 137; ACA, C. reg. 1876, f. 63v-64r, amb data Barcelona, 21.12.1391.

¹⁶⁶ ACA, C. reg. 1851, f. 124v, amb data Barcelona, 22.03.1392.

¹⁶⁷ ACA, C. reg. 1853, f. 174r-v, amb data València, 04.03.1393.

¹⁶⁸ ACA, C. reg. 1852, f. 34r, amb data Barcelona, 16.02.1392; ACA, Governació General de Catalunya, vol. 1, f. 10r, amb data Barcelona, 20.03.1392.

Del procés contra Issach de Quercí, el tercer inculpat, la cort reial volgué ocupar-se'n directament. Ordenà al batlle que enllestís aviat la informació i obligués el jueu a presentar-se a Barcelona davant el vicecanceller.¹⁶⁹ El batlle, però, entretenia també l'enquesta i el jueu hagué d'eleva una queixa per les vexacions a què es veia sotmès.¹⁷⁰ Finalment, rebuda l'enquesta, el rei comanà la causa al jurista Bernat de Canelles.¹⁷¹ Ignorem com la resolgué, però sabem que tot seguit Issach de Quercí era fora de presó i liquidava els béns del convers Lluís de Junyent, com veurem en tractar dels conversos.

D'aquestes tres causes intentades pels inquisidors, doncs, no se'n seguiren cremes a la foguera; només malestar i despeses. El mateix març de 1392 mestre Sullam es queixava al governador que Biona Sullam no s'avenia a abonar la meitat de les despeses ocasionades pels seus processos conjunts.¹⁷² Ja no se'n parlà més. Mestre Sullam, el setembre de 1392, ja es preocupava per recuperar crèdits, i Biona Sullam, l'any 1395, apareix fent de testimoni en documents notariais.¹⁷³

Al llarg del segle xv, com hem anunciat, alguns inquisidors continuaren encercant heretgies i volent castigar blasfèmies de jueus. No se n'han conservat els arxius, però adesiara es troben rastres dels seus intents. De l'any 1475 hi ha notícia de la persecució endegada contra Issach Adret, de Cervera, per part de l'inquisidor del bisbat de Vic. Malauradament, ignorem de què l'acusava. Com en altres ocasions, en tenim notícia per una carta de Joan II. El rei feia present a l'inquisidor que els jueus estaven sota la jurisdicció reial exclusiva, fins i tot quan delinquen contra la fe, i l'amonestava a no atemptar contra les regalies. En cas que algun jueu fos culpable —li deia—, la seva punició corresponia als oficials reials ordinaris.¹⁷⁴

L'any 1484 començaren a actuar a Catalunya els primers inquisidors

¹⁶⁹ ACA, C. reg. 1877, f. 101r-v, amb data Barcelona, 04.01.1392, publicat per Vincke, 1941, p. 138; ACA, Governació General de Catalunya, vol. 1, f. 8r, amb data Barcelona, 12.01.1392.

¹⁷⁰ ACA, C. reg. 1852, f. 23r-v, amb data Barcelona, 06.02.1392.

¹⁷¹ ACA, C. reg. 1852, f. 58r, amb data Barcelona, 27.02.1392.

¹⁷² ACA, Governació General de Catalunya, vol. 1, f. 9v, amb data Barcelona, 08.03.1392.

¹⁷³ ACA, Governació General de Catalunya, vol. 1, f. 14v, amb data Barcelona, 16.09.1392; Llobet, 1997, p. 43 i 47.

¹⁷⁴ Baer, 1929, núm. 551. Aquest Astruch Adret sembla fill d'Issach Adret. Està documentat entre 1453 i 1491.

nomenats per fra Tomàs de Torquemada, inquisidor general. El seu objectiu primordial era erradicar l'heretgia dels judaïtzants. Centraren la seva activitat als principals focus on eren denunciats, que coincidien amb les capitals.

Lleida fou la primera ciutat catalana on se'n van fer sentir els efectes. Després, el 1487, fra Alonso Spina, nomenat inquisidor per als bisbats de Tarragona, Barcelona, Vic i Girona, començà a actuar a Barcelona. L'any 1490, els dos inquisidors nomenats per a les diòcesis d'Osca, Lleida i la Seu d'Urgell celebraren a Balaguer la primera processó de penitencians.

A poc a poc, però amb eficàcia, els inquisidors castellans anaren eliminant del cos social de Catalunya els descendents dels conversos jueus. Cal dir, tanmateix, que en aquell final del segle xv no consta que actuessin a Cervera ni a cap altra localitat de la diòcesi de Vic. No hi ha dades que permetin suposar que els conversos de Cervera i de Tàrrrega, antics o recents, fossin processats, ni que els jueus d'aquestes dues localitats fossin inquietats com a fautors d'heretgia.

No a Cervera, però sí a Barcelona. El metge Jucef Cavaller, batejat l'any 1492 amb el nom de Rafael Cavaller, i el seu fill Joan Cavaller, també físic, hi havien traslladat el domicili. En els processos contra Joan de Sant Jordi i Jaume Casafranca, descendents de conversos i antics escrivans reials, sortiren a col·lació els contactes freqüents i amistosos que havien tingut amb jueus de Cervera, i en concret amb els germans Cavaller, tant a la vila mateixa com a Barcelona, on es diu que aquells solien hostatjar-se a les cases que hi tenien.¹⁷⁵ Podem certificar que la inculpció no era calumniosa. Disposem d'un document de 1473 que mostra l'escrivà reial Joan de Sant Jordi en relació de bona amistat amb mestre Salamó Cavaller.¹⁷⁶ Inculminat, doncs, com a fautor d'heretges quan era jueu, el convers Rafael Cavaller fou penitenciat en l'acte de fe celebrat a Barcelona el 18 de setembre de 1500. Més tard, desgraciadament per a ell, fou reconciliat i condemnat a presó perpètua.¹⁷⁷

¹⁷⁵ CODOIN, 1865, p. 175, 176, 181 i 206.

¹⁷⁶ Llobet, 2000-2001, p. 60.

¹⁷⁷ CODOIN, 1865, p. 147.

8. Esposalles i matrimoni

Entre els jueus, les bodes se celebraven amb una gran festassa en què els pares dels nuvis, com diem vulgarment, tiraven la casa per la finestra. No és per atzar que s'hagin conservat dos manuscrits hebreus amb versions de cants populars en català que s'hi entonaven.

Les bodes duraven dies. Per a les de Cresques Alfaquim, fill de Bonanasch Alfaquim, de Cervera, amb Bonafilla, filla d'Issach Perfet, de Barcelona, el batlle de Barcelona concedí guiatge per quinze dies a tots els qui hi assistissin.¹⁷⁸ Per a les bodes de Natan Adret, fill d'Abraham Adret, de Cervera, amb Astrugona, filla del difunt Bonjuha Cabrit, cirurgià de Barcelona, el rei Pere concedí guiatge a deu homes de la part del nuvi perquè poguessin traslladar-se amb seguretat a la capital.¹⁷⁹

Les bodes no s'improvisaven. Un matrimoni contret al marge dels pares, tutors o familiars dels nuvis era impracticable. Tant les esposalles com el matrimoni eren invàlids sense la presència de testimonis, els quals es guardaven prou de participar en un acte il·legal com era un enllaç clandestí no consentit pels pares i parents pròxims dels contraents. Tots tenien interès a intervenir-hi i ho celebraven amb goig.

Molt d'interès, pel que es veu. L'any 1438, quan els tutors de Reginó, filla del difunt Samuel Samarell i de la seva muller, Gojó, tractaven per casar-la, una carta de la reina Maria els obligà a disposar del consentiment de Bonanasch i Samuel Samarell, cosins germans del pare de la noia, aleshores menor d'edat. Curiosament, dos anys més tard els tractes per al matrimoni de Reginó encara continuaven i la reina tornava a interferir-hi. Ordenava a Gojó, mare de la menor, que disposés del consentiment d'Abraham Samarell, que n'era avi i tutor, i del d'Issach Salamó Cohén, cosí germà i cunyat de Gojó. Tres anys més tard, tanmateix, Reginó continuava soltera. Assolida la pubertat, la reina li escrivia directament. Li reconeixia la llibertat de contractar el seu matrimoni per ella mateixa i cancel·lava la provisió anterior, donant per descomptat que no prendria marit sense el consentiment dels seus parents.¹⁸⁰ Al final, Reginó

¹⁷⁸ AHPB, Notari Pere Pujol 33/1, f. 90r, amb data Barcelona, 18.02.1368.

¹⁷⁹ ACA, C. reg. 1267, f. 153r-v, amb data Barcelona, 16.07.1380.

¹⁸⁰ ACA, C. reg. 3132, f. 123v-124r, amb data Barcelona, 16.07.1438; ACA, C. reg. 3027, f. 18v-19r, amb data Tortosa, 13.02.1443.

prengué per marit Issach Salamó Cohén, que li era oncle per partida doble.

El mòbil per al matrimoni era la conveniència de les famílies. Quan els infants eren tot just deslletats, els pares i parents ja pensaven a cercar-los un bon partit. Els primers tempteigs eren difícils i arriscats, i molts optaven per acudir a intermediaris. No n'ha restat gaire documentació, però s'endevina que era freqüent sol·licitar els bons oficis d'homes especialitzats a cercar matrimonis profitosos per als altres. Calia usar-hi molt de tacte. No és fàcil aconseguir que dues famílies alhora trobin avantatjós per a elles l'enllaç que se'ls proposa.

Tenim documentats matrimonis de jueus de Cervera tractats per intermediaris. Consta que Salamó Mardofay, jueu de Barcelona, va fer de mitjancer en la proposta de matrimoni entre Jacob de Quercí, fill del difunt Menahem de Quercí, i una filla d'Issach Quitofle, jueu de París. Potser anà a cercar tan lluny la futura núvia, perquè aquells cerverins volien continuar vinculats als seus orígens centreeuropeus.

També es feia recurs a homes d'autoritat perquè arbitressin les condicions del nuviatge. Per al matrimoni d'un fill de la viuda d'Abraham Adret amb una filla d'Abraham Perfet Adret, l'any 1395, els àrbitres foren tres: Issach de Quercí i Samuel Sullam, de Cervera, i Jacob Astruch, de Castellfollit. Els pares dels nuvis deixaren a la seva discreció la quantitat del dot que hi aportaria la núvia, l'escreix que hi afegiria el nuvi, i la data de celebració de les noces.¹⁸¹ Així mateix, l'any 1421, per al matrimoni del fill d'un jueu de la Llacuna amb la filla d'un de Santa Coloma, els pares concertaren el dot i l'escreix, però l'arreu de la núvia, l'assegurança del dot per part del nuvi, el dia de les noces i els eventuais conflictes posteriors foren deixats a l'arbitratge d'Issach Baruch, de Cervera, i de Bonjuha Caravida, de Santa Coloma.¹⁸²

Els tractes verbals per al matrimoni previst podien durar mesos. L'objectiu era arribar a una avenença sobre els diners que hi entrarien en joc; és a dir, posar-se d'acord sobre números, cosa que sempre és delicada. Per una banda, calia determinar el dot que la núvia portaria a la societat conjugal i en quin moment es faria efectiu, i per l'altra, calia especificar els béns immobles de què disposava el nuvi, atès que havien de constituir la hipoteca que assegurava

¹⁸¹ Llobet, 1997, p. 46-48.

¹⁸² Segura, 1885, p. 254-256; Secall, 1986, p. 217-218.

la restitució del dot si havia de tenir lloc. Per al cas d'una defunció prematura de la muller, calia especificar la part que l'espòs tornaria als pares o germans d'ella i la part de què ella podia disposar en testament. I encara calia posar-se d'acord sobre com es repartirien les despeses de les noces, on residiria el nou matrimoni i amb què es mantindria mentre la seva economia pròpia no rutllés. No eren, doncs, els mateixos nuvis els que podien portar la veu cantant en els tractes. Si eren menors d'edat, havien de callar i obeir, i encara que fossin adults, o la núvia ja viuda, el costum exigia que els qui s'asseien a parlamentar fossin els pares i els germans. Rarament era el mateix nuvi, adult i emancipat, qui firmava el contracte previ; mai la núvia.

Per al mencionat matrimoni de Jacob de Quercí, fou acordat que Issach Quitofle constituïa a la seva filla un dot de mil francs d'or, 400 dels quals els abonava en firmar el contracte i els altres 600 quedaven per al moment de celebrar les noces. Succeí, però, que ja firmat el contracte previ amb document hebreu i abonada la primera paga, la núvia passà d'aquesta vida i els tractes es dissolgueren. Issach Quitofle intentà recuperar els 400 francs avançats. Segons ell, la viuda de Menahem de Quercí, els seus fills Jacob, Issach i Leó, més el mitjancer barceloní se'ls havien repartit. Sentint-se estafat, recorregué a l'infant Joan en cerca de justícia. L'infant acollí la demanda i comanà la qüestió a Hasday Cresques, jueu de Barcelona, perquè la resolgués segons el dret hebreu. No devia ser-li fàcil, perquè el cas no tenia gaires antecedents.¹⁸³

Aconseguit l'acord, es plasmava en un document notarial, amb clàusules clares i minucioses, totes dues parts vetllant per la salvaguarda dels seus interessos; especialment els pares i germans de la núvia, que no volien perdre de vista el dot que confiaven al pare del nuvi en nom del seu fill. Queixes i plets per incompliment dels acords no en falten.

L'any 1380, per exemple, es contractà i se celebrà el matrimoni de Natan Adret, fill d'Abraham Adret, de Cervera, amb Astrugona, filla del difunt Bonjuha Cabrit, cirurgià de Barcelona, i la seva viuda, Gojó. Com era habitual, els capítols foren firmats pels dos consogres. Consumat el matrimoni, Abraham Adret passà per alt algunes clàusules del contracte, i la viuda de Bonjuha Cabrit en presentà querella a la Cancelleria de l'infant Joan. Per tal de resoldre-la,

¹⁸³ ACA, C. reg. 1641, f. 127r, amb data Lleida, 20.03.1384.

Abraham Adret fou citat a comparèixer dins el termini de quatre dies.¹⁸⁴

Tota precaució era poca. Hi empenyia la trista experiència dels litigis que sorgien involuntàriament en aquests tràmits, litigis que s'havien de dirimir davant els tribunals. Com que els tribunals rabínics no tenien força coercitiva, calia presentar-los als tribunals civils, compostos de jutges ignorants del dret hebreu. Tot plegat portà al costum d'estipular els capítols matrimonials en català, davant d'un notari cristià, i tenint en compte el dret comú vigent a Catalunya. En els capítols per al casament de Samuel Astruch Cavaller amb una filla de Samuel de Lunell, l'any 1427, s'estipulà que el contracte matrimonial es redactaria «en crestianesch e en jueuesch».¹⁸⁵

Fa bo de llegir, avui, aquests capítols previs al matrimoni i admirar-hi la cura que es tenia a esmerçar adequadament el diner i no perdre'n el control directe. També s'hi descobreix la capacitat de fingir. Potser més vegades que no pensem, el nivell social que els pares de la núvia ostentaven els portava a fer constar un dot més elevat del que realment podien pagar. En tenim exemples. L'any 1378, Jucef Mossé, en la *ketubah* que firmà a la seva muller, Gojó, filla de Mossé Cellem i d'Astrugona, de Cervera, va fer-hi constar que ella havia aportat 700 sous de dot. No era veritat. En un document notarial a part, els pares de la núvia confessaren que devien els 700 sous íntegres, no al nuvi, sinó al seu pare, Mossé Jucef, i li prometien abonar-los al cap de vuit mesos.¹⁸⁶ El mateix dia que s'estipulaven els capítols per al matrimoni de Samuel Astruch Cavaller amb una filla de Samuel de Lunell, el pare de la núvia confessà, en document a part, que no li lliuraria els 4.300 sous que s'hi declaraven, sinó només 3.300 sous, o 300 florins; el nuvi s'hi conformà.¹⁸⁷

Sara, viuda de Menahem de Quercí, per assegurar el retorn del dot que el seu fill Jacob rebia de la seva promesa de París, no li calgué fingir. Disposava de capital a to del que exigia al seu futur consogre. Com hem vist suara, Sara no es conformà amb menys de mil francs d'or. Rescindit el contracte per defunció de la futura núvia, Jacob de Quercí contractà un nou matrimoni amb Malça, filla d'Issach Elièzer, jueu d'Estrasburg. En atenció a aquest matrimoni Sara concedí al seu fill un crèdit de mil florins d'or d'Aragó.

¹⁸⁴ ACA, C. reg. 1796, f. 50v-51r, amb data Barcelona, 10.12.1380.

¹⁸⁵ Llobet, 2013, p. 69.

¹⁸⁶ Llobet, 2013, p. 66-67.

¹⁸⁷ Llobet, 2013, p. 70-71.

El crèdit matern serví per assegurar el retorn del dot aportat per Malça, filla del jueu d'Estrasburg, dot que aviat calgué retornar perquè Malça morí prematurament. Finalment el crèdit tornà a servir per al nou matrimoni que Jacob celebrà amb Bellaire, filla de mestre Saltell Cabrit, cirurgià de Barcelona. Morta també Bellaire, l'any 1390 Jacob de Querci cancel·là el crèdit concedit per la seva mare reconeixent que havia disposat dels mil florins.¹⁸⁸

Els tractes previs al matrimoni, entre bastidors, variables segons els costums locals i la situació de les famílies, havien de compaginar-se amb l'observança formal del dret hebreu.

El matrimoni jueu queda estipulat, segellat i garantit en un document hebreu, amb fórmules en arameu, anomenat *ketubah*, mot que significa, simplement, «cosa escrita». És un document solemne que es llegeix en veu alta i es firma el dia que se celebren les noces. S'escribia sobre pergamí i amb lletra de forma i clara; òbviament, uns dies abans.

Entre els jueus, la *ketubah* constitueix el fonament o essència del matrimoni. El representa tan realment que esquinçar-la significa dissoldre'l. Resta en poder de l'esposa com a garantia primària del cabal que ha aportat. Si per un atzar es perd, cal refer-la perquè no s'entén que un matrimoni pugui subsistir sense *ketubah*.

Després de consignar-hi la data i el lloc, la *ketubah* explica, en estil narratiu, que el nuvi ha pronunciat la fórmula de ritual adreçada a la núvia: «Sigues la meva muller segons la llei de Moisès i d'Israel», i ella n'ha esdevingut muller. A continuació assenyala el dot que ella aporta de casa del seu pare i la seva mare, amb les joies i l'aixovar, i en valora el total en termes monetaris corrents. El nuvi reconeix haver-lo rebut i, per la seva part, com a obsequi de noces, hi afegeix 200 «sous grans, d'argent pur» si ella és donzella, o 100 si és viuda o divorciada, al marge del que ell li pugui donar més endavant, tant a ella com als fills que n'espera tenir; donació de futur que rebia el nom de *matanah lahot*. Dit això, deixant l'estil narratiu impersonal, els testimonis que firmaran al capdavant expressen que el nuvi reconeix que la *ketubah* constitueix un títol de deute inviolable envers la seva muller o els seus hereus si mai s'esdevé que reclamin la devolució del dot. L'escrit acaba amb la signatura del nuvi, la del padrí, si n'hi ha, i, preceptivament, la dels dos testimonis.

¹⁸⁸ Rich, 1999, p. 428-429.

La complexitat de les condicions que els jueus implicaren en els seus contractes matrimonials va fer que el formulari tradicional de la *ketubah*, estereotipat, restés incomplet. Aviat es considerà necessari afegir-hi un nou document hebreu, a guisa de complement, on el nuvi confessava haver rebut efectivament el dot; un segon document, dit *siyur*, on el nuvi es comprometia a retornar el dot quan se'n presentés l'ocasió, i encara de vegades un tercer document, dit *ahrayut*, on el nuvi prestava les garanties que cobrien el retorn del dot.

L'arxiu notarial de Cervera conserva dues *ketuboth* del segle xv estipulades a la vila.¹⁸⁹ L'una està datada a la vila murada de Cervera el dijous 7 del mes *marheshwan* de l'any 5200 de la creació del món, que era el 15 d'octubre de 1439. Segellava el matrimoni de «Moshé ben Yehoshu'a ben Yedayah ha-Narboní» amb «Ester», filla d'«Eli'ézer ben Yehudah Abenyaqar de Besaldun». El nuvi i el seu sogre hi figuren amb els noms litúrgics hebreus. Els seus noms en vulgar, a la vida quotidiana, sembla que corresponen a Bonet Bellshom Narboní i a Astruch de Besalú. Ella aporta un dot de 600 sous barcelonesos en moneda comptant, més joies, arreus i aixovar que en total es valoren en 700 sous barcelonesos, als quals el nuvi afegeix els tradicionals 200 antics sous d'argent pur. A més del nuvi, ho signen els testimonis «Meshul-lam ben Shemuel Gallipapa» i «Yehudah ben Yosef ha-Salmí», que no han estat identificats, amb aquests noms precisos, a la documentació local.

Al mateix pergamí, a sota, en lletra cursiva, hi ha dos documents complementaris més que aleshores ja es jutjava convenient que figuressin al mateix pergamí de la *ketubah*. N'expliciten condicions, i estan datats el mateix dia i avalats pels dos mateixos testimonis.

Amb el primer d'aquests documents, el nuvi confessa al seu sogre, i conjuntament al seu cunyat, «Yehudah ben Eli'ézer ben Yehudah Abenyaqar de Besaldun», que ha rebut efectivament de mans d'ells el dot d'Ester, valorat en 700 sous. Amb l'altre, el nuvi confessa que al moment de rebre el dot fou convingut amb el pare d'Ester que en cas —Déu no ho vulgui!— que Ester morís sense un fill que tingui almenys trenta dies de vida, li tornarà la tercera part del dot, que són 233 sous i 4 diners. Per tant, es compromet a abonar-los al seu cunyat, o als seus hereus, i hi obliga tots els seus haguts i per haver.

¹⁸⁹ Publicades per Lacave, 2002, p. 36-41 i 179-185. També s'hi conserva una tercera *ketubah* firmada a Bellpuig.

La segona *ketubah* està datada, també a la vila murada de Cervera, el diumenge 21 del mes *av* de l'any 5202 de la creació del món, que era el 29 de juliol de 1442. El nuvi, qualificat de *yaqar* ('estimable'), davallava d'una antiga prosàpia establerta a Saragossa i fa seguir el seu nom propi amb els de nou ascendents, de manera que remunta fins a l'estirp del segle XIII: «Mahir ben Shelomó ben Shelomó ben Mahir ben Moshé ben 'Ezrà ben El'azar ben 'Ezrà ben Abulfatah ben Al'azar». La núvia es deia «Bonosa» i era filla del *nasí* ('noble') «Ishaq ben Yosef Orabona», membre d'una família distingida de Tudela de Navarra establert a Cervera a principi del segle XV, segurament per casar-se amb una pubilla dels Adret més rics de la localitat. S'hi declara que ella porta un dot de 7.700 sous en moneda comptant, més joies, vestits i arreus de casa que es valoren en total per 9.000 sous barcelonesos. Bonosa devia ser viuda o divorciada perquè com a obsequi de nocces rep tan sols cent antigues monedes de plata pura. Quan firma, el nuvi escurça el seu nom en «Mahir ben Shelomó ben Al'azar». Els testimonis són «David Cohén Benardut» i «Ya'aqov ben Ishaq de Qersí».

A continuació, en lletra cursiva, hi ha els mateixos dos documents que a la *ketubah* anterior, l'un amb l'apòca o rebut dels 9.000 sous de dot que el nuvi reconeix al seu sogre, i l'altre amb el compromís de tornar-ne una tercera part en cas que la muller morís sense un fill amb trenta dies de vida. Ací el nom del nuvi és escrit «Mahir ben ha-nasí» ('noble') «ha rofê» ('metge') «don Shelomó ben El'azar», i s'hi diu que ja resideix a Cervera.

Al capdavant d'aquest pergamí documental, pensant que algun dia potser s'havia de presentar davant un tribunal foraster, hi ha l'autenticació de les firmes dels dos testimonis, tant de la *ketubah* com dels dos documents annexos. La firmen els tres jutges del tribunal rabínic o *bet-din* local: «Adret ben Astruch ben Adret», «Abraham ben Shemuel Saltell» i «Shemuel Cavaller».

La llei de Moisès desconeix la indissolubilitat del matrimoni introduïda pel cristianisme. Admet que el marit lliuri a la muller un libel de repudi, anomenat *guet*, que permetrà a tots dos passar a uns altres enllaços. Per descomptat, l'exmarit és obligat a retornar el dot íntegre reconegut a la *ketubah*, i aquesta s'esquinça.

Entre els jueus medievals, les separacions matrimonials sovintegen. Apareixen tant en documentació hebrea com en cristiana, la majoria de vegades perquè una de les parts, generalment la muller, invocava la intervenció

dels jutges per forçar la resolució d'una situació esdevinguda conflictiva o insuportable.

Curiosament, el primer jueu de Cervera de nom conegut estigué embolicat en un plet per separació conjugal. Era l'any 1281. El matrimoni de Samuel del Forn i Regina feia aigües. La muller, tement que el marit no li concedís el divorci ni volgués restituir-li el dot, presentà demanda a la Cancelleria Reial sol·licitant que l'obligués a pronunciar-se sobre totes dues coses. Obtingué diverses ordres reials favorables al seu intent. En coneixem quatre, dues del rei Pere el Gran i dues de l'infant Alfons. Per la segona, el rei ordenava a Samuel del Forn que acceptés el dictamen de Salamó ben Abraham ben Adret i de Bonjuha Salamó, rabins de Barcelona, però ignorem com acabà l'afer.¹⁹⁰

Un altre cas que estigué al caire de provocar una separació ocorregué l'any 1370. El matrimoni format per Mahir Astruch, de Cervera, i Mireta, filla d'Abraham Abnaçaya, de Tàrrega, passà una breu temporada de convivència, pel que sembla, pacífica. En un moment donat, la muller abandonà el domicili conjugal i tornà a casa del seu pare, a Tàrrega. Mahir Astruch denuncià a la Cancelleria Reial l'incompliment dels pactes estipulats al moment de formalitzar el matrimoni, en què es contenia que Mireta passaria a viure a Cervera i hi portaria el dot. El rei Pere ordenà als veguers de Cervera i de Tàrrega que donessin un mes de temps a aquella dona per restituir-se al domicili conjugal; altrament donava llicència al demandant per dissoldre el matrimoni i prendre una altra muller.¹⁹¹

L'any 1443, Astruga, filla del difunt Samuel Samarell, sentint-se maltractada pel seu marit, Lobell Samarell, recorregué igualment a la Cancelleria Reial. Impetrà de la reina Maria un manament als jutges de l'aljama de Cervera perquè veiessin el seu cas i declarassin si hi convenia la separació matrimonial.¹⁹²

De dissolucions per acord mutu, sense litigi, també en consten. En tenim dos exemples, el primer de l'any 1352. Setze mesos després de contraure matrimoni, Perfet Biona i la seva muller, Mirona, filla del difunt David Abraham, confessant que no s'avenien, acordaren dissoldre el vincle que els

¹⁹⁰ Régné, 1978, núm. 875, 881, 929 i 1017.

¹⁹¹ ACA, C. reg. 748, f. 147r-v, amb data Tarragona, 08.05.1370.

¹⁹² ACA, C. reg. 3035, f. 76v, amb data València, 11.09.1443.

unia. Com era preceptiu, moments abans d'atorgar-li el libel de repudi, el marit, en presència d'un notari cristià, restituí a la seva muller el dot que li havia aportat, consistent en 3.000 sous i una casa del carrer del Vent.¹⁹³

L'altre cas de separació conjugal per mutu acord és de l'any 1481. El matrimoni de Bonanasch Andalí, de Cervera, amb Astruga, filla de Mossé Cohén Abenardut, d'Alcolea de Cinca, s'havia celebrat l'any anterior. Manifestades desavinences conjugals, Bonanasch Andalí lliurà el *guet* a la seva muller i, el mateix dia, li tornà els 1.050 sous del dot que li havia reconegut a la *ketubah*, més els 500 sous promesos com a donació a part, dita *matanah lahot*.¹⁹⁴

Mort el marit, la viuda tenia dret a continuar vivint dels béns de la societat conjugal mentre no contragués un nou matrimoni. Si després de l'anomenat «any de plor» passava a unes noves núpcies (normalment aportant-hi el dot recuperat del primer matrimoni), cessava el seu dret a continuar vivint d'aquells béns. L'any 1374, Jucef Avinbilia, de Cervera, presentà demanda a la Cancelleria Reial contra la seva mare, Bevenguda, viuda de Josuà Avinbilia, de Lleida. Deixant a part l'amor filial, denunciava que la seva mare havia contret un nou matrimoni i retenia injustament béns del primer marit. Ell n'era fill únic i, com a hereu legal, aquells béns li corresponien íntegrament.¹⁹⁵

En qüestions monetàries, els números no sempre quadren a satisfacció de les parts que s'hi troben implicades. Rebut els diners del dot, el marit solia esmerçar-los en negocis o compra d'immobles. Era ben possible, doncs, que a la seva mort no hi hagués diners líquids per satisfer la demanda justa de la viuda. Certament que el marit, en firmar la *ketubah*, s'havia obligat al retorn eventual del dot i n'havia constituït hipoteca sobre tots els seu béns, però si la massa de béns no comprenia diners líquids, el retorn del dot s'havia d'ajornar o calia resoldre'l judicialment.

L'any 1490, Astruga, viuda de Jucef Adret, reclamà el dot als quatre fills i hereus del seu marit haguts d'un primer matrimoni. Ells no s'avenien a la demanda de la segona muller del seu pare, i la qüestió hagué de resoldre's amb una sentència arbitral. La sentència obligà els hereus de Jucef Adret a lliurar

¹⁹³ Graells, 1997a, p. 186-189.

¹⁹⁴ Llobet, 2013, p. 80-82.

¹⁹⁵ ACA, C. reg. 1246, f. 76v-77r, amb data Lleida, 29.12.1374 (nat. 1375).

a Astruga, per una banda, 3.000 sous, i per l'altra, en consideració al dret que ella tenia sobre una part de la casa que ocupaven, 600 sous més.¹⁹⁶

A imitació dels patriarques bíblics, els jueus medievals que tenien la possibilitat de mantenir més d'una muller practicaren la poliginia. N'han restat nombrosos testimonis. Ens són coneguts perquè, des del segle XIII, els monarques establiren que el jueu que pretenia prendre una segona, tercera, quarta o cinquena muller, no podia fer-ho lliurement; calia obtenir-ne abans una llicència particular, la qual, d'altra banda, reconeixia que la Llei de Moisès permet la poliginia.

Els registres de la Cancelleria Reial conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó en van plens, d'aquestes llicències de poliginia. Una de típica és la que obtingué mestre Bellshom Vidal quan residia a Vilafranca de Conflent després que abandonà Cervera.¹⁹⁷ Tanmateix, entre els jueus certerins només n'hem localitzat una. Bonjuha Adret, fill d'Adret Astruch, l'any 1451 obtingué de la reina Maria la llicència de prendre una segona muller. Explica que feia tres anys que havia esposat Alfaquima, filla de Bellshom de Blanes, de Perpinyà, amb qui encara no havia consumat el matrimoni, i que no volia estar-se sense muller. La reina li ho consentí mentre hi observés la llei mosaica, volent dir el dret hebreu.¹⁹⁸

No era infreqüent el cas del jove casat que moria sense haver procreat fills de la seva muller. La situació donava ocasió a procedir a un matrimoni per levirat (del llatí *LEVIR, 'cunyat'). És precepte bíblic, que consta al Deuteronomi 25, 5-10. Quan un israelita mor sense fills mascles, el germà està obligat a prendre per muller la seva cunyada viuda amb la finalitat de suscitar descendència al difunt. El primer fill portarà el seu nom.

El matrimoni per levirat es troba també practicat normalment entre els jueus medievals, malgrat els problemes econòmics i psicològics que comportava. Si el germà del difunt encara era solter, la cosa podia arranjarse posant-hi bona voluntat. Si ja era casat, passava a un estat de bigàmia per al qual calia una llicència expressa de la senyoria. S'havia de pagar, i no era fàcil que les dues cunyades s'avinguessin a compartir marit i veure's convertides en primera i

¹⁹⁶ Llobet, 2004, p. 185-186.

¹⁹⁷ ACA, C. reg. 1881, f. 73r, amb data València, 28.11.1392.

¹⁹⁸ «Servata in omnibus Lege mosaica», ACA, C. reg. 3154, f. 87v-88r, amb data Barcelona, 29.07.1451.

segona muller. Calia redactar nous capítols, firmar una nova *ketubah*, i establir la part del primer dot que passava al germà que acceptava el matrimoni per levirat.

Podia refusar-lo, però no era ben vist, atès que era precepte bíblic. S'entenia que mancava a la seva obligació. A més, havia de consentir l'afrontosa cerimònia de la *halisah*. Tal com explica el mateix Deuteronomi, la viuda, en presència dels ancians, després d'haver denunciat la negativa del cunyat a casar-se amb ella, li havia de deslligar el calçat i escopir-li a la cara dient: «Així es tracta l'home que no basteix la casa del seu germà». Se'n llevava acta, amb la qual la viuda quedava lliure per passar a un altre matrimoni.

Jacob de Quercí, fill d'Issach de Quercí major, l'any 1466 es trobà en aquesta situació desagradable. El seu germà Issach havia mort sense fills. Es deia que, per no casar-se amb la seva cunyada Regina, s'havia refugiat a la baronia d'Anglesola. Els familiars recorregueren a la Cancelleria del rei Joan II, i aquesta li cursà l'ordre de casar-se amb la seva cunyada o deixar-la en llibertat mitjançant la *halisah*. Sembla que Jacob de Quercí es decidí pel segon punt de la disjuntiva.¹⁹⁹

Tenim notícia d'un altre cas de plantejament de matrimoni per levirat a Cervera. Es resolgué mitjançant un document notarial estipulat entre els dos cunyats, del qual només ha restat el preàmbul.

Issach Adret havia mort el novembre de 1449 sense deixar infants procreats de la seva muller, Goig. Unes setmanes més tard, Jucef Adret, germà del difunt, i un procurador de la seva cunyada viuda arribaren a un acord. L'un i l'altre reconeixien que «per ley judayca, com un juheu mor sense creatures e sobreviu sobre ell germà paternal, la muller del morint roman ligada ab lo germà paternal del marit seu defunt; no obstant que sobre açò —afegien— als cuns doctors ebraychs tinguen oppinions en contrari». Jucef Adret refusava casar-se amb la seva cunyada (i estava disposat, per tant, a passar per la cerimònia de la *halisah*), però discrepava en la quantitat del dot que ella reclamava per quedar lliure. Ell sostenia «que no ere tengut pagar-li realment e de fet tota la quantitat per rahó del dot per lo dit Issach *quondam* son marit a ella assegurada en temps de núbcies [...], e la dita na Goig pretenia deure

¹⁹⁹ ACA, C. reg. 3446, f. 135v-136r, amb data Amposta, 27.05.1466; ACA, C. reg. 3447, f. 137v-138r i 138r-v, amb data Prats de Rei, 23.09.1466.

ésser pagada complidament en la dita sa dot». Els termes finals de l'avinença no foren copiats.²⁰⁰

Un darrer aspecte que convé comentar en la vida familiar dels jueus és l'endogàmia. La practicaren els patriarques bíblics —Abraham era mig germà de la seva muller, Sara—, i els jueus medievals els imitaren en un grau més que notori. Matrimonis entre cosins, entre oncle i neboda i, en general, entre parents pròxims estan documentats abundantment, una generació darrere l'altra.

N'hem trobat casos en tractar de la intervenció dels familiars en els matrimonis. Són prou clars aquells en què els dos consogres, o sogre i gendre, porten el mateix cognom. Abraham Adret era consogre d'Abraham Perfet Adret. Un dels gendres de Samuel Samarell es deia Lobell Samarell, i un altre gendre, Issach Salamó Cohén, era oncle per partida doble de la seva muller Reginó.

La relació que en podem donar és més llarga. L'any 1351, Bonnín Adret es casava amb una cosina seva, filla d'Adret Daviu. Cinc anys més tard, Vidal Adret, fill del mateix Adret Daviu, reiterava l'endogàmia i es casava amb una cosina, filla del difunt Saltell Adret. Eren cosins, perquè el pare del nuvi i el difunt pare de la núvia eren germans.²⁰¹ Lobell Malet, jueu de Cervera estadant a Santa Coloma, l'any 1358 firmava els capítols per a un proposat matrimoni amb la seva neboda Reginó, filla del seu germà Jucef Malet.²⁰² Issach Adret, que feu testament l'any 1443, era casat amb una filla d'Adret Salamó ben Adret.²⁰³ Etcètera. Els parentius eren tan estrets que el vocabulari comú ja no els comprenia.

9. Formació religiosa

No han restat documents que ens il·lustrin sobre l'estructura de l'ensenyament entre els jueus de Cervera. Hem de suposar que, com era comú, els pares es preocupaven per l'alfabetització dels fills (mascles, no cal dir-ho),

²⁰⁰ Llobet, 2013, p. 71-72.

²⁰¹ Llobet, 2013, p. 58-60 i doc. 6.

²⁰² Segura, 1885, p. 252-254; Secall, 1986, p. 219-220.

²⁰³ ACSG, Fons Dalmases, «Jueus», paper del dia 01.05.1453.

mostrant-los ells les beceroles o contractant mestres particulars a domicili.

A Catalunya, els pocs contractes d'ensenyament de minyons que ens han pervingut són sempre de mestres particulars, firmats pels pares o pels tutors de nens orfes. En algunes comunitats més nombroses consta l'existència d'una confraria dedicada a recollir llegats i almoines per pagar mestres que adoctrinessin la mainada de pares que no podien pagar-ne un. El cas és, però, que no ens han arribat notícies que a Cervera funcionés una associació d'aquest tipus, anomenada arreu Talmud Torà. Cal pensar, doncs, que els diners que eventualment es destinaven a l'ensenyament dels infants pobres anaven a mans dels administradors del fons de beneficència general de la comunitat.

De totes maneres, el que es pot donar per segur és que el primer ensenyament s'impartia en idioma hebreu. Els infants aprenien a llegir i escriure en hebreu. Els primers llibres de lectura no eren sil·labaris ni reculls de dites o faules morals, sinó directament la Torà (dit Pentateuc en la tradició cristiana) i les Tefil·lot o pregàries diàries.

L'alfabetització dels infants jueus era únicament en hebreu. No hi ha indicis de l'existència de mestres jueus dedicats a l'ensenyament de l'escriptura i la gramàtica llatines, ni menys de les catalanes. Pel que fa a l'escriptura en lletres llatines, la gran majoria dels jueus eren completament analfabets. Per a ells, escriure en català en lletres hebrees no era una vel·leïtat, sinó una estricta necessitat. No tenien opció; no en coneixien d'altres. Uns pocs jueus, els més relacionats professionalment amb la societat cristiana, es trobaven forçats a aprendre de llegir i escriure en lletres llatines. Els metges, sobretot, es veien obligats a escriure les receptes en forma intel·ligible per als apotecaris.

Justament a Cervera, l'any 1436, tenim la notícia curiosa d'uns jueus giponers que, necessitant posar en escrit unes obligacions contretes envers un majorista de draps, sol·licitaren de Bonjuha de Blanes que escrivís els albarans o deutoris en lletres llatines, i ells els firmaren i rubricaren en hebreu.²⁰⁴ Lamentablement, no tenim cap més notícia d'aquest Bonjuha, i ignorem els motius que l'havien conduït al domini de l'escriptura en lletres llatines. El seu cas es pot considerar ben bé com una excepció que confirma la regla.

²⁰⁴ Duran, Schwab, 1974, p. 97, 109 i 110.

La mentalitat actual, influenciada pel laïcisme, ens ha habituat a col·locar dins el capítol genèric de la cultura tots aquells mitjans que els col·lectius i els particulars empenen per al foment de l'educació. Per als homes i dones moderns, aprendre a llegir i escriure s'interpreta com un mitjà d'accés a la cultura. No es veia així a l'edat mitjana, i encara menys entre els jueus. Per a ells, aprendre a llegir era el primer pas de la formació religiosa. Per això es feia en hebreu, l'idioma en què està escrita la seva llei.

L'estructura de l'ensenyament estava organitzada en funció exclusiva de la formació religiosa. Quan un particular llegava en testament una quantitat «a ensenyar a infants pobres jueus», no pensava gens que el mestre els ensenyaria aritmètica, geometria o geografia. Els únics continguts que els mestres jueus donaven a l'ensenyament, tant primari com secundari, eren religiosos. Llegir i escriure, sí, però en primer lloc la Bíblia, les pregàries i el Talmud. Ben pocs llibres hebreus tenien una destinació aliena al foment de la pietat o, més en general, a la formació religiosa dels individus (mascles, és clar).

Aquesta apreciació esdevé transparent quan s'analitzen els documents que parlen de confecció, dipòsit i transacció de llibres entre els jueus. Pel que fa a Cervera, el més antic que coneixem ja ho corrobora. És de l'any 1331. Per una qüestió que no resta aclarida, el batlle de Santa Coloma de Queralt confessava que Salamó Saporta, de Cervera, havia prestat dos llibres a un jueu de Santa Coloma. En descriure'ls, descobrim que eren llibres religiosos: un Pentateuc o *Humash* valorat en seixanta sous, i un llibre de pregàries o Tefil·lot valorat en cinc sous.²⁰⁵

No era així per atzar. La notícia següent té el mateix significat. L'any 1364, Bonjuha Gracià, de Cervera, venia a un jueu de Santa Coloma, per 130 sous, tres volums amb parts de l'Antic Testament. Contenien el *Humash* o Pentateuc, els quatre Profetes Primers (o llibres històrics, dits «dels Reis» a la Vulgata), i els Profetes Posteriors (que la Vulgata designa com a Profetes Majors i Menors). Curiosament, dos anys més tard, un altre jueu de Cervera, Bonjuha Bonafós, per deu sous més, venia el mateix lot d'exemplars bíblics a un altre jueu de Santa Coloma.²⁰⁶

²⁰⁵ Secall, 1986, p. 178.

²⁰⁶ Secall, 1986, p. 178 i 179.

La majoria de notícies sobre transaccions de llibres entre jueus presenten continguts similars. El febrer de 1391 es resolía amistosament un conflicte derivat de la desaparició d'un llibre de preu dipositat com a garantia d'un préstec. Jucef Maimó, de Cervera, s'havia compromès a tornar el llibre, però aquell que el tenia s'havia absentat de la vila sense deixar rastre. També era un llibre religiós: el *Moreh nebuchim* de Maimònides, valorat en quinze florins d'or.²⁰⁷ L'any 1422, a la mort de Samuel Assayol, jueu de Saragossa resident a Cervera, se li trobà un sol llibre: un Pentateuc. El mateix any, una viuda jueva de nom Sara, resident a Cervera, feia testament i llegava un Pentateuc al seu nebot. I encara Salamó Satorra, en el seu testament atorgat abans de 1480, llegava a Issach Samuel Sullam un *Humash*, uns Profetes i unes Tefil·lot.²⁰⁸

No és casualitat ni meravella que el Pentateuc o *Humash* sigui el llibre citat més sovint. El jueu piadós es feia un deure de copiar-lo, si no en la seva joventut, al llarg de la seva vida. Els més rics encarregaven exemplars luxosos de la Bíblia sencera, ricament il·luminada, de vegades amb complements de comentaris, vocabulari i tractats masorètics. Aquestes bíblies voluminoses rebien el nom particular de *Maqdashia*.

Els llibres de luxe, en pergamí i il·luminats, eren confeccionats per copistes professionals, generalment itinerants. Se n'encarregaven mitjançant un contracte que solia incloure la manutenció del copista al domicili del comitent per controlar millor l'avenç de la feina.

Tenim un copista jueu professional força ben documentat: Vidal Sahul Satorre. Per encàrrec d'Astruch Issach Adret, l'any 1383 acabà a Cervera la confecció d'una *Maqdashia* o Bíblia hebrea esplèndida, conservada fins avui. Després, l'any 1385, fou contractat per un jueu de Santa Coloma de Queralt per produir-li una altra Bíblia luxosa que no s'ha conservat, i encara l'any 1404 acabava a Saragossa una tercera Bíblia, avui conservada a París. Aleshores residia establenent a la capital aragonesa, on no devien mancar-li contractes de treball. L'any 1385, estant a Cervera, dient-se «jueu de Montblanc», tingué ocasió d'adquirir un dels seients de la nova sinagoga.²⁰⁹

²⁰⁷ Llobet, 2004, p. 122-123.

²⁰⁸ Llobet, 2000-2001, p. 57, 58 i 62.

²⁰⁹ Secall, 1986, p. 182; Blasco, Romano, 1991.

No és fantasiós suposar que la *Maqdashia* encarregada per Astruch Issach Adret, la que l'any 1989 sortia a la venda per subhasta, és aquella mateixa que l'any 1472 encara estava en possessió de la família Adret de Cervera. De bíblies com aquella, no en tenia tothom qui volia, sinó qui podia. Amb tota la raó la consideraven un tresor familiar. Mestre Cresques Adret, assabentat que Astruch Adret, fill del difunt Issach Adret, constret per deutes, l'havia venuda per 45 lliures, intentà rescindir-ne la venda. Deia que la Bíblia no s'havia d'haver alienat sense un consell de família, i que se'n podien pagar fins a seixanta lliures.²¹⁰

Disposem d'uns pocs inventaris notarials de biblioteques de jueus cerverins. El primer de què tenim notícia correspon a la de Menahem de Quercí. Deu ser de l'any 1375, com l'inventari de les eines del seu obrador d'argenteria, dreçat a la seva mort.²¹¹

La biblioteca consta de 46 volums. Tots els llibres són de matèria bíblica i talmúdica, llevat d'un recull de proverbis morals. S'hi expressa que el conjunt havia pertangut a rabí Peres, sogre de Menahem, establert a Barcelona. Tant se val. El que ens interessa destacar-ne és que la gran majoria d'aquells llibres no tenia altra destinació, entre els jueus, que la formació religiosa.

Formació religiosa o, algunes vegades, tècnica. L'inventari de llibres següent d'un jueu de Cervera, dreçat entre desembre de 1407 i gener de 1408, correspon a la biblioteca d'Astruch del Portell, que era metge. Comprèn 53 volums. Ací la meitat són de formació religiosa i l'altra meitat, de formació mèdica.²¹²

Un tercer inventari, també publicat, correspon al convers Lluís de Sant Gil, mort jove l'any 1422. S'hi endevina que estudiava medicina. Hi figuren fins a setze llibres, tots d'aquesta matèria, i de tretze dels quals es diu expressament que eren en àrab, llibres clàssics de medicina, dels segles XI i XII,²¹³ la qual cosa posa en evidència el desfasament de la medicina teòrica que estudiava

²¹⁰ Llobet, 2000-2001, p. 58-61. Hi ha una altra Bíblia hebrea il·luminada, conservada a Lisboa, datada a Cervera l'any 1300. Entre els historiadors de l'art és coneguda com a «Bíblia de Cervera». Tots es mostren convençuts que el topònim correspon a l'actual capital comarcal de la Segarra, a Catalunya. Només cal advertir-hi la presència d'emblèmes de la monarquia de Castella i Lleó per reconèixer que estan equivocats.

²¹¹ Duran, Schwab, 1974, p. 87-89 i 91-92; Duran, 1914, p. 169.

²¹² Duran, Schwab, 1974, p. 89-92.

²¹³ Llobet, 2000-2001, p. 56-57.

aquest convers del segle xv. Si no ignorava els avenços de l'escola mèdica de Montpeller, dels segles XIII i XIV, els deixava de banda.

Corroborant la tesi de la finalitat religiosa que la cultura escrita tenia entre els jueus, podem assenyalar que una de les darreres mencions d'un llibre, l'any 1474, també és d'un llibre de formació religiosa. Es tracta d'un *Jalcut* o recull de jurisprudència rabínica. El document reial que en parla és prou curiós. Explica que mestre Samuel de Lunell, aleshores ja difunt, durant el trasbals de la Guerra Civil de 1462-1472, s'acollí a casa del seu net, Samuel Cavaller. Per rescabalar-lo de les despeses que li ocasionava li va fer venda de tots els seus llibres per valor de vuitanta florins d'or. Finida la guerra, sabent Samuel Cavaller que el seu oncle Issach de Quercí, gendre de mestre Samuel, retenia un llibre titulat *Jalcut*, sol·licità a la Cancelleria Reial que fos obligat a restituir-l'hi.²¹⁴

Finalment, fa bo de posar en relleu una mostra i prova singular de l'afecte que els jueus certerins sentien pels seus llibres. Acabada la Guerra Civil, a l'inici de la qual la jueria havia estat saquejada, dolguts per la pèrdua dels seus tresors, els jueus procuraren del rei Joan II, tan ben disposat a afavorir els seus fidels, una provisió insòlita.

Donant per segur que la soldadesca depredadora havia venut els llibres en localitats potser allunyades, impetraren del rei una circular adreçada als seus oficials dels regnes d'Aragó i València, i del Principat de Catalunya. La circular disposava que a totes i cadascuna de les comunitats de jueus es dictés una excomunió obligant els seus membres a declarar els llibres adquirits des de dotze anys enrere, a partir del 22 de juny de 1462, i així poder descobrir els que procedien del saqueig del call Sobirà de la vila. Operacions d'aquesta magnitud, però, rarament aconseguien els resultats desitjats.²¹⁵

10. Puntals de la fe

El bon funcionament d'una comunitat jueva requereix homes (no dones) destinats al servei religiós, alguns amb dedicació exclusiva. Prescindint ara dels administradors laics del comú, cal un expert en el sacrifici dels animals,

²¹⁴ ACA, C. reg. 3345, f. 44r-45r, amb data Barcelona, 21.06.1474.

²¹⁵ ACA, C. reg. 3388, f. 51v-52r, amb data Barcelona, 05.02.1474. El saqueig del call Sobirà de Cervera tingué lloc el 21 de juny de 1462: Carreras, 1907, p. 30.

anomenat *shohet* i *bodeq*; un xantre per dirigir la pregària col·lectiva a la sinagoga, anomenat *hazan*; un especialista a circumcidar o *mohel*; un escrivà o *sofer* per a la correspondència oficial i els contractes interns, dotat de bona lletra per escriure les *ketubot*, i algun mestre de minyons o *moré*.

Naturalment, quan una comunitat era reduïda, un sol individu podia acumular tots aquests serveis i, si molt convenia, fer-los compatibles amb el de nunci o bidell dels regidors de la comunitat. Inexcusablement, però, havia de tenir expertesa reconeguda en els oficis que li eren encomanats.

Pel que fa a Cervera, la desaparició de la documentació pròpia de la comunitat (privilegis originals, registres d'ordinacions i de correspondència, llibretes comptables, etc.) ens priva de dreçar la nòmina dels detentors dels oficis comunitaris. Les instàncies cristianes rarament tradueixen afers interns i privatis de les aljames. De fet, en l'estat actual de la investigació, podem dir-ne molt poca cosa.

Sí que podem dir que els oficis comuns mencionats no bastaven per a tots els serveis religiosos que es requerien. Per poc nombrosa que fos una comunitat, els seus dirigents es preocupaven per contractar un o més experts en la llei de Moisès, amb solvència i trajectòria coneguda, perquè hi fessin residència temporal. Obsequiats amb franquícies i remunerats amb salari anual, se'ls encomanava presidir i dirigir una aula d'estudi, estimular i mantenir un alt nivell d'observança dels preceptes, aconsellar i resoldre les consultes que els fossin adreçades, tant oficials com privades, i sermonar en les festes més assenyalades. Les comunitats solien estimular-se mútuament i fins a rivalitzar en la contractació dels més famosos. El prestigi social dels experts en la llei de Moisès ha propiciat que deixessin més rastres documentals que els oficis religiosos menors.

Aquests puntals de la fe jueva són els que denominem comunament rabins. A Catalunya, a diferència d'Aragó, rarament rebien el tractament de rabí. Més aviat se'ls donava el tractament de mestre; i ho eren efectivament, puix que es dedicaven a la docència.

El primer rabí conegut de qui podem suposar que, al final de la seva vida, adoctrinà els jueus de Cervera és mestre Bonjuha Hasday, uns anys anteriors a 1352.

Abans de recalar a Cervera, mestre Bonjuha Hasday havia residit en altres poblacions. L'any 1338 està documentat a Montalbán, a l'Aragó.²¹⁶ El novembre de 1343 exercia de rabí a Lleida. Estant aquí, firmà contracte amb la comunitat de Saragossa per impartir-hi doctrina durant quatre anys. Incomplint els tractes, i arriscant-se a incidir en les penes que s'havia imposat, mestre Bonjuha no es mogué de Lleida. L'aljama de Saragossa recorregué al rei Pere, i aquest ordenà al batlle que obligués el rabí a traslladar el domicili a la capital d'Aragó. No es mogué, tampoc, al·legant impediments. El març de 1344 continuava vivint a Lleida. Indignat per la seva desobediència, el rei el compel·lí a traslladar-se a Saragossa.²¹⁷ No sabem si aleshores va fer-ho, però consta que acabà els seus dies a Cervera. També consta que l'any 1348 la seva manutenció anava a càrrec dels secretaris de l'aljama, i poc més tard, el 1352, la seva viuda posseïa una casa del call.²¹⁸

Un altre rabí de qui consta que l'any 1354 estava estipendiat per l'aljama de Cervera és Astruch Hasday, molt probablement parent pròxim de Bonjuha Hasday. Documents que s'hi refereixen expliquen que, abans de finir el temps estipulat per a la seva residència a la vila, els dirigents de l'aljama temien que es traslladés a Osca, contractat per l'aljama d'aquesta ciutat, i sol·licitaren a l'infant Pere, comte de Ribagorça i lloctinent reial, que li ordenés esgotar a la vila el temps del seu contracte.²¹⁹ Potser va fer-ho. Tanmateix, dos anys més tard se'l troba exercint de rabí a Osca,²²⁰ i no sembla que tornés a fer estada a Cervera. Consta que l'any 1367 exercia de mestre a Lleida, i els anys 1368-1370, a Saragossa. L'any 1378 la seva viuda Astrugona vivia a Lleida.²²¹

Lamentablement, amb Astruch Hasday s'acaben les notícies directes i explícites sobre rabins contractats per la comunitat de Cervera, cosa que no vol dir que fins a l'expulsió, a final del segle xv, no n'hi hagués cap més. Devia haver-n'hi, però potser no estaven aureolats de tanta fama com els dos primers. Hi ha alguna dada que permet indicar-ho. Per assistir a la disputa de Tortosa, per exemple, sabem que el papa Benet XIII obligà a presentar-s'hi rabins escollits de Girona i de Perpinyà, però no consta que cursés manaments

²¹⁶ Sainz, 1984, p. 357.

²¹⁷ Rubió, 1921, p. 58, nota.

²¹⁸ Llobet, 2005, p. 113; Graells, 1997a, p. 186.

²¹⁹ ACA, C. reg. 1592, f. 174r-v, amb data Cervera, 04.11.1354.

²²⁰ ACA, C. reg. 690, f. 21r-22r, amb data Perpinyà, 21.07.1356.

²²¹ ACA, C. reg. 797, f. 27v-28r, amb data Barcelona, 08.02.1378.

similars a les comunitats de Cervera, Lleida, Agramunt, Solsona i altres de catalanes, llevat de la mateixa Tortosa. Sembla, doncs, que no devia haver-hi rabins famosos.

Excepcionalment, un «rabí Alatzar» apareix fent de testimoni en una sentència arbitral dictada l'any 1479,²²² però no en tenim més notícies. Mestre Cresques Cohén, que el mateix any 1479 va fer el panegíric de Joan II als seus funerals, es pot presumir que actuava com a rabí estipendiat per la comunitat.²²³ Es troba molt poc documentat —només els anys 1443 i 1446, sense qualificació especial—,²²⁴ cosa que pot constituir un indicatiu de portar una vida retirada, dedicada a l'estudi i la docència.

No obstant la manca de notícies explícites, podem donar per segur que no faltà mai a Cervera algun rabí estipendiat. El problema és que passen desapercebuts per a nosaltres. Descobrir experts en dret hebreu ocults darrere la documentació aparentment rutinària és també un problema difícil i arriscat, però es pot intentar.

Estudiant l'adjudicació dels seients de la nova sinagoga, per exemple, l'any 1385, hom descobreix que hi ha tres personatges que foren agraciats amb seients sense indicar-ne preu. Podrien ser oblits del notari, naturalment. Sembla més plausible pensar que eren rabins i mestres contractats per la comunitat i per això els seients els foren adjudicats de franc. Es deien mestre Biona Sullam, Jacob Abennamies i Mossé Leó.²²⁵

La suposició no sembla desencertada. Com hem assenyalat més amunt, mestre Biona Sutlam, juntament amb mestre Sullam Deuslogar i Issach de Quercí, pocs mesos després dels avalots de 1391, fou incriminat de blasfem per l'inquisidor dels heretges. És ben possible que el motiu de la persecució de tots tres no fossin blasfèmies proferides oralment, sinó les gestions que procuraven impedir les conversions en cadena que aleshores es produïen. No creiem que fem mal fet d'apuntar-ho com una possibilitat.

La distinció entre experts en dret hebreu que en feien professió i els que arribaven a ser-ne per estudi privat era esborradissa. Toquem ací un fenomen

²²² ACSG, Fons Dalmases, «Jueus», paper del 07.09.1479.

²²³ Llobet, 1998-1999, p. 79.

²²⁴ Llobet, 2004, p. 147; Llobet, 2011.

²²⁵ Riera, 2011, p. 22.

peculiar de la societat jueva medieval, desconegut en la societat cristiana: homes que adquirien un gran bagatge de coneixements de dret hebreu, val a dir, de Bíblia i de Talmud, tant o més que els que n'eren docents. Normalment, aquests savis a títol personal, diríem, no s'exhibien; passen desapercebuts perquè no solien presentar-se ocasions perquè la seva qualitat personal transcendís a la documentació.

Només excepcionalment, i ben bé per atzar. Adret Daviu, per exemple, podria ser un cas d'aquests. L'any 1373 el rei Pere el cridà a consulta, entre d'altres, per a una qüestió de dret que s'havia plantejat a la seva audiència.²²⁶ No estem en disposició de confirmar que era expert en dret hebraic, però no hi ha dubte que la cort reial l'hi considerava. Hi ha alguns documents, però, que ho insinuen. Per exemple, el fet que formés part, amb vuit més, de la comissió que havia de redactar unes noves ordinacions per a les manifestacions de béns, l'any 1350,²²⁷ i el fet que el batlle el nomenés curador dels béns de Cresques Alfaquim, absent, l'any 1356. Encàrrecs d'aquests tipus s'encomanaven a homes amb estudis.

Així mateix, Jucef Baró Crexent mostra indicis de ser també un expert en la llei. Per dues vegades el trobem exercint de jutge de l'aljama, els anys 1461 i 1475,²²⁸ i apareix fent de testimoni notarial en requeriments i avinences de personatges destacats.²²⁹ No era un qualsevol, doncs.

Cal reconèixer que tot plegat no són més que indicis. Dreçar una relació de rabins guiant-nos només per tals indicis seria francament abusiu, però no és desenraonat plantejar-ho per si algun dia es poden lligar més caps.

11. Solidaritat

La consciència de pertànyer al poble escollit empenyia els jueus a mostrar-se solidaris. Era un motiu més poderós, segurament, que no pas l'hostilitat soferta des de l'exterior. No era un sentiment difús, sinó la majoria de vegades

²²⁶ Baer, 1929, núm. 309/2.

²²⁷ ACSG, Fons Dalmases, «Jueus», paper del setembre de 1350.

²²⁸ Duran, 1920, p. 146; Llobet, 2004, p. 166.

²²⁹ Llobet, 1993, doc. 26; Llobet, 2000-2001, p. 59-61.

operant, i sembla oportú de retreure'n ara els exemples positius i negatius que en coneixem.

N'hem explicat un de positiu al capítol dedicat als delictes. En aquell afer de la composició de 500 florins que l'expensor de l'infant Joan imposà a Bellshom Efrahim pels seus «excessos», hem vist que, per la seva insolvència, 400 foren carregats sobre vint membres de la comunitat. Hem vist també que, al final, foren abonats del fons comú administrat pels regidors. Ací la solidaritat fou forçada en part des de l'exterior, i en part sorgida de l'interior.

De l'any 1325 hi ha notícia d'un episodi de solidaritat de caire particular. Al temps de l'expulsió dels jueus de Provença, aleshores sota la monarquia francesa, un bon nombre de jueus trobà refugi a Catalunya.²³⁰ Els documents se'n fan ressò expressant, sovint, que alguns d'aquests immigrants s'havien batejat a Provença i, amagant-ne la condició, vivien ací com a jueus.

Astruch Sullam Cohén, de Cervera, acollí a casa seva una conversa provençal i la mantenia com a dida de la seva filla. El fet fou denunciat a la cort de l'infant Alfons com un oprobí a la fe cristiana. No es podia tolerar que una cristiana convisqués amb jueus i n'alletés una criatura. Constituïa un delictes punible.

Rebuda la denúncia, la cort de l'infant n'encarregà informació a tres jutges successius. Quan finalment la va rebre, la dona ja havia estat acomiadada. Astruch Sullam va rebre un guiatge per poder presentar-se a la cort i justificar-se. Malauradament, amb una segona pròrroga del guiatge que li havia estat concedit, s'acaben les notícies sobre l'acolliment de la conversa forastera.²³¹

Aquest exemple de solidaritat positiva que acabem d'explicar, però, s'ha de corregir o contrabalançar amb un de negatiu i simultani. La denúncia presentada a l'infant Alfons expressava que els dirigents de la comunitat havien advertit a Astruch Sullam, confidencialment, que convenia que acomiadés aquella dona conversa pels danys que la seva estada entre ells podia ocasionar-los a tots.

²³⁰ El fenomen fou exposat per Assis, 1983.

²³¹ Sobre les comissions als jutges: ACA, C. reg. 408, f. 124v-125r, amb data Saragossa, 17.08.1325; ACA, C. reg. 375, f. 83v-84v, amb data Saragossa, 28.08.1325; ACA, C. reg. 376, f. 36v, amb data 30.11.1325. Sobre els guiatges: ACA, C. reg. 391, f. 90r-v, amb data 06.09.1325; f. 106v, amb data Saragossa, 30.09.1325; ACA, C. reg. 392, f. 149v-150v, amb data 10.12.1325.

Per ací es descobreix, doncs, que el delator era un membre de la comunitat que en coneixia interioritats.

Efectivament, la coincidència de dates permet assenyalar la personalitat del jueu cerverí escorniflaire. El mateix dia que l'infant ordenava obrir l'enquesta, atorgava a Salamó Gallipapa la seva protecció especial per haver denunciat delictes de jueus, i encara més tard la hi reiterava expressant que estava autoritzat per fer-ho.²³²

Els jueus havien de defensar-se d'enemics externs, i també d'interns, sortits de les seves mateixes files. Els principis de solidaritat i cohesió de la comunitat de vegades fallaven. Les tensions internes hi eren, afloraven sovint i, de vegades, de manera ben singular.

Lobona, viuda de Bonanasch Issach, va fer testament l'any 1348. No era natural de Cervera. Sembla que procedia del Camp de Tarragona, vist que hi menciona el seu germà Issach Cap, amb cognom molt estès en aquesta comarca. No havia trobat un bon encaix a la comunitat del seu marit i ho manifestà obertament a les seves darreres voluntats.

Lobona havia tingut una única filla, morta sense fills. Mancada de descendència, designà hereu Issach Salamó Rossell, vidu de la seva filla, però disposà terminantment que el desheretava si prenia muller natural de Cervera.²³³

El gest de la viuda Lobona es pot minimitzar, si es vol, relegant-lo a la categoria d'anècdota. Amb tot, no deixa de ser una manifestació de rebuig del col·lectiu en què la dona es trobava incardinada. No manquen casos d'individus que, sentint-se incapaços de suportar les tensions i superar el desacord amb la comunitat, optaven per una ruptura definitiva. Abandonaven el judaisme i es passaven al cristianisme. A ells dediquem el darrer apartat del nostre treball.

²³² ACA, C. reg. 375, f. 64r-v, amb data Saragossa, 17.08.1325; ACA, C. reg. 376, f. 120r, amb data Barcelona, 24.02.1326 (Enc. 1325).

²³³ Heus ací les seves paraules: «Volo tamen et statuo quod si dictus Izach Salamó Rossell duceret uxorem de hac villa, sicilicet aliquam filiam alicuius judei vel judee ville Cervarie, quod careat legato predicto per me sibi facto et hereditate jamdicta», Universitat de Kentucky (EUA), Col·lecció de Documents Medievals, núm. 812.

12. Defeccions

El principal element que caracteritzava, distingia i dividia jueus, cristians i musulmans era la religió. El laïcisme modern ha persuadit els historiadors d'indicar qüestions socials i econòmiques com a causes de l'antagonisme; alguns, fins i tot, fan intervenir-hi elements racials, però els coetanis no hi veien altra causa que la religió que professaven. El déu dels uns no era el mateix déu dels altres.

La religió separava radicalment les tres confessions i les enfrontava. Uns i altres cercaven ocasions per manifestar la superioritat de l'adscripció religiosa pròpia i subratllar la distància que els separava de les altres. D'aquestes ocasions, en trobaven diàriament.

El matí de Nadal de 1354, per exemple, Jucef Samarell, secretari de l'aljama, fou denunciat al batlle com a promotor d'un escàndol. Es deia que, «ab gran companya, movie gran tabultol [d'] obres, a vehent de tuyt, en un terrat alt, sí que gran partida de la vila ho podie mirar». Escarnia la festivitat que aquell dia els cristians celebraven. Atenent que el poble en murmurava, el batlle l'empresonà. Dubtós de la pena que convenia imposar-li per la transgressió d'una festa tan principal, agreujada amb escàndol públic, el batlle consultà l'infant Pere, lloctinent reial, sol·licitant-ne el parer. L'infant Pere resolgué aplicar-hi un escarment exemplar. Multà Jucef Samarell en 2.000 sous, el mestre de l'obra en 1.000 sous, i dos jueus manobres en 500 sous.²³⁴

Les defeccions religioses s'han de contemplar tenint en compte la confrontació inveterada entre les comunitats. El convers voluntari dissolia els lligams amb la seva comunitat d'origen i s'adheria a una altra que «els seus» consideraven antagònica, i ell mateix la hi havia considerat fins aleshores. D'aquí es pot deduir que la càrrega sentimental negativa que els conversos sentien envers la comunitat d'origen era molt gran, prou gran per veure positiva per a ells la decisió d'abandonar-la.

Se sol posar tant d'èmfasi en les conversions coaccionades, com les ocorregudes l'estiu de 1391 i durant i acabada la disputa de Tortosa de 1413-1414, que s'arriba a oblidar que el degoteig de conversions voluntàries de

²³⁴ Bertran, 1983, p. 198-199.

jueus al cristianisme fou constant al llarg dels segles XIV i XV. Si no se'n parla gaire, no és per manca de documentació, sinó per la poca atenció que els historiadors hi dediquen.

Obligat a abandonar tots els seus béns, el convers voluntari, reduït a la misèria, sabia que hauria de pidolar almoïna de particulars i institucions. El dia del bateig el padrí solia obsequiar-lo amb un vestit nou. Més endavant, potser, amb alguns diners en metàl·lic. La perspectiva del seu futur era negra. Des del punt de vista social el convers quedava flotant, sense una adscripció clara a cap comunitat.²³⁵

És ben adient de remarcar que un dels primers personatges jueus de Cervera dignes de menció es convertí al cristianisme. La notícia és de 1338. Al bateig va rebre el nom de Bartomeu de Cervera, però ignorem com es deia quan era jueu. Sembla que els paers de la vila li van fer de padrins. Ho insinua el fet que prengué el nom de la vila per cognom, i se sap que aquells despengueren dotze sous del comú per comprar-li una gramalla.²³⁶ La documentació no en conserva cap més record.

Abans de trenta anys, el 1366, es documenta a Cervera un matrimoni de conversos. Ell prengué el nom de Berenguer de Copons i ella, el de Saurina d'Oluja, d'acord, segurament, amb els nobles padrins que els portaren a la pica baptismal. Els seus noms en el judaisme eren, respectivament, Abraham Mahir i Jamila.

Les circumstàncies de llur conversió són tèrboles. Després de convertir, Abraham Mahir fou denunciat a la cort de l'infant Joan pel seu sogre, Çadia, de Cervera. La denúncia contenia que, al moment de casar la seva filla Jamila amb Abraham Mahir, ell es comprometé a acollir-los i mantenir-los per un temps. Estant a casa seva, diu que Abraham Mahir conegué carnalment la seva sogra, Sol; procurà la mort d'una altra filla de Çadia, i el matrimoni s'absentà després de robar-li tot el que pogué.

L'infant Joan acollí la denúncia de Çadia i ordenà al veguer que procedís a detenir el matrimoni convers, que es trobava al Llor, i conduir-lo a Cervera. Un document posterior, tanmateix, explica que es descobrí que la denúncia

²³⁵ Tracta d'aquest tema Tartakoff, 2012.

²³⁶ Llobet, 1988, p. 336.

de Çadia era malèvola, induïda solament perquè la filla i el gendre s'havien passat al cristianisme. Per sortir de dubtes, la cort de l'infant Joan ordenà al veguer que encerqués diligentment la veritat dels fets. Queda la sospita, doncs, que la conversió estava induïda pel desig d'escapar-se de l'acció de la justícia.²³⁷

El tercer o quart convers documentat a Cervera és Bellshom Efrahim, de qui hem parlat al capítol sobre la delinqüència. Inculpat d'«excessos», el juny de 1369 fou obligat per la cort de l'infant Joan a una composició de 500 florins que, evidentment, ell no podia pagar. Consta que el mes següent ja s'havia passat al cristianisme, però ignorem el nom que prengué i els motius que l'hi induïren particularment.

Deu anys més tard tenim notícia d'un altre convers que podria estar relacionat amb Cervera. L'any 1379, d'acord amb un albarà de l'escrivà de ració de l'infant Joan, del 28 de març, el seu dispenser anotava cinc florins lliurats a Joan de Cervera, que havia estat jueu, fillol del mateix infant Joan.²³⁸ No en sabem res més, i és arriscat assegurar que el convers era originari de la vila. El seu baptisme es produí a Barcelona. El cognom que li fou donat podria fer referència al títol nobiliari de comte de Cervera que l'infant Joan ostentava aleshores.

A la vila, com arreu de Catalunya, el major nombre de conversions al cristianisme es registrà l'any 1391. Com hem assenyalat al capítol de les agressions, disposem de dos documents que expressen que els jueus de la vila que aleshores es batejaren foren «molts». No és prudent negar-ho, però cal tenir present que la informació prové del Consell Municipal, interessat a esgrimir un pretext per buidar els dos calls on vivien els jueus. Li anava molt bé proclamar que calia impedir la convivència dels jueus restants amb els «molts» novells convertits.

El fet és que entre 1391 i 1410 la documentació fins avui coneguda ha revelat els noms de setze conversos de Cervera, que són catorze homes i dues dones: Francesc Miró (1392); Francesc de la Bracerola (1392); Lluís Junyent (1392); Pere Roqueta (1392); Mateu Bonjoch (1393); Jaume Sabaner i la

²³⁷ ACA, C. reg. 1789, f. 92v-93r, amb data Barcelona, 01.12.1366; f. 98v-99r, amb data Barcelona, 16.12.1366.

²³⁸ ACA, RP, MR, vol. 597, f. 32r, juliol de 1380.

seva muller, Antònia (1395); Joan de Queralt (1399); Lluís de Queralt (1399); Blanca, muller de Mossé Jucef Gormezano (1399); Guillem Sabaner (1409); Ramon de Llúria (1409); Galceran Satorra (1409); Berenguer Satorra (1409); Berenguer Gelabert (1409), i Galceran Sacirera (1409).

No és segur que tots es bategessin a la vila. L'anàlisi dels seus cognoms no ho confirma. El convers que prengué el cognom *Miró*, per exemple, podia haver estat apadrinat per Pere Miró, batlle de la vila aquell any 1391. Els que prengueren els cognoms de *Bonjoch* i *Roqueta* també podien haver estat conduïts a la pica baptismal per prohoms que es troben ocupant oficis públics aquells anys.²³⁹ El que prengué el de *Junyent*, en canvi, fa pensar que es batejà a Barcelona, mentre que els cognoms restants no sabriem atribuir-los a una localitat determinada. És probable, doncs, que a Cervera es produïssin baptismes col·lectius de jueus, com en tantes altres localitats; cal dir, però, que no estan clarament documentats.

El que sí que podem assegurar és que la majoria dels conversos d'aquests anys, si no tots, es batejaren coaccionats. El cas més vistós és el de Francesc Miró. Abans d'un any ja havia emigrat a terra de musulmans per poder continuar vivint-hi com a jueu.

Francesc Miró, de jueu, es deia Bonjuha Astruch. Era un dels prestadors més actius de la població. Tan bon punt es va saber que havia renegat el cristianisme, la cort reial decretà la confiscació dels seus béns. Tanmateix, com que la majoria consistia en crèdits i calia recuperar-los pacientment dels deutors, les tresoreries del rei Joan i de la reina Iolant s'avingueren a percebre'n el 20 % net. La liquidació fou confiada a Jacob Astruch, de Castellfollit de Riubregós, que devia ser parent de Bonjuha, i a Pere de Canet, com a representant de la cort. Per estimular-los en la tasca encomanada, el rei en concedí 200 florins a Pere de Canet, i tant el rei com la reina, 50 florins a Jacob Astruch i 50 al notari Antoni d'Agramuntell que havia d'actuar com a procurador fiscal en aquelles operacions.²⁴⁰

²³⁹ Informació facilitada amicalment per Pere Verdés.

²⁴⁰ ACA, C. reg. 1881, f. 36r-v, 36v-37r, 37r i 37v-38r; repetits a l'ACA, C. reg. 1981, f. 16r-v, 16v-17r i 17r-v, amb dates Pedralbes, 01.08.1392 i 02.08.1392; ACA, C. reg. 2058, f. 98r-v, 98v i 98v-99r, amb data Sant Cugat del Vallès, 02.09.1392. El segon semestre de 1392 el tresorer de la reina anotava vint florins dels béns del convers: ACA, RP, MR, vol. 520, f. 19r.

Jacob Astruch no devia treballar-hi amb la fidelitat que se n'esperava. Hom sospità que defraudava béns de la confiscació, i li fou ordenat que es traslladés a la cort amb les llibretes, els inventaris i els comptes per presentar-los a Andreu de Nari, funcionari de la tresoreria reial. Alhora se li concedí un guiatge per l'acusació d'haver organitzat la fugida del convers, juntament amb Cresques Astruch i Salvat Astruch, de Castellfollit.²⁴¹

Els paers de la vila, pel seu cantó, posaren impediments al cobrament dels crèdits del convers renegat, però una carta del governador de Catalunya els ordenà no intervenir-hi.²⁴² L'operació s'allargà més que no creuríem. Deu anys més tard encara hi havia béns per liquidar: una casa de la seva propietat estava per vendre. Mort Jacob Astruch, la cort del rei Martí renovà la comissió liquidadora i hi col·locà Perfet Astruch, germà i hereu del difunt, i Joan Sagristà, de la seva tresoreria.²⁴³

Uns altres conversos de Cervera que emigraren poc temps després de batejats foren Astruch Issach Adret i el seu fill Issach Astruch Adret. El primer sembla que era el jueu més ric que hi havia aleshores a la vila. Prengué el nom de Lluís de Junyent, dada a través de la qual suposem que l'agost de 1391 devia escaure's a Barcelona. Ho deduïm del cognom que prengué, que correspon a un llinatge patrici de la ciutat, i del fet que reclamà la intervenció reial perquè li fossin tornats béns robats a Barcelona.²⁴⁴

Vers l'octubre de 1392 Lluís de Junyent s'absentà de Cervera i es donava per segur que havia embarcat amb destinació a un país de l'islam. Aviat s'aclarí que es trobava al comtat de Prades, mantenint-se la sospita, però, que hi preparava la fugida des d'alguna localitat costanera. El rei recriminà al comte Joan de Prades que protegís conversos disposats a renegar: «Comte car cosí. Entès havem que alguns converses en fe vostra vénen e·s speren venir dins vostra juredicció per tal que mils e pus segurament se'n puxen anar per renegar lo nom de Déu». Li ordenava que els detingués, que fes el que volgués de les persones, però que lliurés els béns al seu tresorer. Confiscar els béns era el que més interessava a aquella cort corrupta. Per estimular-hi millor el

²⁴¹ ACA, C. reg. 1949, f. 172v, amb data Tortosa, 06.11.1392; ACA, C. reg. 1881, f. 71v-72r, amb data València, 30.11.1392.

²⁴² ACA, Governació General de Catalunya, vol. 1, f. 17v-18r, amb data Barcelona, 08.02.1393.

²⁴³ Llobet, 1988, p. 339; ACA, C. reg. 2260, f. 32r-33v, amb data Barcelona, 27.04.1406.

²⁴⁴ Document inacabat copiat a l'ACA, C. reg. 1851, f. 100r, el gener o febrer de 1392.

comte, el rei li comunicava, en carta a part, que el tresorer havia pactat amb el seu majordom que pogués retenir la meitat dels béns segrestats.²⁴⁵

Lluís de Junyent es donava realment per fugitiu. El seu nom fou inclòs en una relació general de conversos absents i renegats, i el rei ordenà al batlle de Cervera que lliurés a Andreu de Nari, funcionari de la seva tresoreria, els béns que tenia a la vila.²⁴⁶ Tanmateix, el gener de 1393 Lluís de Junyent *encara* no havia fugit. El dia 4, estant a Falset, va fer venda i cessió total de béns i drets a Issach de Quercí, de Cervera, cessió que avalà el seu fill Issach Astruch Adret, batejat amb el nom de Mateu Bonjoch.²⁴⁷

La recuperació dels crèdits venuts o cedits tampoc no es presentava fàcil. Pesant-hi un decret de confiscació, Issach de Quercí pactà amb els tresorers reials que en lliuraria la quarta part a Andreu de Nari en nom d'ells. El rei tingué per bé aprovar aquella avinença. Concedí a Issach de Quercí que pogués quedar-se el 75 % dels béns adquirits de Lluís de Junyent, i li prometé no cursar-li cap demanda encara que el convers s'absentés a les parts ultramarines.²⁴⁸ La manca de més notícies sobre pare i fill conversos fa pensar que, efectivament, no trigaren gens a embarcar-se.

Els paers de la vila no deixaren passar l'ocasió per aprofitar-ne alguna cosa. Al·legaren o fingiren que Lluís de Junyent havia cedit a l'església de Santa Maria una corona de rotlle que tenia a la sinagoga i se l'apropriaren. Per reverència a la Mare de Déu, el rei Joan renuncià la demanda que havia fet de la corona i consentí que els paers la convertissin en reliquiari.²⁴⁹

Dels altres conversos cerverins no en consten fugides a ultramar. Francesc de la Bracerola, que de jueu es deia Salamó Daviu de Piera, es batejà probablement a Camarasa, on sabem que es convertí tota la comunitat.²⁵⁰ El gener de 1392, estant a Santa Coloma, dient-se resident a Camarasa i procurador d'Astruch

²⁴⁵ ACA, C. reg. 1950, f. 18r i 18r-v, amb data Tortosa, 04.11.1392.

²⁴⁶ ACA, C. reg. 1854, f. 52r, amb data València, 21.11.1392; ACA, C. reg. 1949, f. 159v i 177r, amb data València, 23.11.1392.

²⁴⁷ Llobet, 1988, p. 337.

²⁴⁸ ACA, C. reg. 1982, f. 9r-10r; ACA, C. reg. 1904, f. 166r-v, amb data el Puig de Santa Maria, 17.01.1393.

²⁴⁹ Riera, 2006, p. 475.

²⁵⁰ Riera, 2006, p. 460-462.

Daviu de Piera, de Cervera, va atorgar una cessió de crèdits.²⁵¹ Cinc anys més tard se'l troba a Cervera com a fill i hereu del mencionat Astruch Daviu de Piera, i encara el 1430, venent una casa que hi posseïa.²⁵² No devia mancar de relleu social: l'any 1410 era conseller de la vila pel quarter del Capcorral.²⁵³

De Jaume Sabaner n'ignorem el nom que usava essent jueu. L'any 1395 apareix casat amb Antònia, també conversa, i residint a Cervera. Els anys 1399 i 1403, en canvi, és dit ciutadà de Barcelona.²⁵⁴ Era pare de Guillem Sabaner, que l'any 1409 reclamava judicialment la percepció de les pensions d'un censal venut pels vassalls del noble Guerau de Cervelló. Guillem deia ser propietari d'aquell censal per donació del seu pare, Jaume, per raó de matrimoni, i que el censal procedia de la conversa Blanca, abans dita Bellaire, muller de Mossé Jucef Gormeçano, de Cervera.²⁵⁵

El convers Pere Roqueta de jueu es deia Vidal Bonsenyor. Era argenter i l'hem mencionat al capítol dels oficis. Ramon de Llúria apareix qualificat de sastre. L'octubre de 1409 era constituït procurador per la viuda de Joan Ballester, coraler convers de Barcelona.²⁵⁶ Joan de Queralt consta vivint a Cervera, l'any 1399,²⁵⁷ amb el seu fill Lluís de Queralt. Aquest, l'any 1402 fou agredit per jueus de la vila, com hem indicat al capítol sobre la delinqüència. Els noms de tots dos com a jueus eren, respectivament, Bonsenyor des Cortal i Benvenist des Cortal, però eren de família barcelonina establerta a Tàrraga. Es pot donar per segur que es batejaren a Santa Coloma, apadrinats pels barons senyors de la vila, Pere de Queralt i Clemença, o pels seus familiars. La muller de Joan de Queralt, que de jueva es deia Regina, prengué el mateix nom de Clemença.²⁵⁸ La trajectòria posterior dels conversos de cognom *Queralt* és barcelonina.

²⁵¹ Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Fons Notarial de Santa Coloma, Manual 4017, f. 102r, amb data 27.01.1392.

²⁵² Llobet, 1988, p. 338.

²⁵³ Informació facilitada amicalment per Pere Verdés.

²⁵⁴ Llobet, 1988, p. 338. Li atribueix el cognom *Sabater*.

²⁵⁵ ACA, C. reg. 2215, f. 141v-142r, amb data Barcelona, 17.04.1409.

²⁵⁶ Arxiu Capitular de Barcelona, vol. 423, sense foliar, amb data 18.10.1409.

²⁵⁷ Llobet, 1988, p. 338.

²⁵⁸ AHPB, Notari Jaume Just, 40/3, f. 95v-97v, amb data 05.02.1394.

De la resta de conversos que hem enllistat més amunt no en consten dades d'interès.

Una segona onada de conversions es produí l'any 1414 i següents. En foren causa tant la desfeta moral del rabinisme a la disputa de Tortosa com les mesures antijueves posades en pràctica arran de la publicació de la Constitució apostòlica de Benet XIII, l'any 1415. Aquestes accions foren secundades pel proselitisme que els antics conversos de 1391 continuaven practicant, com consta a la mateixa Cervera: l'any 1417, durant tres dies, hi predicà el convers mestre Gil Benet.²⁵⁹

Documentats entre 1415 i 1425 es troben fins a nou conversos relacionats amb Cervera. Aquesta segona onada es caracteritza per les conversions individuals. S'hi fa habitual, més que abans, trobar famílies migpartides, en què un cònjuge, un fill o un germà apareix convertit i l'altre no. Els seus noms són aquests: Manuel de Ribelles i la seva muller, Durona (1418); Lluís de Sant Gil (1419); Francesc de Tovià (1420); Bernat Sacirera (1421); Francesc d'Oluja (1421); Joan Berenguer (1422); Marquesa, muller de Joan Gelabert, de Cardona (1422), i Dalmau de l'Ala (1425).

Manuel de Ribelles es deia, de jueu, Issach Samuel Baruch. Els anys 1412, 1414 i 1415 és dit «jueu d'Agramunt».²⁶⁰ El setembre de 1416, en canvi, és dit «jueu de Cervera»,²⁶¹ tot i que el novembre del mateix any era detingut a Agramunt per un porter reial que havia de conduir-lo a la presència del vicecanceller reial.²⁶²

No trigà gaire a rebre el baptisme. L'any 1418 ja apareix convertit.²⁶³ L'any següent, ell i el seu gendre Lluís de Sant Gil, conversos de Cervera, obtingueren del bisbe de Vic l'autorització particular de conviure amb les seves mullers jueves amb el pretext que podrien portar-les millor al cristianisme. La muller de Manuel es deia Durona i la de Lluís, Bonafilla. Per llei general, la convivència de jueus amb conversos estava prohibida, i amb aquesta excusa alguns oficials

²⁵⁹ Llobet, 1988, p. 340.

²⁶⁰ ACA, Monacals, vol. 2527, f. 3v; ACA, Cartes Reials d'Alfons IV, plec de setembre, amb data Agramunt, 10.09.[1414]; Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Fons Santa Coloma, Manual 4071, sense foliar, amb data 29.12.1415.

²⁶¹ Secall, 1986, p. 217.

²⁶² ACA, C. reg. 2641, f. 44r, amb data Barcelona, 02.11.1416.

²⁶³ Llobet, 1988, p. 340.

reials els inquietaven. Recorregueren a l'autoritat del rei Alfons, i aquest els defensà acollint-se a l'exemple de Jesucrist, que no defugia tenir tractes amb pecadors. Hi posava la condició, tanmateix, que visquessin fora del call.²⁶⁴

Ja convertit, Manuel de Ribelles continuà dedicant-se als préstecs. L'any 1421, qualificant-lo de veí de Cervera resident a Agramunt, la noble Joana de Queralt, muller del noble Ramon Castellà, li confessava deure noranta lliures.²⁶⁵ Encara vivia l'any 1429 i tornava a residir a Agramunt.²⁶⁶

De Lluís de Sant Gil, gendre de Manuel de Ribelles, en desconeixem el nom jueu. Era fill dels conversos Joan Gelabert, de Cardona, i de Marquesa. No sembla que tingués voluntat de conviure amb la seva muller jueva. El juny de 1422 Bonafilla elevà una queixa a la reina Maria, lloctinenta reial. Li exposava que el seu marit Lluís feia prop de quatre anys que la tenia abandonada, sense prestar-li aliments i vestit, ni retornar-li els 10.000 sous del dot.²⁶⁷ Atenent la demanda, la reina ordenà als seus oficials que obliguessin el convers a alimentar la seva muller jueva o a dissoldre el vincle i tornar-li el dot.²⁶⁷ No va fer l'una cosa ni l'altra. El setembre del mateix any 1422 Lluís de Sant Gil havia mort i la seva mare, declarada hereva, en dreçava l'inventari dels béns.²⁶⁸ Jutjant per la seva biblioteca, estudiava per ser metge, però la documentació no li dona cap títol.

El convers Francesc de Tovià de jueu es deia Bonet Salamies de Lunell. Es batejà a Ponts i hi morí. Tot seguit, l'any 1420, la seva viuda, Gojó, i els seus fills Cresques, Salamies i Samuel de Lunell es traslladaren a Cervera i hi restaren fins al final dels seus dies professant la religió dels seus avantpassats.²⁶⁹

Dels conversos restants en tenim poca informació. Bernat Sacirera, de Cervera, malgrat ser convers, l'any 1421 fou designat tutor, entre d'altres,

²⁶⁴ ACA, C. reg. 2472, f. 5r, amb data Barcelona, 01.07.1419. El mateix any Durona era constituïda procuradora pel seu germà Joan de Sobirats, corredor d'orella, ciutadà de Barcelona, per rebre qualssevol diners al comtat d'Urgell, al marquesat i a les vegueries de Cervera i Tàrraga (Madurell, 1962, p. 372).

²⁶⁵ Arxiu Històric Comarcal de la Conca de Barberà, Fons Santa Coloma, Manual 4046, f. 103r-v, amb data 17.12.1421.

²⁶⁶ Llobet, 2004, p. 140.

²⁶⁷ ACA, C. reg. 3110, f. 69r-v, amb data Sant Cugat del Vallès, 30.06.1422.

²⁶⁸ Llobet, 2000-2001, p. 56-57. Bonafilla, filla del convers Manuel de Ribelles, anys més tard apareix casada amb Astruch Bonsenyor, jueu d'Agramunt.

²⁶⁹ Llobet, 1988, p. 341.

de Rovén, fill de Mifael Salamó Afanonell, i d'Ester, de Santa Coloma.²⁷⁰ Francesc d'Oluja, el mateix any, cancel·lava un crèdit.²⁷¹ Dalmau de l'Ala, l'any 1425, feia donació al jueu Jucef Sullam del seient que posseïa a la sinagoga nova de la vila, heretat del seu oncle, mestre Bonjuha Baró.²⁷² Els noms de tots tres com a jueus, i de la resta dels que hem enllistat, no els sabem.

Al llarg del segle xv, fins al moment de l'expulsió, els conversos de jueu que trobem relacionats amb Cervera són escassos; solament cinc. Un tal Ramon Gelabert l'any 1449 confessava tenir en dipòsit diners d'un cristià de la vila.²⁷³ Joan Ribelles i un tal Torremorell són mencionats per Natan Baruch com a germans seus al testament atorgat l'any 1463.²⁷⁴ Un document de 1480 ens informa que Regina, filla de Salamó de Tolosa, de Girona, que fou primera muller de Jacob de Quercí, de Cervera, es convertí amb el nom de Violant i posteriorment es casà amb Bernat Desplà, de Barcelona.²⁷⁵ El més notable és Joan Gracià, fill d'Issach Gracià, que l'any 1456 se'l menciona ingressat a l'orde militar de Sant Jaume de l'Espasa. El 13 de maig d'aquell any confessava haver rebut 200 florins del seu pare, segurament com a part de l'herència i llegítima.²⁷⁶

Arribat l'any 1492, decretada l'expulsió general i esgotat el termini d'estada a la vila, unes poques famílies de jueus cerverins optaren per fer-se batejar i evitar l'exili. No sembla que fossin molts els que es batejaren, però sí destacats, especialment els dels clans Quercí i Cavaller.

El metge Issach Jacob de Quercí es batejà a darrera hora, amb quatre fills i els dos germans Jafudà i Mossé. Cal suposar que les mullers els imitaren. Ell prengué el nom de Joan de Pau, i el seus germans, el de Francesc o Francí de Pau i Manuel de Pau. Dels quatre fills de Jucef, Samuel es digué Gabriel de Pau, i els altres tres, Jaume i Joanot de Pau o de Quercí i Pau de Quercí. Joanot de Pau, calceter, dictà testament l'any 1500. No menciona muller ni

²⁷⁰ Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Fons Santa Coloma, Manual 4046, f. 79v-80r, amb data Guialmons, 16.04.1421.

²⁷¹ Llobet, 1988, p. 344.

²⁷² Duran, 1924, p. 40.

²⁷³ Llobet, 1988, p. 344.

²⁷⁴ ACSG, Manuscrits «Jueus», paper del 29.07.1463.

²⁷⁵ Baer, 1929, p. 996-997.

²⁷⁶ Llobet, 1988, p. 344.

fills. Nomena marmessors el seu oncle Francesc i el seu germà Jaume, i hereu el seu pare, Joan.²⁷⁷ L'únic membre del clan que sembla que va emigrar i continuà jueu fou Jafudà de Quercí, fill de Mossé.

El mercader Jafudà de Quercí actuà com a nunci de l'aljama en els afers de l'expulsió.²⁷⁸ Batejat al darrer moment, com tots els altres, l'any següent elevà una demanda a la Cancelleria Reial. Exposà que, com a nunci de l'aljama, havia bestret 3.000 sous per pagar drets reials. Acollint la demanda, atenent que no era just que es veiés perjudicat, una provisió del rei Ferrando ordenà al veguer i al batlle que rescabaleessin el mercader Francesc de Pau amb béns deixats pels jueus expulsats.²⁷⁹

L'altre clan, el dels Cavaller, també optà majoritàriament pel baptisme. Per l'exili sembla que només s'hi decidiren dos de nom Samuel Cavaller; l'un, germà del metge Jucef Cavaller, i l'altre, fill del mateix Jucef, tots dos metges.

El metge Jucef Cavaller, que tant havia intervingut en afers de l'aljama, prengué el nom de Rafael Cavaller. Un fill seu, també Jucef de nom, prengué el de Ferrando Cavaller, i un altre, de qui ignorem el nom jueu, el de Joan Cardona, àlies *Cavaller*.

Rafael i el seu fill Joan, també metge, traslladaren el domicili a Barcelona, però l'any 1503 encara mantenien plets amb homes de Tàrraga i d'Anglesola.²⁸⁰ Rafael fou penitenciat i més tard condemnat per la Inquisició a presó perpètua, com hem explicat a l'apartat sobre les agressions.

Yosef ha-Kohén, de la generació dels jueus expulsats pels reis Ferrando i Isabel, va prendre el determini d'escriure una crònica dels fets més sobresortints viscuts per les comunitats de l'Europa medieval. No va dubtar a titular-la «La Vall del Plor (‘*Emeq ha-Bakhah*)», un títol que compendiava la majoria d'experiències.

²⁷⁷ ACSG, Fons Dalmases, «Jueus», paper del 06.09.1500.

²⁷⁸ ACSG, Fons Dalmases, «Jueus», paper del 27.07.1492.

²⁷⁹ ACA, C. reg. 3527, f. 178v-179r, amb data Barcelona, 24.10.1493.

²⁸⁰ ACA, C. reg. 3756, f. 63r-v, amb data Barcelona, 03.06.1502; ACA, C. reg. 3757, f. 43r-v, amb data Barcelona, 05.08.1502; ACA, C. reg. 3758, f. 69r-v, amb data Barcelona, 08.02.1503.

Bibliografia

ASSIS, Yom Tov (1983). «Juifs de France réfugiés en Aragon (XIII-XIV siècles)». *Revue des Études juives*, núm. 142, p. 285-322.

BAER, Fritz (1929). *Die Juden im christlichen Spanien. Erster Teil. Urkunden und Regesten I, Aragonien und Navarra*. Berlín: Akademie Verlag. [Traduïda de l'hebreu al castellà per José Luis Lacave (1981). Madrid: Riopiedras.]

BERTRAN I ROIGÉ, Prim (1983). «Els jueus en els llibres de[l] batlle i cort de Cervera (1354-1357)». *Ilerda*, núm. 44, p. 189-205.

— (2009). «Els jueus en els llibres de batlles de Catalunya». A: SABATÉ, Flocel; DENJEAN, Claude (ed.). *Cristianos y judíos en contacto en la Edad Media. Polémica, conversión, dinero y convivencia*. Lleida: Editorial Milenio, p. 805-820.

BLASCO MARTÍNEZ, Asunción; ROMANO, David (1991). «Vidal (ben) Sahul Satorre, copista hebreo (1383-1411)». *Sefarad*, any 51, vol. 1, pàg. 3-11.

CANELA GARAYOA, Montserrat i GARRABOU PERES, Montse (1985). *Catàleg dels protocols de Cervera*. Barcelona: Fundació Noguera.

CARRERAS Y CANDI, Francesc (1907). *Dietari de la guerra a Cervera des del 1462 al 1465*. [Barcelona]: Bartomeu Baxarías.

CODOIN (1858). *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. XV. Barcelona.

— (1861). *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. XX. Barcelona.

— (1865). *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. XXVIII. Barcelona.

DURAN I SANPERE, Agustí (1914). «Orfebreria catalana». *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 8, p. 148-201.

— (1920). «Documents aljamiats de jueus catalans (segle xv)». *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, vol. V, p. 132-148.

— (1924). «Referències documentals del call de juheus de Cervera». A:

Discursos llegits en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, en la solemne recepció pública de D. Agustí Durán y Sanpere. Barcelona: Impr. Atlas Geográfico, p. 9-68.

DURAN SANPERE, Agustí; SCHWAB, Moïse (1974). «Les juifs à Cervera et dans d'autres villes catalanes». *Sefarad*, any 34, vol. 1, p. 79-114.

FITA, Fidel (1873). *Los Reyes d'Aragó y la Seu de Girona*. Barcelona: Estampa catalana de L. Obradors y P. Sulé.

GIRONA I LLAGOSTERA, Daniel (1929). «Disposicions de Joan i sobre'ls avalots dels calls». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, núm. 14, p. 112-121.

GRAELLS I VILARDOSA, Montse (1997a). «Documents de la vida quotidiana dels jueus de Cervera (1352-1353)». *Miscel·lània Cerverina*, núm. 11, p. 183-198.

— (1997b). «L'activitat creditícia dels jueus de Cervera a mitjans del segle XIV». *Miscel·lània Cerverina*, núm. 11, p. 45-69.

LACAVE, José Luis (2002). *Medieval ketubot from Sefarad*. Jerusalem: Hebrew University Magnes Press.

LEÓN TELLO, Pilar (ed.) (1964). *'Emeq ha-Bakha de Yosef ha-Kohen*. Madrid: CSIC; Instituto Arias Montano.

LLOBET PORTELLA, Josep M. (1988). «Los conversos según la documentación local de Cervera (1338-1501). *Espacio, Tiempo y Forma. Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, sèrie III, núm. 4, p. 335-350.

— (1990). «Els metges a Cervera durant els segles XIV i XV». *Gimbernat*, núm. 13, p. 115-139.

— (1991). «Els jueus de Cervera i Tàrrrega l'any 1492». A: *Actes Ir: Col·loqui d'Història dels Jueus a la Corona d'Aragó*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 349-368.

— (1993). «El català parlat pels jueus de Cervera a la segona meitat del segle XV». *Espacio, Tiempo y Forma. Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, sèrie III, núm. 6, p. 425-446.

— (1997). «Dos testaments i uns capítols matrimonials de jueus de Cervera

(1395)». *Tamid*, núm. 1, p. 41-49.

— (1998-1999) «Textos historiogràfics sobre els jueus de Cervera». *Tamid*, núm. 2, p. 73-79.

— (2000-2001): «Documents de jueus de Cervera (segle xv) que contenen títols de llibres». *Tamid*, núm. 3, p. 49-63.

— (2004). *Els jueus de Santa Coloma de Queralt segons els protocols notariais de Cervera (1341-1492)*. Santa Coloma de Queralt: Associació Cultural Baixa Segarra.

— (2005). «Dades documentals sobre la comunitat jueva de Cervera a l'edat mitjana». A: *Actes del II Congrés per a l'Estudi dels Jueus en els Territoris de Llengua Catalana*. Barcelona: Institut Europeu per la Mediterrània.

— (2006-2007). «Una elecció de secretaris de l'aljama de jueus de Cervera en 1485». *Tamid*, núm. 6, p. 39-43.

— (2011). «Una sentència arbitral sobre qüestions de l'aljama dels jueus de Cervera (1446)». *Tamid*, núm. 7, p. 73-85.

— (2013). «Documents dels jueus de Cervera sobre casaments, dots, donacions i repudis (1351-1481)». *Tamid*, núm. 9, p. 51-84.

LÓPEZ DE MENESES, Amada (1959). «Una consecuencia de la peste negra en Catalunya: el pogrom de 1348». *Sefarad*, any 19, vol. 1, p. 92-131 i 321-363.

MADURELL I MARIMON, Josep-M. (1962). «Encuadernadores y librerios barceloneses judíos y conversos (1322-1458). Documentación». *Sefarad*, any 22, vol. 2, p. 345-372.

PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà (ed.) (1991). *El protocol del notari Bonanat Rimentol (1351)*. Lleida: Pagès editors.

RÉGNÉ, Jean (1978). *History of the Jews in Aragon. Regesta and Documents 1213-1327*. Jerusalem: Magnes Press, Hebrew University. [Editat i amb anotacions de Yom Tov Assis, amb la col·laboració d'Adam Gruzman.]

RICH ABAD, Anna (1999). *La comunitat jueva de Barcelona entre 1348 i 1391 a través de la documentació notarial*. Lleida: Pagès editors.

RIERA I SANS, Jaume (2000). *Retalls de la vida dels jueus. Barcelona 1301. Besalú 1325*. Barcelona: Rafael Dalmau.

— (2006). *Els poders públics i les sinagogues*. Girona: Patronat Call de Girona.

— (2011). «La infanta Iolant de Bar, senyora dels jueus de Cervera (1382-1387)». *Miscel·lània cerverina*, núm. 21, p. 7-30.

— (2011-2012). «Els jueus dins el context català dels segles XIV i XV». *Lambard*, núm. 23, p. 9-41.

— (2012). *Els jueus de Girona i la seva organització. Segles XII-XV*. Girona: Patronat Call de Girona.

RIUS CASAS, Josep (1928). «Més documents sobre la cultura catalana medieval». *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 13, p. 135-170.

RIUS SERRA, J. (1952). «Aportaciones sobre médicos judíos en Aragón en la primera mitad del siglo XIV». *Sefarad*, any 12, vol. 2, p. 337-350.

RODRIGO LIZONDO, Mateu (ed.) (2013). *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó. Textos en llengua catalana (1291-1420)*. València: Universitat de València.

ROTH, Norman (2007). *Dictionary of iberian Jewish and converso authors*. Madrid/Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca.

RUBIÓ Y LLUCH, Antoni (1921). *Documents per l'Historia de la Cultura catalana mig-aval*, vol. II. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1909). «Apèndix: metges i cirurgians jueus». *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 3 (novembre-desembre), p. 489-497.

SAINZ DE LA MAZA, Regina (1984). «La aljama judía de Montalbán (1307-1391)». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 14, p. 345-391.

SANMARTÍ ROSET, M. Montserrat (1982-1983). «L'expulsió dels jueus de Cervera segons el llibre del "Manifest" de l'any 1490». *Universitas Tarraconensis. Facultat de Filosofia i Lletres. Divisió Geografia i Història*, núm. 5, p. 87-93.

SARRET I ARBÓS, Joaquim (1917). *Jueus a Manresa: ampliació de la conferència donada en el Centre Excursionista de Bages el dia 16 de novembre de 1908*. Manresa: [s. n.].

SECALL I GÜELL, Gabriel (1986). *La comunitat hebrea de Santa Coloma de Queralt*. Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona.

SEGURA, Joan (1885). «Aplech de documents curiosos e inèdits fahents per la història de las costums de Catalunya». A: *Jochs Florals de Barcelona, Any XXVII de llur Restauració*. Barcelona: Estampa La Renaixensa, p. 119-287.

SIMON DE GUILLEUMA, José M.^a (1958). «Crescas Abnarrabí, médico oculista de la aljama leridana». *Sefarad*, any 18, p. 83-97.

TALMAGE, Frank (1979). «The Francisc de Sant Jordi-Solomon Bonafed Letters». A: TWERSKI, Isadore (ed.). *Studies in Medieval Jewish History and Literature*. Cambridge/Londres: Harvard University Press, p. 337-364.

TARTAKOFF, Paola (2012). *Between Christian and Jew. Conversion and Inquisition in the Crown of Aragon, 1250-1391*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

VILLANUEVA, Jaime (1850). *Viage literario a las iglesias de España*, vol. 12. Madrid: Imprenta Real etc.

V[IGNAU], V[icente] (1874). «Carta dirigida a D. Juan II de Aragón, por su médico, fijándole día para operarle los ojos». *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, núm. 4, p. 135-137 i 230-231.

VINCKE, Johannes (1941). *Zur Vorgeschichte der Spanischen Inquisition: die Inquisition in Aragon, Katalonien, Mallorca und Valencia während des 13. und 14. Jahrhunderts*. Bonn: [s. n.].